

Respublikanın ilk peşəkar milis kadrlarını hazırlayan tədris mərkəzi kimi yaradılmış milis məktəbi zəngin, qaynar və faydalı bir ömür yaşayaraq akademiya səviyyəsində yüksəlmiş, öz yetirmələri və böyük elmi-təcrübi nailiyyətləri ilə şöhrət qazanmışdır. İnanıram ki, Polis Akademiyası müstəqil Azərbaycan Respublikası üçün bundan sonra da yüksək peşə hazırlığına malik sağlam və möhkəm əqidəli, milli dövlətçiliyimizə sadıq polis zabitləri yetişdirəcəkdir.

**Heydər Əliyev,
Azərbaycan xalqının ümummilli lideri**

Polis işçiləri xalqla birbaşa təmasda olan insanlardır. Ona görə bu, mənim əsas tələbimdir: həm qətiyyət olmalıdır, çox böyük peşəkarlıq olmalıdır, həm də polis işçiləri özlərini çox mədəni şəkildə aparmalıdırlar. Belə olan halda, siz Azərbaycan xalqının daha da böyük rəğbətini qazanacaqsınız. Bu işlərdə Polis Akademiyasının böyük rolu var. Mən bu gün çox şadam ki, burada gördüyüm işlər yüksək səviyyədədir. Burada oxumaq üçün, yaxşı təhsil almaq üçün bütün imkanlar var.

**İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti**

M Ü N D Ə R İ C A T

CİNAYƏT HÜQUQU VƏ KRİMİNOLOGİYA

Rəsul Rüstəmov, Şamxal Kərimov CƏZA TƏYİN ETMƏNİN NƏZƏRİ PROBLEMLƏRİ.....	5
Aqşin Əlizadə AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İNSAN ALVERİNƏ QARŞI MÜBARİZƏNİN VƏZİYYƏTİ.....	11
Emin Nağıyev TERRORÇULUĞUN TARİXİ HAQQINDA.....	15
Vüsal Əhmədov ƏDALƏT «BEYNƏLXALQ VƏ MILLI XARAKTERLI NORMATIV AKTLARIN BIR KATEQORIYASI KIMI.....	21

KONSTITUSIYA HÜQUQU

Ceyhun Süleymanov AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ELEKTRON DEMOKRATIYANIN FORMALAŞMASININ AKTUAL PROBLEMLƏRİ.....	29
Reyhan Cəfərova AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI VƏ RUSIYA FEDERASIYASINDA İNSAN VƏ VƏTƏNDAŞLARIN HÜQUQ VƏ ƏSAS AZADLIQLARININ MÜDAFİƏSİ: KONSTITUSIYA ƏSASLARI.....	34

İNSAN HÜQUQLARI

Nigar Abbaszadə AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ELEKTRON VİZANIN TƏTBİQİ ƏSASLARI.....	39
Xəyalə Kələsova EKOLOJİ TƏHLÜKƏSİZLİK KONSEPSİYASININ HÜQUQİ ƏSASI, PROBLEMLƏRİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ.....	44

BEYNƏLXALQ HÜQUQ

Elnarə Qələndərova YUNESKO ÇƏRÇİVƏSİNDƏ FOLKLORUN BEYNƏLXALQ HÜQUQİ MÜHAFİZƏSİNİN TƏŞKİLİ.....	49
İlkin Rəcəbov BÜTÜN SƏYLƏRİ GÖSTƏRMƏK ÜÇÜN BİR ÖHDƏLİK MÜBAHİSƏLİ OLARAQ PRAKTİK XARAKTERLI MÜVƏQQƏTI RAZILİĞA GƏLMƏK SƏRHƏDSİZ DƏNİZ SAHƏLƏRİ.....	56

CİNAYƏT PROSESİ

Mətanət Əsgərova SPONTAN INFORMASIYADAN DÖVLƏTLƏR ARASINDA CİNAYƏT İŞLƏRİ ÜZRƏ QARŞILIQLI HÜQUQI YARDIM GÖSTƏRİLMƏSİNDƏ İSTİFADƏ EDİLMƏSİ İMKANLARI.....	63
Qəhrəman Cəfərov MƏHKƏMƏ HÖKMLƏRİNİN (DİGƏR YEKUN QƏRARLARININ) MÜBAHİSƏLƏNDİRİLMƏSİ DİSPOZİTİV HÜQUQ KİMİ.....	70
Babək Atakışiyev ƏMƏLİYYAT-AXTARIŞ FƏALİYYƏTİNİN PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	76

İNZİBATİ HÜQUQ

Bəxtiyar Daşdəmirov YOL HƏRƏKƏTİ QAYDALARININ POZULMASINDA TƏQSİRKAR SÜRÜCÜLƏRİN DAVRANIŞININ HÜQUQİ – PSIXOLOJİ ASPEKTƏRİ.....	80
--	----

MÜLKİ HÜQUQ

Ruslan Vəliyev SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN MƏHUDLAŞDIRILMASI İLƏ ƏLAQƏDAR KÖRPORATİV HÜQUQLARININ MƏHDUDLAŞDIRILMASI.....	87
--	----

MALİYYƏ HÜQUQU

Səbuhi Əliyev BANK HÜQUQUNUN HÜQUQ SİSTEMİNDƏ TUTDUĞU YER.....	91
--	----

AZƏRBAYCANIN HÜQUQ TARİXİ

Xəyyam İsmayılov AZƏRBAYCANDA ANDLI İCLASÇILARI İNSTİTUTUNUN TƏTBİQİ SAHƏSİNDƏ GÖRÜLƏN TƏDBİRLƏR: TARİXİ-HÜQUQİ EKSKURS.....	96
---	----

DAXİLİ İŞLƏR ORQANLARININ İNZİBATİ FƏALİYYƏTİ

Şahin Şükürov CİNAYƏTKARLIQLA MÜBARİZƏDƏ DAXILI İŞLƏR ORQANLARININ İNZİBATİ FƏALİYYƏTİNİN DIQƏR ORQANLARI İLƏ QARŞILIQLIĞININ TƏŞKİLİ ÜZRƏ HÜQUQİ VƏ NƏZƏRİ SUALLARI.....	105
--	-----

ƏCNƏBİ MÜƏLLİFLƏR

Krasavin N.N., Lizunov A.S. RUSIYA DAXILI İŞLƏR NAZİRLİYİNİN ƏRAZI ORQANLARININ NÖVBƏTÇİ HİSSƏLƏRİNİN İXTİSASLI KADRLARLA İŞƏ QƏBUL EDİLMƏSİNİN AKTUAL MƏSƏLƏLƏRİ.....	110
Nikolay Veselov MÜASİR İNZİBATİ-HÜQUQİ TƏNZİMLƏMƏ KONTEKSTİNDƏ YUVENAL ƏDLİYYƏNİN YARANMA TARİXİNƏ BAXIŞ.....	116

ISSN 2307-2504

Polis Akademiyasının
Elmi Xəbərləri
ELMI HÜQUQ JURNALI
№ 4 (24), 2019

BAŞ REDAKTOR:
Nazim Əliyev
DİN-in Polis Akademiyasının rəisi, polis
general-mayoru, hüquq elmləri doktoru

REDAKTOR:
Hikmət Eyvazov
polis polkovniki, hüquq üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent

REDAKSIYA HEYƏTİ:
Məsumə Məlikova
AMEA-nın müxbir üzvü, professor

Fərhad Abdullayev
hüquq elmləri doktoru

Fazil Quliyev
Azərbaycan Respublikasının daxili
işlər nazirinin müavini, Baş Təşkilat –
İnspeksiya İdarəsinin rəisi,
polis general-leytenantı

İsayenkova Oksana Vladimirovna
Saratov Dövlət Hüquq Akademiyasının
Mülki proses kafedrasının müdiri, hüquq
elmləri doktoru, professor

Rəf Kəroşov
İngiltərə Esseks Universitetinin
professoru, hüquq elmləri doktoru

Fuad Cavadov
hüquq elmləri doktoru, professor

Bəhram Zahidov
hüquq elmləri doktoru, professor

Kamil Salimov
hüquq elmləri doktoru, professor

Mahir Əhmədov
hüquq elmləri doktoru, professor

Habil Qurbanov
hüquq elmləri doktoru, professor

İbrahim Quliyev
hüquq elmləri doktoru, professor

Əmir Əliyev
hüquq elmləri doktoru, professor

Aliş Qasimov
hüquq elmləri doktoru, professor

Midhəd Qəfərov
hüquq elmləri doktoru, professor

Dmitri Şestakov
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Vladimir Cətiyev
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Esberqen Alaıxanov
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Rəşad Qurbanov
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Anatoliy Berlac
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Yeganə Balakışiyeva
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Xanlar Bayramzadə
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Cəbir Quliyev
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Məsul katib: **Vüqar Mansurov**
Korrektor: **Aynur Səfərli**

Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyi Hüquqi Şəxslərin Dövlət
qeydiyyatı №10m-5405. 19.12.2011

Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri
jurnali elmi tədqiqatların əsas
müddəalarının nəşr edilməsi üçün
Azərbaycan Respublikası Prezidenti
yanında Ali Attestasiya Komissiyası
tərəfindən tövsiyə olunan nəşrlər
siyahısına daxil edilmişdir

Format 60x84 1/8. Fiziki ç/v 22,5
Tiraj: 300
Jurnal "Ecoprint" nəşriyyatının
mətbəəsində çap olunub.

C O N T E N T S

CRIMINAL LAW AND KRIMINOLOGY

Rasul Rustamov, Shamxal Karimov

THEORETICAL PROBLEMS OF APPOINTMENT PUNISHMENT 5

Aqshin Alizade

POSSIBILITIES OF FIGHT AGAINST HUMAN TRADE IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN 11

Emin Naghiyev

ABOUT THE HISTORY OF TERRORISM 15

Vusal Ahmedov

JUSTICE «AS A CATEGORY OF NORMATIVE ACTS OF INTERNATIONAL AND NATIONAL CHARACTER.....21

CONSTITUTIONAL LAW

Jeyhun Suleymanov

ACTUAL PROBLEMS OF THE FORMATION OF ELECTRONIC DEMOCRACY IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN 29

Reyhan Jafarova

PROTECTION OF FUNDAMENTAL RIGHTS AND FREEDOMS OF HUMAN AND CITIZEN IN THE AZERBAIJAN REPUBLIC AND THE RUSSIAN FEDERATION: CONSTITUTIONAL BASES 34

HUMAN RIGHTS

Nigar Abbaszade

THE BASICS OF USING AN ELECTRONIC VISA IN THE VISA SYSTEM REPUBLIC OF AZERBAIJAN.....39

Khayala Kalashova

LEGAL BASIS OF THE CONCEPT OF ENVIRONMENTAL SAFETY, PROBLEMS AND PROSPECTS.....44

INTERNATIONAL LAW

Elnara Qalandarova

SAFEGUARDING OF THE FOLKLORE CONCEPT WITHIN UNESCO IN INTERNATIONAL LAW 49

Ilkin Rajabov

THE OBLIGATION TO MAKE ALL EFFORT TO ENTER INTO PROVISIONAL ARRANGEMENTS OF A PRACTICAL NATURE IN DISPUTED AREAS PENDING MARITIME DELIMITATION.....56

CRIMINAL PROCESS

Matanat Askerova

POSSIBILITY OF USING SPONTANEOUS INFORMATION IN THE FRAMEWORK OF THE MUTUAL LEGAL ASSISTANCE ON CRIMINAL CASES BETWEEN THE STATES 63

Qahraman Jafarov

CHALLENGE OF SENTENCES (OTHER FINAL DECISIONS) OF THE COURT AS A DISPOSITIVE RIGHT 70

Babak Atakishiyev

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF OPERATIONAL SEARCH ACTIVITIES 76

ADMINISTRATIVE LAW

Bakhtiyar Dashdemirov

LEGAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE BEHAVIOR OF GUILTY DRIVERS IN THE VIOLATION OF TRAFFIC RULES.....80

CIVIL RIGHTS

Ruslan Veliyev

RESTRICTION OF CORPORATE RIGHTS IN CONNECTION WITH RESTRICTION OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY 87

FINANCIAL RIGHT

Sabuhi Aliyev

THE PLACE OF THE BANKING LAW IN THE LEGAL SYSTEM 91

HISTORY OF LAW OF AZERBAIJAN

Khayyam Ismayilov

LEGAL MEASURES TO INTRODUCE THE INSTITUTION OF JURORS IN AZERBAIJAN: HISTORICAL AND LEGAL EXCURSION.....96

ADMINISTRATIVE ACTIVITIES OF INTERNAL AFFAIRS

Shahin Shukurov

LEGAL AND THEORETICAL QUESTIONS ON THE ORGANIZATION OF INTERACTION OF INTERNAL AFFAIRS BODIES WITH OTHER BODIES IN THE FIGHT AGAINST CRIME. 105

FOREIGN AUTHORS

Krasavin N.N., Lizunov A.S.

TOPICAL ISSUES OF RECRUITING THE DUTY UNITS OF THE TERRITORIAL BODIES OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF RUSSIA WITH QUALIFIED PERSONNEL.....110

Nikolay Veselov

THE VIEW ON THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF JUVENILE JUSTICE IN THE CONTEXT OF MODERN ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION 116

ISSN 2307-2504

Scientific News of the
Police Academy
SCIENTIFIC NEWS JOURNAL
№ 4 (24), 2019

EDITOR-IN-CHIEF:
Nazim Aliyev

Head of the Police Academy of the
Ministry of Internal Affairs police major-
general, doctor of law

EDITOR:

Hikmat Eyyazov

police colonel, philosophy doctor of law,
associate professor

STAFF OF EDITORIAL OFFICE:

Masuma Malikova

The corresponding member of Azerbaijan
National Academy of Science, professor

Farkhad Abdullayev
doctor of law

Firudin Samandarov
doctor of law, prof.

Fazil Guliyev

The head of the inspection office of the
head organization of the Ministry of
Internal Affairs, police lieutenant-general

Isaenkova Oksana Vladimirovna
Head of the Civil Procedure Saratov
State Academy of Law, doctor of law,
professor

Ralph Crawshaw

Professor at Essex University in England,
the United Nations human rights expert

Fuad Javadov

doctor of law, prof.

Bakhran Zahidov

doctor of law, prof.

Kamil Salimov

doctor of law, prof.

Mahir Akhmadov

doctor of law, prof.

Habil Gurbanov

doctor of law, prof.

Ibrahim Guliyev

doctor of law, prof.

Amir Aliyev

doctor of law, prof.

Alish Gasimov

doctor of law, prof.

Midhad Gəfərov

doctor of law, prof.

Dmitry Shestakov

doctor of law, prof.

Vladimir Catiyev

doctor of law, prof.

Esbergen Alaukhanov

doctor of law, prof.

Rashad Gurbanov

doctor of law, prof.

Anatoly Berlac

doctor of law, prof.

Yeganeh Balakishiyeva

philosophy doctor of law

Khanlar Bayramzadeh

philosophy doctor of law

Jabir Guliyev

philosophy doctor of law

Executive secretary: **Vugar Mansurov**
Proofreader: **Aynur Safarli**

Azerbaijan Republic State registration of
the juridical persons of the Ministry of
Justice. №10m-5405. 19.12.2011

The magazine "Scientific News of the
Police Academy" has been included
in the editions recommended by the
High Attestation Commission under the
President of the Republic of Azerbaijan
to publish the basic theses of scientific
researches

Format 60x84 1/8. Physical p/p 22,5
Draw: 300
Journal have been printed in "Ecoprint".

СОДЕРЖАНИЕ

УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ

Расул Рустамов, Шамхал Керимов ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ НАЗНАЧЕНИЯ НАКАЗАНИЯ	5
Агшин Ализаде ВОЗМОЖНОСТИ БОРЬБЫ С ТОРГОВЛЕЮ ЛЮДЬМИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ	11
Эмин Нагиев ОБ ИСТОРИИ ТЕРРОРА	15
Вусал Ахмедов ПРАВСУДИЕ» КАК КАТЕГОРИЯ НОРМАТИВНЫХ АКТОВ МЕЖДУНАРОДНОГО И НАЦИОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРА	21

КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО

Джейхун Сулейманов АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭЛЕКТРОННОЙ ДЕМОКРАТИИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ	29
Рейхан Джафарова ОХРАНА ОСНОВНЫХ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ: КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ	34

ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

Нигяр Аббасзаде ОСНОВЫ ПРИМЕНЕНИЯ ЭЛЕКТРОННОЙ ВИЗЫ В ВИЗОВОЙ СИСТЕМЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ	39
Хаяла Калашова ПРАВОВАЯ ОСНОВА КОНЦЕПЦИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ	44

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

Эльнара Галандарова МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВАЯ ЗАЩИТА ФОЛЬКЛОРНОЙ КОНЦЕПЦИИ В РАМКАХ ЮНЕСКО	49
Илькин Раджабов ОБЯЗАТЕЛЬСТВО ПРИЛОЖИТЬ ВСЕ УСИЛИЯ ДЛЯ ДОСТИЖЕНИЯ ВРЕМЕННОЙ ДОГОВОРЕННОСТИ ПРАКТИЧЕСКОГО ХАРАКТЕРА В СПОРНЫХ НЕРАЗГРАНИЧЕННЫХ МОРСКИХ РАЙОНАХ	56

УГОЛОВНОЕ ПРОИЗВОДСТВО

Матанат Аскерова ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СПОНТАННОЙ ИНФОРМАЦИИ В РАМКАХ ОКАЗАНИЯ ВЗАИМНОЙ ПРАВОВОЙ ПОМОЩИ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ МЕЖДУ ГОСУДАРСТВАМИ	63
Кахраман Джафаров ОСПАРИВАНИЕ ПРИГОВОРОВ (ИНЫХ ИТОГОВЫХ РЕШЕНИЙ) СУДА КАК ДИСПОЗИТИВНОЕ ПРАВО	70
Бабак Атакишиев ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	76

АДМИНИСТРАТИВНЫЙ ЗАКОН

Бахтияр Дашдамирлов ПРАВОВЫЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОВЕДЕНИЯ НАРУШИТЕЛЕЙ ПРАВИЛ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ	80
--	----

ГРАЖДАНСКИЕ ПРАВА

Руслан Велиев ОГРАНИЧЕНИЕ КОРПОРАТИВНЫХ ПРАВ В СВЯЗИ С ОГРАНИЧЕНИЕМ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	87
--	----

ФИНАНСОВЫЕ ПРАВА

Сабухи АЛИЕВ МЕСТО БАНКОВСКОГО ПРАВА В ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ	91
--	----

ИСТОРИЯ ЗАКОНА АЗЕРБАЙДЖАНА

Хайям Исмаилов МЕРЫ В ОБЛАСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ИНСТИТУТА СУДЕЙ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ: ИСТОРИКО-ПРАВОВАЯ ЭКСКУРСИЯ	96
--	----

АДМИНИСТРАТИВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Шахин Шукюрлов ПРАВОВЫЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ ПО ОРГАНИЗАЦИИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ С ДРУГИМИ ОРГАНАМИ В БОРЬБЕ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ	105
---	-----

ЗАРУБЕЖНЫЕ АВТОРЫ

Красавин Н.Н., Лизунов А.С. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ КОМПЛЕКТОВАНИЯ ДЕЖУРНЫХ ЧАСТЕЙ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОРГАНОВ МВД РОССИИ КВАЛИФИЦИРОВАННЫМИ КАДРАМИ	110
Николай Веселов ВЗГЛЯД НА ИСТОРИЮ РАЗВИТИЯ ЮВЕНАЛЬНОЙ ЮСТИЦИИ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ МОНИТОРИНГ ПРОБЛЕМОВ БЕЗОПАСНОСТИ ОБЛАЧНЫХ ВЫЧИСЛЕНИЙ	116

ISSN 2307-2504

Научный вестник
Академии Полиции.
НАУЧНО-ПРАВОВОЙ ЖУРНАЛ
№ 4 (24), 2019

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Назим Алиев
Начальник Академии Полиции МВД,
генерал-майор полиции,
доктор юридических наук

РЕДАКТОР:

Хикмат Эйвазов
полковник полиции, доктор философии по праву, доцент

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Масума Мликова
член-корреспондент НАНА, профессор

Фархад Абдуллаев
доктор юридических наук,

Фазиль Гулиев

начальник Главного организационно-инспекционного отдела,
генерал-лейтенант полиции

Исаenkova Оксана Владимировна
Заведующая кафедрой Гражданского
процесса Саратовской Государственной
Юридической Академии,
доктор юридических наук, профессор

Ральф Крошоу
доктор юридических наук, профессор
Эсексского Университета Великобритании

Фуад Джавалов
доктор юридических наук, профессор

Бахрам Захидов
доктор юридических наук, профессор

Камиль Салимов
доктор юридических наук, профессор

Махир Ахмедов
доктор юридических наук, профессор

Хабиль Гурбанов
доктор юридических наук, профессор

Ибрагим Гулиев
доктор юридических наук, профессор

Амир Алиев
доктор юридических наук, профессор

Альш Гасымов
доктор юридических наук, профессор

Мидхад Гафаров
доктор юридических наук, профессор

Дмитрий Шестаков
доктор юридических наук, профессор

Владимир Джатиев
доктор юридических наук, профессор

Эсберген Алауханов
доктор юридических наук, профессор

Рашид Гурбанов
доктор юридических наук, профессор

Анатолий Берладж
доктор юридических наук, профессор

Егяна Балакишиева
доктор философии по праву

Ханлар Байрамзаде
доктор философии по праву

Джабир Гулиев
доктор философии по праву

Испол. секретарь: **Вюгар Мансуров**
Корректор: **Айнур Сафарли**

Государственная регистрация юридических лиц Министерства Юстиции
Азербайджанской Республики
№10m-5405. 19.12.2011

Журнал «Научный Вестник Полицейской Академии» попал в список рекомендуемых изданий Высшей Аттестационной Республики за публикацию основных положений научных исследований

Формат 60x84 1/8. Физический п/л 22,5
Тираж: 300
Журнал напечатан в издательстве
“Ecoprint”

RƏSUL RÜSTƏMOV

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının
“Cinayət hüququ” kafedrasının dosenti, polis polkovniki, h.ü.f.d.

ŞAMXAL KƏRİMOV

DİN-in Polis Akademiyasının «Cinayət hüququ» kafedrasının müəllimi,
polis polkovnik-leytenantı

CƏZA TƏYİN ETMƏNİN NƏZƏRİ PROBLEMLƏRİ

Açar sözlər: cinayət, cəza, ictimai təhlükəlilik, təqsirkarın şəxsiyyəti, cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar.

Ключевые слова: преступление, наказание, общественная опасность, личность преступника, смягчающие и отягчающие обстоятельства наказания.

Keywords: crime, punishment, public danger, the identity of the offender, mitigating and aggravating circumstances of punishment.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə əsasən məhkəmə tərəfindən cinayət-hüquqi sanksiya cinayətin sosial məzmununa, yəni onun ictimai təhlükəlilik dərəcəsi və xarakterinə uyğun seçilməlidir. Məhkəmə tərəfindən təyin edilən cəzanın cinayətin ağırlığına uyğunsuzluğu hökmün ləğv edilməsinə və ya dəyişdirilməsinə səbəb olur. Onların bu tələbinin təfsiri üçün aşağıdakı suallar cavablandırılmalıdır:

a) törədilən cinayətin ictimai təhlükəliliyi dedikdə nə başa düşülür və onun ölçülməsi üçün hansı meyar və göstəricilərdən istifadə edilməlidir?

b) törədilən cinayətin ictimai təhlükəliliyinin dərəcəsi və xarakterinin nəzərə alınması hansı sosial tələblərin realizəsi ilə əlaqədardır?

c) cəza növünün seçilməsi və həddinin müəyyən edilməsi zamanı bu amilin nəzərə alınması və təcürbi-tətbiqi necə həyata keçirilməlidir?

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun “Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarını təyin edilməsi təcrübəsi haqqında” 25

iyun 2003-cü il tarixli qərarında qanunvericiliyin tərəfləri şərh edilərək göstərilmişdir ki, cinayətin ictimai təhlükəliliyinin xarakteri qəsdin obyektindən, təqsir və onun formasından və əməlin Cinayət Məcəlləsinin 15-ci maddəsində qeyd edilən hansı kateqoriyasına aid edilməsindən asılıdır. Cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsi isə onun törədilmə hallarına (məsələn; niyyətin həyata keçirilməsi üsulu, vurulmuş zərərin həcmi və əməl ehtiyatsızlıqdan törədilsə də baş vermiş nəticələrin ağırlığı, şəraitin həmin cinayətin törədilməsində rolu və s.) əsasən müəyyən edilir.

Cəza təyini zamanı ictimai təhlükəliliyin xarakteri, rolu və həddi konkret səbəblərdən asılı olaraq fərqləndirilməlidir. Cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinin müxtəlifliyi sanksiyanın həddinin müəyyənləşdirilməsində nəzərə alınır. Cinayətin xarakteri və ictimai təhlükəliliyi mənə baxımından biri-biri ilə sıx əlaqədardır. Cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsi müxtəlif şəraitdən asılı olaraq arta və ya azala bilər. Bu ilk növbədə cinayətin qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilməsi ilə əlaqədardır. Cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinin həddinin müəyyən olunmasında bütün hallar: cinayətin motivi, törədilməsi üsulu, şərait, ağır nəticənin baş verməsi, cinayətin törədilməsində iştirak edən hər bir şəxsin xarakteri və rolu və s. hallar nəzərə alınmalıdır. Bütün bu halları nəzərə alaraq ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətləri təsadüfi hallardan fərqləndirmək mümkün olar.

Cinayətin ictimai təhlükəliliyini müəyyən edən amillərlə bağlı ədəbiyyatlarda vahid mövqə yoxdur. Bəzi müəlliflər bu amillər sırasına “təq-

sirkarın şəxsiyyət” amilini də daxil edirlər. Hətta əməlin ictimai təhlükəliliyinə təqsirkarın şəxsiyyətində cinayət törədildikdən sonra baş verən dəyişikliklərin daxil edilməsini nəzərdə tutan fikirlər də mövcuddur. Lakin müəlliflərin əksəriyyəti törədilmiş cinayətin ictimai təhlükəliliyini və təqsirkarın şəxsiyyətinin sosial - psixoloji xüsusiyyətlərini bir-biri ilə tam və qismən münasibətində olmayan və cəza təyini zamanı hər biri müstəqil olaraq nəzərə alınmalı olan obyektiv amillər sırasına aid edirlər. Fikrimizcə, ikinci mövqeni düzgün hesab etmək əsaslı mübahisəyə səbəb olardı.

a) Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 58.3-cü maddəsində cəzanın fərdiləşdirilməsi əsasının müstəqil halları kimi cinayətin ictimai təhlükəliliyi və təqsirkarın şəxsiyyəti ayırı-ayrılıqda göstərilmişdir və buna görə də, onlara tam və ya qismən bir-biri ilə üst-üstə düşən, biri-birinə uyğun olan hallar kimi baxılmasına cəhd göstərməni düzgün hesab etmək olmaz.

b) Təqsirkarın şəxsiyyətinin zahiri əlamətlərinin müəyyən edilməsi və nəzərə alınması, ancaq cinayət törədilməsi faktı ilə əlaqələndirilə bilməz. Fikrimizcə, bu daha geniş sosial mövqedən əks olunmalı və qiymətləndirilməyə məruz qalmalıdır.

Beləliklə, təqsirkarın şəxsiyyətinin xüsusiyyətləri törədilən cinayətin zahiri təzahürü çərçivəsindən kənara çıxır və onun ictimai təhlükəliliyinin formalaşmasında bilavasitə iştirak etmir. Cinayətin ictimai təhlükəliliyi və təqsirkarın şəxsiyyətinin xarakterik xüsusiyyətləri cəzanın fərdiləşdirilməsinin müstəqil əsaslarıdır. Ehtiyatsızlıqla törədilən cinayətlərdə cəza təyini zamanı azadlıqdan məhrum etməyə nisbətən yüngül cəza təyin etmədə bu halların nəzərə alınması mütləqdir.

Eyni bir dispoziyanın təsiri altına düşən cinayətlər, yəni eyni növə aid olan cinayət əməlləri az və ya çox dərəcədə özlərinə xas, tipik ictimai-təhlükəlilik xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənə bilirlər. Bu fərqlər əməlin tövsiyinə təsir etməsə də, cəza növünün seçilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İctimai təhlükəliliyin meyarları qismində onun xarakteri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsi çıxış edir və bunlar da cinayət hüquq elmində hakim baxışa əsasən törə-

dilən cinayətin sosial məzmununun keyfiyyət və kəmiyyət xüsusiyyətini əks etdirir.

Belə yanaşma prinsipə düzgündür, ancaq bu yanaşmanın müəyyən dəyişikliyə ehtiyacı vardır. Birincisi, ictimai təhlükəliliyin dərəcəsi və xarakteri bir-birindən ayrı deyil, qarşılıqlı əlaqədə mövcuddur, çünki kəmiyyət ilə keyfiyyət bir-biri ilə dialekt əlaqədədir və onlar əks cəhətlərin vəhdəti kimi çıxış edirlər. İkincisi, ictimai təhlükəliliyin xarakterini keyfiyyət meyarına, dərəcəsinə isə kəmiyyət meyarına aid etmək şərtidir. Belə ki, məzmunun xarakteri kəmiyyət göstəricisinin köməyi ilə (məsələn, ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərdə nəticənin ağır olması isə keyfiyyət dərəcələrinin köməyi ilə də (məsələn, təqsirin dərəcəsi, yəni əməlin ictimai təhlükəliliyinin dərk edilməsi və ictimai təhlükəli nəticələrin əvvəlcədən görülməsi) müəyyən oluna bilər. Mahiyyət ondan ibarətdir ki, əməlin xarakteri əsasən keyfiyyət, ictimai təhlükəliliyi isə kəmiyyət göstəriciləri ilə müəyyənləşir. Üçüncüsü, heç vaxt belə təsəvvür etmək olmaz ki, əməlin xarakteri onun keyfiyyət meyarı kimi, kəmiyyət meyarından, yəni dərəcəsi ilə bərabər daha artıq çəkilidir (7,s.8-12).

Yuxarıda göstərilənləri ümumiləşdirərək iddia etmək olar ki, cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsi konkret bir cinayətin fərdi əlaməti deyil, müəyyən qrupa və növə aid olan cinayətləri xarakterizə edən əlamətdir. Fikrimizcə, bəzi müəlliflər haqlı olaraq qeyd edirlər ki, cinayət əməlinin obyektivi olan, qanunla qorunan ictimai münasibətin əhəmiyyəti və mühümlüyü ilə müəyyən edilir. Bununla belə, kriminal əməlin ictimai təhlükəlilik xarakterini müəyyən edərkən həmin əməlin Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsi sisteminin hansı bölməsinə, fəslinə daxil edilməsini və bu cinayətə görə konkret maddədə müəyyən edilən sanksiya nəzərə alınmalıdır. Bu mövqə Cinayət qanununu mövqeyi ilə də uzlaşır.

Professor F.Y. Səməndərova görə cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə müəyyən edərkən dövlətin həmin konkret cinayət növü ilə mübarizəsi üzrə mövcud cinayət-hüququ siyasəti də nəzərə alınmalıdır. Bu fikir tamamilə düzgündür, çünki dövlət konkret cinayətlər qrupu üzrə öz

cinayət-hüququ siyasətini qurarkən, həmin kriminal əməlin mövcud ictimai münasibətlər üçün hansı dərəcədə təhlükəli olmasına və onun inkişafının vəziyyətinə əsaslanır.

Cəza təyin edilərkən məhkəmə ictimai təhlükəlilik dərəcəsini nəzərə almaqla yanaşı, bu əlamətin məzmununu açmalı, yəni onu müəyyən edən halları göstərməlidir. Təəssüf ki, məhkəmə təcrübəsində bir qayda olaraq, cəzanın hökmündə cinayət əməlinin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə uyğun olmasına rast gəlinir və bu zaman konkret olaraq hansı halların nəzərdə tutulması aydınlaşdırılmır.

Azərbaycan Respublikasının cinayət qanununun tələblərinə əsasən cəza tədbiri seçilərkən məhkəmə digər hallarla yanaşı, təqsirkarın şəxsiyyətini də nəzərə almalıdır. Bu tələbin yerinə yetirilməməsi məhkəmə hökmünün ədalətsiz və əsassız hesab edilməsinə səbəb olur və belə hökmün dəyişdirilməsinə və ya ləğvinə gətirib çıxarır. Cinayət hüququnda cinayətkarın şəxsiyyəti problemi intensiv elmi araşdırmanın predmeti olmuşdur. Keçmiş sovet cinayət hüququ və kriminologiya elminin görkəmli nümayəndəsi V.N. Kudryavsev bu istiqamətə xüsusi diqqət yetirmiş və qeyd etmişdir ki, cəza təyin edilərkən şəxsiyyətin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması məsələləri diqqətdən kənar qalmamalıdır.

Təqsirkarın şəxsiyyəti anlayışına mövcud yanaşmaların əsas qüsurlarından biri qanunvericinin cəza təyini zamanı şəxsiyyətin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması tələbinin prevent məqsədlərlə, ən yaxşı halda isə cəzanın bütün məqsədlər sistemi ilə funksional əlaqələndirməyə cəhd göstərilməsində ifadə olunur.

Cinayət həmişə onu törədən şəxsin bu və ya digər tələbatı ilə, həmin tələbatın obyektiv olaraq həmin fərdin sərəncamında olan və onun tərəfindən dərk edilən tələbatlarının ödənilməsi arzusu ilə real imkanları arasında olan ziddiyyəti üzə çıxarır. Həmin ziddiyyətin kəskinliyi, bir tərəfdən, müvafiq tələbatın sosial məzmunundan (şəxsiyyətin ümumi tələbat strukturunda onun yeri və əhəmiyyəti, inkişaf keyfiyyəti və dərəcəsi və s.), digər tərəfdən isə, onun təmin olunma səviyyəsini əks etdirən obyektiv şəraitdən asılıdır. Fərdin tələbatı və onun leqal təmin olunması

imkanları arasındakı fərq nə qədər böyükdürsə, o qədər də (digər bütün şərtlərin bərabərliyi şəraitində) həmin ziddiyyətin həll edilməsinin antisosial davranışla, son nəticədə isə cinayətkar davranışla həll edilməsi ehtimalı yüksəkdir (8,s.96). Bəzən ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərə görə ziyanın nəticələri, qəsdən törədilən cinayətlərdən artıq olur. Cinayət Məcəlləsinin 8-ci maddəsində qeyd edildiyi kimi təqsirli bilinən şəxsə təyin olunan cəza onun şəxsiyyətinə uyğun olmalıdır. Belə olan halda hansı meyar nəzərə alınmalıdır?

Təqsirkarın şəxsiyyətinin nəzərə alınması dedikdə, şəxsin sosial siması və onun cəmiyyət üçün təhlükəlilik dərəcəsini xarakterizə edən və eləcə də, cəzanın növ və həddinin seçilməsinin əsası kimi məhkəmə tərəfindən nəzərə alınan xüsusiyyətləri başa düşülür. Cinayət qanununun bu göstərişinin məqsədi ondan ibarətdir ki, məhkəmə cəza təyin edərkən qanun tərəfindən cinayət kimi müəyyən olunmuş, cinayətin və onu törətmiş şəxsin təhlükəliliyini bilavasitə müəyyən edən obyektiv və subyektiv əlamətlərin təfsiri ilə kifayətlənməsin. Məhkəmə həmişə cinayət qanununu pozan şəxsin sosial, mənəvi, psixoloji simasını xarakterizə edən bütün halların aydınlaşdırılmasına çalışmağa borcludur.

İnsan bir fərd olaraq ətrafında olan şəxslərin dairəsində yaşayır. Təhsil alır, işləyir və ya müəyyən bir kollektivdə xidmət aparır, ailə üzvü olur, konkret ictimai tədbirlərdə iştirak edir. Belə həyat şəraiti uşaqlıqdan insan şəxsiyyətinin təbiyəsində mühüm rol oynayır, onun sosial-siyasi simasını və müəyyən mənəvi keyfiyyətini formalaşdırır. Bu səbəbdən təqsirləndirilən şəxsin həyatı şəraitinin müəyyən edilməsi onun xarakteri barədə etibarlı mənbə ola bilər.

Cəmiyyətin üzvü kimi təqsirkar barəsində müxtəlif mənbələrdən məlumat almaq olar. Belə məlumat onun təhsil, iş, yaşayış və ya xidmət yerindən xasiyyətnaməsində, ailə tərkibi haqqında arayışlarda, tanışlarının, yoldaşlarının, qohumlarının ifadələrində, yaşayış yerinin polis orqanlarında olan məlumatlarda, vətən qarşısında xidmətləri barəsində məlumatlarda, ictimai fəaliyyəti barədə və s. məlumatlarda öz əksini tapa bilər. Ancaq təqsirkarın cəmiyyətdə davranışı, onun neqativ siması barədə bütün halları

toplamaq həmişə mümkün olmur. Bu çox vaxt müxtəlif müəssisə və təşkilatlardan alınan arayış və xasiyyətnamələrin formal xarakter daşması, təqsirkar tərəfindən cinayət məsuliyyətinə cəlb olunana qədər törətdiyi hüquqpozma hallarının lazımi dərəcədə qeydiyyatının aparılmaması və müxtəlif şəxslərin ifadələrinin bir tərəfli və qərəzli olması ilə əlaqədar olur.

Təqsirkarın şəxsiyyətini xarakterizə edən əsas əlamətlərdən biri də onun cəmiyyətə qarşı ictimai təhlükəli olmasıdır. Cinayəti törədən şəxs ictimai təhlükəli əmələ yol verməklə onun xarakterində cəmiyyətə qarşı baxışlar formalaşır. Bu da həmin şəxsin gələcəkdə də analoji cinayətin törədilməsinə əsas verir. Hər bir cinayətkarın əməlinin ictimai təhlükəliliyi fərvidir və bu bəzən çox və ya az ola bilər. Şəxsin cəmiyyət üçün təhlükəli hesab olunması onun həm də törətdiyi cinayət əməlinin ictimai təhlükəlilik dərəcəsindən asılıdır.

Y.D. Bleyvşteyn qeyd edir ki, hər hansı bir cinayət əməli qısa bir zaman kəsiyində baş verir (dəqiqə, saniyə) və maraqlısı budur ki, bu müddət ərzində cinayət törədən şəxs bir anda, cəmiyyətin layiqli üzvündən cəmiyyətə layiq olmayan bir şəxsə çevrilir. Buna görə də cinayət əməli törədilənə qədər təqsirkarın şəxsiyyətini müsbət və ya mənfi xarakterizə edən amillər ona təyin ediləcək cəzanın həddinin müəyyən edilməsinə mühüm təsir göstərməlidir.

Cinayət törədildikdən sonra təqsirkar şəxsin təhlükəlilik dərəcəsi müxtəlif faktorların təsiri altında həm arta, həm də azala bilər. Təqsirkar şəxsin cinayət əməli törətdikdən sonra davranışı, zərərçəkmişlə münasibəti, vurulmuş ziyanın aradan qaldırılması üçün tədbirlər görüb-görməməsi, zərərçəkmişə (zərərçəkmişlərə) təcili yardım göstərib göstərməməsi və sair hallar cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə təsir göstərən amillərdir. Məsələn, təqsirkar şəxs cinayət əməlini törətdikdən sonra peşmançılıq və təəssüf hissi keçirmirsə, habelə törətdiyi cinayət hərəkətlərinin mahiyyətini dərk etməsinə baxmayaraq ədalət məhkəməsindən gizlənirsə və s. hallarda onun şəxsiyyətinin təhlükəliliyi nəinki azalır, əksinə artır. Təqsirli şəxsin törətdiyi cinayət əməlinə sonra səmimi peşmançılıq çəkməsi, cinayəti etiraf etməsi, cinayətin ona bəlli olan bütün təffər-

rüatını istintaqa bildirməsi, özünü könüllü olaraq hüquq-mühafizə orqanlarına təqdim etməsi isə onun ictimai təhlükəlilik dərəcəsini azaldır (4, s.128).

Buna görə də cəza təyin olunarkən cinayət əməli törətdikdən sonra təqsirkarın şəxsiyyətini xarakterizə edən bütün hallar məhkəmələr tərəfindən nəzərə alınmalıdır. Lakin təqsirkar şəxsin ictimai təhlükəliliyi, onun şəxsiyyətinin yeganə göstərici deyildir.

K. Marks göstərirdi ki, dövlət qanununu pozan hər bir şəxsin simasında onun canlı məxluqu olan – insanı; vətəni müdafiə etməyə borclu olan – əsgərini; məhkəmədə səsini eşitməyə borclu olan – şahidini; ictimai vəzifəsini yerinə yetirən – icma üzvünü; mövcudluğu ilahi olan - ailə başçısını və ən başlıcası ölkənin vətəndaşını görməlidir.

Təqsirkar şəxsə cəza təyin olunarkən onun şəxsi keyfiyyətləri ilə bərabər, dövlət tərəfindən fərqləndirilməsi, şəxsiyyətini müsbət xarakterizə edən sair halların da nəzərə alınması əhəmiyyət kəsb edir. V.D.Filimanovun fikrincə məhkəmə təqsirkar şəxsin ictimai təhlükəliliyi ilə yanaşı, onun ictimai faydalılığını da nəzərə almalıdır. Cəza təyin edilərkən ədalət prinsipi baxımından təqsirkar şəxsin sağlamlığı, ailə tərkibi, yaşının çox olması və s. hallar da nəzərə alınmalıdır. Belə ki, təyin edilən cəza əsasən, məhkum olunmuş şəxsin islah olunması ilə yanaşı, onun ailəsinin yaşayış şəraitinə də təsir göstərməlidir.

Cəza təyin olunarkən təqsirkarın şəxsiyyətinə dair məlumatları üç qrupa bölmək olar:

1. Təqsirkarın şəxsiyyətini mənfi xarakterizə edən hallar: ictimai faydalı əməkdən yayınma, məişətdə özünü pis aparma, ictimai qaydaları pozma, əvvəllər cinayət (cinayətlər) törətmə və digər hüququ pozuntularına yol vermə, spirtli içkilərin qəbulu və s.;

2. Təqsirkarın şəxsiyyətini müsbət xarakterizə edən hallar: Qarabağ və ya Böyük Vətən Müharibəsində iştirakı, dövlət təltifləri ilə mükafatlandırılması, xidməti və ictimai vəzifələrinə müsbət yanaşma, törədilmiş cinayət əməlinə görə cəza çəkməsi, özünü könüllü olaraq müvafiq dövlət orqanlarına təqdim etməsi;

3. Ailə tərkibi, əmək qabiliyyətliliyi, sağlamlıq durumu (səhhəti), yaşı və s. hallar təqsirkar şəx-

sin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə bilavasitə təsir edən neqativ hallar olmaqla cəza təyin edilərkən nəzərə alınan hallardır.

Cəza təyin olunarkən nəzərə alınmalı olan bütün halları şərti olaraq iki yerə bölmək olar: cinayətin ictimai təhlükəliliyini və təqsirkarın şəxsiyyətini xarakterizə edən hallar. Belə olan halda ortaya sual çıxır: cəza təyin edilərkən hər iki halın rolu eynidirmi? Ümumən belə bir fikir mövcuddur ki, təyin edilən cəza cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə, həmçinin təqsirkarın şəxsiyyətinə uyğun olmalıdır. Bu cinayət məsuliyyətinin fərdiləşdirilməməsinin vacib şərtlərindən biridir. Eyni zamanda belə bir fikir də var ki, daha ciddi cəzanın təyin edilməsi üçün əsas meyar məhz cinayət əməlinin ağırlığıdır.

Bu məsələ ilə bağlı onu da qeyd etməyi vacib sayırıq ki, cəza təyin edilərkən, şəxsiyyətə aid olan halların dairəsi, əmələ aid olan halların dairəsindən genişdir. Qeyd olunduğu kimi, məhkəmə cəza təyin edərkən şəxsiyyəti mənfi və müsbət xarakterizə edən məlumatlarla yanaşı, şəxsin ictimai təhlükəliliyinə təsir edən və etməyən halları da nəzərə almalıdır. Cinayəti xarakterizə edən hallardan məhz əməlin ictimai təhlükəliliyinə təsir edən hallar nəzərə alınır. Cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinin azalması və artmasına təsir göstərməyən hansısa halların nəzərə alınması isə mənasız olardı. Buna görə də prinsipcə şəxsiyyət barəsində nəzərə alınmalı olan məlumatla-

rın bazası, cinayət barəsində nəzərə alınmalı olan məlumatlardan daha genişdir.

Cəza təyin edilərkən təqsirləndirilənin şəxsiyyətini və cinayəti xarakterizə edən halların rolu, cinayətin ictimai təhlükəliliyinin xarakterinin müxtəlifliyindən asılıdır. Belə ki, şəxsiyyət əleyhinə olan ağır və xüsusilə ağır cinayətlər üzrə, əməlin ictimai təhlükəliliyini xarakterizə edən hallar daha üstünlük təşkil edir. Bu cür əməlin törədilməsi faktının özü müəyyən dərəcədə təqsirkarın şəxsiyyətini xarakterizə edir. Ağır və xüsusilə ağır cinayət əməllərində təqsirkarın şəxsiyyətini xarakterizə edən halların rolu azdır, amma az ağır sayılan cinayətlərdə təqsirkarın şəxsiyyəti barəsində məlumatların cəzanın fərdiləşdirilməsi üçün mühüm rolu vardır.

Beləliklə, təqsirkarın şəxsiyyəti, cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsi və həddi cəza təyin edilərkən nəzərə alınmalıdır. Cəzanın fərdiləşdirilməsi üçün zəruri olan bütün vacib şərtlərin cinayət qanununda açıqlanması, bu məqsədlə Cinayət Məcəlləsinin ümumi hissəsində buna aid əlavə maddələrin yaradılması məqsədə müvafiq sayılmalıdır.

Eyni zamanda, ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərə görə məsuliyyətin fərdiləşdirilməsi prosesinin optimallaşdırılması məqsədlə cəzanı yüngülləşdirən hallar dairəsini genişləndirməyi məqsədəuyğun hesab edirik.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2020
2. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi Bakı, 2020
3. Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ Ümumi hissə. Dərslük . Bakı, 2019
4. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası (prof. F.Y.Səməndərov red. ilə. Bakı, 2019
5. Naumov A.V. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Dərslük. Bakı, 2019
6. Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında 25 iyun 2003-cü il tarixli AR Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarı
7. Ткаченко В.Н. Общие начала наказания наказаний. // Российская юстиция. 1997. № 1
8. Горелик И.Н. Наказание и его назначение. Минск, 1978
9. Уголовный Кодекс Российской Федерации. М.; Проспект 2018
10. Чучев А.И. Личность преступника и вопросы наказания. М., 1990

**Расул Рустамов
Шамхал Керимов**

**Теоретические проблемы назначения наказания
Резюме**

Согласно Уголовному кодексу Азербайджанской Республики уголовно-правовые санкции должно быть выбрано судом в соответствии с социальным содержанием преступления, то есть степенью и характером его общественной опасности.

Несоответствие приговора, вынесенного судом с тяжестью преступления, влечет за собой отмену или изменение данного приговора.

Для интерпретации их требование, необходимо ответить на следующие вопросы:

а) что понимается под общественной опасностью совершенного преступления, и какие критерии и показатели следует использовать для его измерения?

б) с учетом степени и характера общественной опасности совершенного преступления, какие социальные требования связаны их реализацией?

в) при выборе и определении вида наказания как должно осуществляться практическое применение и учет данного фактора?

Характер, роль и степень общественной опасности при назначении наказания должны, дифференцированы в зависимости от конкретных причин. Принимая во внимание многообразие степени общественной опасности преступления при определении степени наказания, является обязательным.

**Rasul Rustamov
Shamxal Karimov**

**Theoretical problems of appointment punishment
Summary**

According to the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, criminal sanctions must be chosen by the court in accordance with the social content of the crime, that is, the degree and nature of its public danger. Nonconformity of the sentence imposed by the court with the gravity of the crime entails the annulment or amendment of this sentence.

For the interpretation of the requirement, it is necessary to answer the following questions:

a) what is meant by public danger of the crime, and what criteria and indicators should be used to measure it?

b) taking into account the degree and nature of the public danger of the crime committed, what social requirements are associated with their implementation?

c) when choosing and determining the type of punishment, how should the practical application and consideration of this factor be implemented?

The nature, role and degree of public danger in sentencing should be differentiated depending on specific reasons. Taking into account the diversity of the degree of public danger of the crime in determining the degree of punishment, is mandatory.

AQŞIN ƏLİZADƏ

DİN-in A. Heydərrov adına SKRHH Məktəbin “Xüsusi fənlər” silsiləsinin müəllimi, polis mayoru, DİN-in Polis Akademiyasının dissertantı

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İNSAN ALVERİNƏ QARŞI MÜBARİZƏNİN VƏZİYYƏTİ

Açar sözlər: insan alveri, insanların istismarı, insan alverçisi, insan alverinin qurbanı, dövlət, qanun, cinayət, məsuliyyət.

Ключевые слова: торговля людьми, эксплуатация людей, торговец людьми, жертва торговли людьми, государство, закон, преступление, ответственность.

Key words: trafficking, exploitation of people, human trafficker, victim of human trafficking, state, the law, crime, responsibility.

Məlumdur ki, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığın təhlükəli növlərindən olan insan alveri dünyada, eləcə də, hər bir ölkədə sabitliyin əsaslarına, qanunun aliliyinə təhdid yaradan və insan hüquqlarını pozan əməllərdəndir.

Eyni zamanda, bu sahədə fəaliyyət göstərən kriminal qrupların yüksək təşkilatlanma səviyyəsi və miqyasının sürətlə genişlənməsi baxımından, XXI əsrin kəskin problemlərindən olaraq daim dünya birliyinin, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların və dövlət orqanlarının diqqət mərkəzindədir.

Təsadüfi deyil ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 2019-cu ildə yayımladığı qlobal hesabatda dünyanın əksər ölkələrində insan alveri cinayətlərinin sayının artması, bu əməllərin cəzasızlıq mühitinin hökm sürdüyü silahlı münaqişə zonalarında daha geniş yayılması, onun qurbanları arasında qadınların və azyaşlı qızların xüsusi çəkisinin yüksək, təxminən 70 faiz həddində olması qeyd edilir.

Aşkarlanmış cinayətlərin isə 59 faizinin cinsi istismar, 34 faizinin məcburi əmək faktlarının təşkil etməsi, ayrı-ayrı dövlətlərdə insan alveri-

nin qanunsuz transplantasiya, cinayətkar fəaliyyətə cəlb etmə və övladlığa götürmə yolu ilə törədilməsi kimi növləri xüsusi vurğulanır.

İnsan alverinə qarşı qlobal səviyyədə aparılan mübarizənin nəticələri göstərir ki, heç bir dövlət bu bəladan tam sığortalanmayıb və təkbəşinə təsirli əks tədbirlər görə bilmir. Bununla belə, insan alverinin qarşısının alınması, qurbanların hüquq və azadlıqlarının qorunması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər bir an belə səngiməmişdir.

Beynəlxalq təşkilatların hesabatlarına əsasən, dünyada insan alveri ilə bağlı hər il orta hesabla 13 min iş üzrə cinayət təqibi aparılır və bu əməli törədən 6000-dək şəxs ilə əlaqədar məhkəmə araşdırılması həyata keçirilir.

İnsan alverinə qarşı mübarizənin kompleks və sistemli aparıldığı ölkələrdən olan Azərbaycan Respublikasında da sayca üçüncü Milli Fəaliyyət Planı ilə qarşıya qoyulmuş vəzifələr aidiyyəti dövlət orqanları, vətəndaş cəmiyyəti institutları və beynəlxalq tərəfdaşlarla birgə ardıcılıqla və tam yerinə yetirilmişdir.

Bu sahədə qlobal çağırışlara cavab verən qanunvericilik bazasının formalaşdırılması üzrə fəaliyyət çərçivəsində “Psixoloji yardım haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda, insan alverinin qurbanı olmuş şəxslərin ödənişsiz psixoloji yardım almaq hüququ, “Uşaqların zərərli informasiyadan qorunması haqqında” Qanunda isə – yeniyetmələrin ictimai mənəviyyata, milli və əxlaqi dəyərlərə zidd materiallardan müdafiəsi mexanizmləri təsbit olunmuşdur [1].

Azərbaycanın ümumən insan alverinə qarşı həyata keçirdiyi tədbirlərə nəzər saldıqda insan alverinə qarşı ölkənin qanunvericilik, siyasət, institusional və praktiki tədbirləri baxımından

çox əhəmiyyətli irəliləyişə nail olduğu görünür və təhsil prosesi çərçivəsində ölkənin hal-hazırda beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş standartlara xeyli uyğun olduğu deyilə bilər.

Belə ki, qanunvericilik səviyyəsində, ölkəmizin insan alverinə qarşı cinayət qanununda həyata keçirdiyi tədbirlər 2005-ci ildən bəri xeyli genişləndirilmiş və beynəlxalq hüquqi öhdəliklərə daha da uyğunlaşmağa nail olmaq üçün Cinayət Məcəlləsinin 144-cü maddəsinə 2013-cü ildə qəbul olunmuş düzəlişlərlə növbəti dəyişiklik edilmişdir. [2, səh.6]

İnsan alverinə qarşı mübarizədən danışarkən “İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının 28 iyun 2005-ci il tarixli 958-IIQ nömrəli Qanunun qeyd edilməsi zəruridir. Həmin qanunda insan alverinə aşağıdakı kimi anlayış verilmişdir.

İnsan alveri - zor tətbiq etmək hədəsi ilə və ya zor tətbiq etməklə, hədə-qorxu və ya digər məcburetmə vasitələri ilə, oğurlama, dələduzluq, aldatma yolu ilə, təsir imkanlarından və ya zəiflik vəziyyətindən sui-istifadə etməklə, yaxud digər şəxsə nəzarət edən şəxsin razılığının alınması üçün maddi və sair nemətlər, imtiyazlar və ya güzəştlər verməklə və ya almaqla insanların istismar məqsədilə cəlb edilməsi, əldə edilməsi, saxlanması, gizlədilməsi, daşınması, verilməsi və ya qəbul edilməsi deməkdir [3].

Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, “İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 6.2-ci və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 24 iyul tarixli 667 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında insan alverinə qarşı mübarizəyə dair 2014-2018-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı”nın 2.2-ci maddəsində Milli Fəaliyyət Planı insan alverinə qarşı mübarizədə əsas vəzifələri, onların icra edilməsində müxtəlif qurumların (icra hakimiyyəti orqanları, qeyri-hökumət təşkilatları, beynəlxalq tərəfdaşlar və digər orqanlar) iştirakını və bu qurumların fəaliyyətinin Milli Koordinator tərəfindən əlaqələndirilməsini, insan alverinə qarşı mübarizə sahəsində digər tədbirləri nəzərdə tutur. [4]

Milli Fəaliyyət Planında göstərilən vəzifələrin səmərəli icrası, insan alveri qurbanlarının təh-

lükəsizliyinin təmin edilməsi, onlara peşəkar yardım göstərilməsi, insan alverinə qarşı mübarizə sahəsində məlumatların vahid mərkəzdə cəmlənməsi və qorunması, insan alverinə qarşı mübarizənin xüsusi təlim keçmiş peşəkar polis əməkdaşları və lazımı avadanlıqla təchiz edilmiş polis qurumu tərəfindən həyata keçirilməsi məqsədilə xüsusi polis qurumu (İnsan Alverinə qarşı Mübarizə Baş İdarəsi) yaradılmışdır. Adıçəkilən qurum insan alveri qurbanlarının müəyyən edilməsi və müdafiə edilməsi ilə yanaşı, həmçinin insan alveri ilə bağlı cinayətlər üzrə səlahiyyətləri daxilində əməliyyat-axtarış fəaliyyətini və cinayət təqibini həyata keçirir və birbaşa Milli Koordinatora tabedir.

İnsan alverinin qarşısının alınması sahəsində fəaliyyət göstərən qeyri-hökumət təşkilatları isə insan alverinin potensial qurbanlarının maarifləndirilməsi işlərinə, insan alveri qurbanları üçün xüsusi müəssisələrin fəaliyyətinin təşkil edilməsinə, insan alveri qurbanlarına hüquqi yardımın göstərilməsinə və onların sosial reabilitasiyasına cəlb edirlər.

Respublikamızda insan alverinin profilaktikası müxtəlif dövlət proqramları çərçivəsində xüsusi tədbirlər sistemi əsasında təşkil edilir.

İnsan alverinin profilaktikası üzrə tədbirlər sisteminə aşağıdakılar daxildir:

- insan alverinin qarşısının alınması, xüsusilə də gender aspektləri üzrə tədqiqatların aparılması;
- insan alverinə şərait yaradan sosial problemlərin həllinə yönəldilmiş proqramların hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- qadın və uşaqların hüquqi və sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi;
- insan alverinin potensial qurbanlarının ictimai-faydalı əməyə cəlb edilməsi, onların məşğulluğunun təmin edilməsi;
- insan alverindən zərər çəkmiş şəxslərin işə götürülməsi üçün sahibkarların həvəsləndirilməsi;
- insan alverinin potensial qurbanları arasında maarifləndirmə və təbliğat işinin təşkil edilməsi, onların insan alveri qurbanlarını gözləyən təhlükə, dövlət tərəfindən təmin edilən müdafiə tədbirləri, insan alverinə qarşı dövlət tərəfindən

həyata keçirilən inzibati, cinayət-hüquqi və digər tədbirlər barədə məlumatlandırılması;

- uşaqların baxımsızlığına və kimsəsizliyinə şərait yaradan səbəb və halların aşkar edilməsinə və aradan qaldırılmasına yönəldilmiş sosial, hüquqi, pedaqoji və digər tədbirlər sisteminin yaradılması və ondan səmərəli istifadə edilməsi;

- təhsildən yayınan uşaqların aşkar edilməsi, onların tərbiyə edilməsi və təhsil almaları üçün tədbirlərin görülməsi;

- təhsil müəssisələri, uşaq evləri, internat məktəbləri və yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikasını həyata keçirən digər orqan və müəssisələrdə xüsusi proqramların hazırlanması və həyata keçirilməsi;

- insan alverinə qarşı mübarizəni həyata keçirən orqanların əməkdaşları üçün xüsusi tədris kurslarının təşkil edilməsi.

İnsan alverində iştirak edən şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət məsuliyyətinə cəlb edilirlər. İnsan alveri ilə əlaqəsi olduğu ehtimal edilən əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxslər isə Azərbaycan Respublikasının ərazisinə buraxılmır, onlara verilən giriş vizaları ləğv edilir [3].

Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 144-1.1-ci maddəsinə əsasən insan alveri, yəni zor tətbiq etmək hədəsi ilə və ya zor tətbiq etməklə, hədə-qorxu və ya digər məcburet-mə vasitələri ilə, oğurlama, dələduzluq, aldatma yolu ilə, təsir imkanlarından və ya zəiflik vəziyyətindən sui-istifadə etməklə, yaxud digər şəxsə nəzarət edən şəxsin razılığının alınması üçün maddi və sair nemətlər, imtiyazlar və ya güzəştlər verməklə və ya almaqla, şəxsin istismar edilməsi məqsədi ilə cəlb edilməsi, əldə edilməsi, saxlanması, gizlədilməsi, daşınması, verilməsi və ya qəbul edilməsi ilə bağlı cinayət törətmiş şəxslər beş ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır [5, səh 6].

Beynəlxalq Əmək Təşkilatının hesablamalarına əsasən, hal-hazırda dünyada müasir köləliyin qurbanı olan 40,3 milyon insan vardır. Onlardan 16 milyonu ev qulluğu, tikinti sektoru, kənd təsərrüfatı sahələrində məcburi əməyə, 4,8 milyon cinsi istismara məruz qalanlardır. Hər dör-

düncü qurban isə azyaşlı oğlan və qızlardır.

Qlobal problemlərdən birinə çevrilməsi nəzərə alınaraq, əksər ölkələrdə insan alverinin aradan qaldırılması istiqamətində səylərin artırılmasına, müvafiq hüquqazidd əməllərə görə cəza tədbirlərinin sərtləşdirilməsinə, qurbanların qaçığı ilə əhatə olunmasına yönəlməmiş kompleks addımlar atılır.

2018-ci il ərzində Azərbaycan Respublikasında bu sahədə həyata keçirilmiş əməliyyat-axtarış tədbirləri ilə 144 insan alveri, 4 məcburi əmək, habelə insan alveri məqsədilə sənədlərlə qanunsuz hərəkətlərlə əlaqədar 35 cinayət qeydə alınmış, 28 nəfərdən ibarət 13 cinayətkar qrup zərərsizləşdirilmişdir.

Ötən 5 ildə qeydə alınmış 755 insan alveri və məcburi əmək cinayəti üzrə 169 şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmuşdur.

Həyata keçirilmiş əməliyyat-axtarış tədbirləri ilə beynəlxalq cinayətkar şəbəkənin ölkəmizdə fəaliyyət göstərməsinin qarşısı alınmış, 2 mütəşəkkil dəstə, 58 cinayətkar qrup zərərsizləşdirilmişdir. Müəyyən edilmiş 356 qurbandan 312-si təhlükəsiz sığınacaqlara yerləşdirilmiş və hər birinə birdəfəlik müavinət, 280 qurbana isə Kömək Fondundan yardımlar verilmişdir.

Daha 124 nəfər işlə təmin edilmiş, 188 nəfər peşə kurslarına cəlb olunmuş və onların bir çoxu Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Yardım Mərkəzlərində qeydiyyatda götürülmüşdür. Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən isə 706 insan alveri qurbanına və potensial qurbana tibbi yardım göstərilmişdir [1].

İnsan alverinin və məcburi əməyin qarşısının alınması sahəsində fəaliyyətin effektivliyi nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların aidiyyəti sənədlərində də xüsusi vurğulanır.

Belə ki, "İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında" Avropa Konvensiyasının Tərəflər Komitəsinin, Avropa Şurasının müvafiq sahədə Ekspertlər Qrupu – GRETA-nın, ATƏT-in xüsusi nümayəndəsinin hesabatlarında Milli Fəaliyyət Planının icrası üzrə görülmüş işlər təqdirəlayiq hesab olunmuş, əldə edilmiş tərəqqi xüsusi vurğulanmışdır.

Bu növ cinayətlərlə mübarizənin aidiyyəti dövlət orqanları və vətəndaş cəmiyyəti institut-

ları ilə birgə sistemli şəkildə davam etdirilməsi məqsədilə 2019-2023-cü illəri əhatə edən yeni Milli Fəaliyyət Planının layihəsi hazırlanıb hökumətə təqdim edilmişdir.

Bundan əlavə insan alverinə qarşı mübarizədə dünya standartlarına uyğun institusional islahatlar aparılmış, zəruri təşkilati və praktiki tədbirlər həyata keçirilmiş, qurbanların qayğı ilə əhatə olunmasına yönəlmiş kompleks addımlar atılmışdır.

Qeyd olunanlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, ölkəmizdə insan alverinə qarşı sahəsində ai-

diyyəti dövlət orqanlarının qarşısında - insan alveri təhlükəsi barədə maarifləndirmə işinin davamlı surətdə aparılması, hüquqi mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi, kadrların peşəkarlığının artırılması, dövlət orqanlarının və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının əlaqəli fəaliyyətinin gücləndirilməsi, əməliyyat potensialının, beynəlxalq münasibətlərin yeni keyfiyyət səviyyəsinə yüksəldilməsi və digər mühüm vəzifələr durur.

İstifadə edilən mənbələr:

1. İnsan Alverinə Qarşı Mübarizə üzrə Milli Koordinator, daxili işlər nazirinin birinci müavini, polis general-leytenantı Vilayət Eyvazovun «Azərbaycan Respublikasında insan alverinə qarşı mübarizəyə dair» illik hesabatı. 03.05.2019-cu il. URL: <https://mia.gov.az/?/az/speech/view/41/>
2. Paul Holmes. Azərbaycan Respublikasında İnsan Alverinə Qarşı Mübarizə Mexanizmlərinin təhlili . Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı (BMqT), 2016;
3. “İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının 28 iyun 2005-ci il tarixli 958-IIQ nömrəli Qanunu. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/10641>
4. “Azərbaycan Respublikasında insan alverinə qarşı mübarizəyə dair 2014-2018-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı”. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/28165>
5. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. URL: <http://www.e-qanun.az/code/11>

Агшин Ализаде

ВОЗМОЖНОСТИ БОРЬБЫ С ТОРГОВЛЕЮ ЛЮДЬМИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

РЕЗЮМЕ

В этой статье рассматривается состояние борьбы с торговлей людьми в Азербайджанской Республике, а также выявление этих преступлений, выявление лиц, виновных в торговле людьми, и наложение наказания на лиц, совершивших торговлю людьми.

Aqshin Alizade

POSSIBILITIES OF FIGHT AGAINST HUMAN TRADE IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN SUMMARY

This article examines the status of the fight against human trafficking in the Republic of Azerbaijan, as well as the identification of those crimes, exposing the perpetrators of trafficking in persons, and imposing punishment on the perpetrators of human trafficking.

EMİN NAĞIYEV

Bakı Dövlət Universitetinin “Cinayət hüququ və kriminologiya”
kafedrasının doktorantı

TERRORÇULUĞUN TARİXİ HAQQINDA

Açar sözlər: terror, terror aktı, beynəlxalq terror, terrorçuluq, siyasi xadim, dövlət xadimi

Ключевые слова: террор, террористический акт, международный терроризм, терроризм, политический деятель, государственный деятель

Keywords: terror, act of terrorism, international terrorism, terrorism, political figure, public official

Terrorçuluq - latın sözündən olub, “terror-qorxu”, “dəhşət” mənasını ifadə edir. Terrorçuluq sosial-siyasi hadisə və ictimai təhlükəli əməl kimi çox əsrlik bir tarixə malikdir. Onun adı və hüquqi anlayışı zaman keçdikcə dəyişmiş və genişlənməmişdir. Lakin onun mənası isə qorxu, dəhşət saçması, əhali arasında vahimə yaradan hərəkətlərin edilməsi, əhalini qorxutmaq, siyasi düşmənlərə və rəqiblərə müqavimət göstərmək, onları özünün fəaliyyətinə cəlb etmək kimi hərəkətlər praktik dəyişməz qalmışdır (9, s.277).

Lakin XIX əsrin sonlarına qədər terrorizm beynəlxalq münasibətlərdə indiki qədər ciddi şəkildə müzakirə olunmurdu və həyata keçirilən terror adı kriminal hadisə kimi qiymətləndirilirdi. Ancaq son dövrlərdə terrorizm problemi beynəlxalq münasibətlərdə ən çox müzakirə olunan məsələyə çevrilmişdir.

Bu təhlükənin qarşısını almaq zərurəti bütün dünya ölkələrini, terrorizmi dəstəkləyən ölkələr istisna olmaqla, bir araya gətirmişdir. Müxtəlif dövlətlər tərəfindən terrorçuluğa qarşı mübarizə aparmaq üçün müxtəlif konvensiyalar qəbul olunmuşdur. Məsələn, 1977-ci il yanvarın 27-də Avropa Şurasının üzvü olan dövlətlər tərəfindən “Terrorçuluqla mübarizə üzrə” Avropa Konvensiyası imzalanmışdır və hazırda qüvvədədir. Bu Konvensiyanı imzalayan dövlətlər terrorçuluqda

təqsirli hesab edilən cinayətkarları xarici dövlətə təhvil vermə barəsində razılığa gəlmiş və bir sıra öhdəliklər götürmüşlər. Bundan əlavə, BMT-nin Baş Məclisi günahsız insanların həyatını təhlükə altına alan və ya onların həlak olmasına gətirib çıxaran, beynəlxalq münasibətlər üçün zərərli nəticələr doğuran və dövlətlərin təhlükəsizliyini qorxu altına salan, birbaşa və ya dolaylı surətdə dövlətlərin iştirak etdikləri aktlar da daxil olmaqla, bütün təzahür formalarında terrorçuluq aktlarında dərinlən narahat olaraq, habelə beynəlxalq terrorçuluq aktlarının qarşısının alınmasının beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunub saxlanmasına xidmət etdiyinə əmin olaraq, beynəlxalq terrorçuluq probleminin müxtəlif cəhətlərinə aid olan mövcud beynəlxalq müqavilələrə-1963-cü il 14 sentyabrda imzalanmış “Hava gəmilərinin göyertəsində törədilən cinayətlər və bir sıra digər aktlar haqqında” Konvensiyaya, “Hava gəmilərinin qanunsuz ələ keçirilməsi ilə mübarizə haqqında” 16 dekabr 1970-ci il tarixli Haaqa Konvensiyasına, “Adamların girov götürülməsi ilə mübarizə haqqında” 17 dekabr 1979-cu il tarixli Nyu-York Beynəlxalq Konvensiyasına qoşulmuş, “Dəniz gəmiçiliyinin təhlükəsizliyinə qarşı yönəldilmiş qanunsuz aktlara mübarizə haqqında” 10 mart 1988-ci il Roma Konvensiyasına və s. əsaslanaraq 1994-cü il dekabrın 9-da “Beynəlxalq terrorçuluğun ləğv edilməsi üzrə tədbirlər haqqında” Bəyannamə qəbul edilmişdir. Adı çəkilən Bəyannamədə deyilir ki, terrorçuluq aktları, metodları və praktikasını BMT-nin məqsəd və prinsiplərinə kobud surətdə etinasızlıq ifadə edir. Bu isə beynəlxalq sülh və təhlükəsizlik üçün qorxu törədir, dövlətlər arasında dostluq əlaqələrini təhlükə altına alır, beynəlxalq əməkdaşlığa mane olur və insan hüquqlarının, cəmiyyətin əsas azadlıqlarının və demokratik əsaslarının sarsılmasına səbəb olur (4, s. 177-178).

Terrorçuluq ictimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə olan ən təhlükəli cinayətlərdən biridir. Terrorçuluğun yüksək sosial təhlükəliliyi aşağıdakılarda ifadə olunur:

-terrorçuluq tez-tez kütləvi insanların məhvi ilə bağlı olur, bir çox insanlara sağalması mümkün olan bədən xəsarətləri, psixi mənəvi yara yetirir, maddi və mənəvi dəyərlərin məhv edilməsinə səbəb olur. Terrorçuluq bəzən münafişə ilə heç bir əlaqəsi olmayan insanların məhv edilməsilə bağlı olur.

-terrorçuluq çox halda mütəşəkkil cinayətkar dəstələrlə, habelə narkotik vasitələrin qanunsuz və müxtəlif silahların qanunsuz tədavülü ilə bağlı olur.

-terror yoluna düşən şəxslər öz məqsədlərinə çatmaq üçün nüvə silahından və digər kütləvi qırğın silahlarından da istifadə edə bilirlər.

-terrorçuluq - ciddi hərbi münaqişələr yaratmaq, müharibə törətmək, milli və dini münaqişələr yaratmaq imkanına malikdir.

-məlum ölkənin ictimai-siyasi və iqtisadi şəraitin pisləşməsinə səbəb olur yaxud dünyanın müxtəlif regionlarında əhalinin həyat səviyyəsini aşağı salır.

Hazırda terror aktlarının həyata keçirilməsində daha amansız üsullardan istifadə edirlər. Müasir terrorçular elmin-texnikanın nailiyyətlərində, müasir hərbi silahlardan istifadə edir. Müasir terrorçuların əksəriyyəti xüsusi düşərgələrdə, mükəmməl təlimatçılar tərəfindən hazırlanırlar (9, s. 279).

Tarixə nəzər saldıqda onun Rusiyada və MDB ölkələrində çox tez yayılması mafioz qrupların sürətlə meydana gəlməsi, onların leqal, yarım-leqal və qeyri-leqal biznes sahələrinə daxil olmaları ilə, habelə nüfuz dairələrinin bölüşdürülməsi əsasında mübahisə və haqq-hesab çəkmələri ilə bağlıdır. Əvvəllər SSRİ-də terrorçuluğun belə ümumiləşdirilmiş anlayışı yox idi. Müttəfiq respublikaların cinayət məəcəllələrində "Dövlət cinayətlər" fəslində "Terror aktı" və "Təxribat" adlandırılan tərkiblər var idi. Bu tərkiblərdə adları çəkilən cinayətlərin yalnız antisovet qəsdilə, yəni sovet dövlətini sarsıtmaq və zəiflətmək məqsədilə edilməsinə görə məsuliyyət nəzərdə tutulurdu. Müasir cinayətkarlıqla mübarizə təcru-

bəsi göstərir ki, sözün geniş mənasında terrorçuluq birbaşa anti-dövlət qəsdilə deyil, digər məqsədlərlə də törədilə bilər (11, s.371-372; 7 s.413).

Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, o dövr üçün terror aktı adı ilə cinayət məəcəllələrinə daxil olan bu əməl devrilmiş istismarçı siniflərin sovet dövlətlərinin tədbirlərinə qarşı ən kəskin müqavimət formalarından biri kimi qiymətləndirilirdi. Sovet cinayət qanunvericiliyi üzrə terror aktı hər zaman ağır cinayətlərdən biri hesab edilmişdi. Bu cinayətlərin təhlükəliliyi, onun bilavasitə sovet hakimiyyəti əleyhinə və ya sovet dövlətinin ən mühüm nailiyyətləri əleyhinə qəsd edə bilməsi ilə izah olunurdu. RSFSR-in 1922-ci il Cinayət Məcəlləsinin 64-cü maddəsində göstərilirdi ki, əksinqilabi məqsədlə Sovet hakimiyyəti nümayəndələri və ya inqilabi fəhlə-kəndli təşkilatlarının xadimləri əleyhinə yönəldilmiş terror aktlarının icrasında iştirak etmək, bu aktın ayrı-ayrı iştirakçısı əksinqilabi təşkilata mənsub olmasada, əmlakı müsadirə olunmaqla ən yüksək cəzaya, yüngülləşdirici hallarda isə əmlakı müsadirə olunaraq ciddi surətdə təcrid edilməklə beş ildən az olmayan müddətə azadlıqdan məhrum edilməyə səbəb olurdu.

Dövlət cinayətlər haqqında Əsasnamə ilə bu normada xeyli dəyişiklik edildi. Əsasnamənin 8-ci maddəsində terror aktı "sovet hakimiyyəti nümayəndələri və inqilabçı fəhlə və kəndli təşkilatları xadimlərinə qarşı terror aktları törətmək və əksinqilabi təşkilatlara mənsub olmayan şəxslər tərəfindən olsa da, bu kimi aktların icrasında iştirak etmək" kimi müəyyən edilmişdi.

Sovet dövlətinin ayrı-ayrı inkişaf dövrlərinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, bu norma məhkəmə təcrübəsində daha geniş izah olunub, qanunun özündə bilavasitə göstərilməyən müəyyən qrup adamların həyatı əleyhinə yönəldilmiş əməllərə də tətbiq olunurdu. Məsələn, fəhlə və kəndli müxbirlərinin fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq öldürülməsi ilk dövrlərdə adətən terror aktı kimi qiymətləndirilirdi.

1929-cu ildə RSFSR Xalq Ədliyyə Komissarlığının təlimatı ilə ictimaiyyətçi müəllimlər əleyhinə, onların bu fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq edilən qəsdilər, əgər bunlar qolçomaqlar və sair sinfi düşmənlər tərəfindən edilmişdirsə, terror

aktı hesab olunurdu.

Taxıl tədarükü işinə kömək edən komissiya üzvlərinə əksinqilabi məqsədlə edilən qəsdlər də RSFSR Ali Məhkəməsi Plenumunun 1930-cu il 8 mart tarixli göstərişinə əsasən terror aktı kimi qiymətləndirilirdi. RSFSR Ali Məhkəməsi Plenumunun 1931-ci ildə 6 avqust tarixli qərarı ilə məhkəmələrə göstəriş verilmişdi ki, istehsalatda fəal işi ilə əlaqədar olaraq zərbəçilərin öldürülməsinə də terror aktı kimi baxılmalıdı.

RSFSR XƏK-nın 1934-cü il 59№-li təlimatına görə yüngül süvari iştirakçılarının və pionerlərin, onların ictimai fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq, sinfi düşmən ünsürləri tərəfindən hər hansı formada təqib olunmasına məhkəmə təcrübəsində terror aktı kimi baxılırdı.

Məhkəmə təcrübəsində sovet hakimiyyəti nümayəndələrinin və ya inqilabi fəhlə və kəndli təşkilatları xadimlərinin ailə üzvləri və onların yaxın adamlarına qarşı edilən qəsdlər də terror aktı kimi baxılırdı.

Proletar inqilabının milli nailiyyətlərinə qarşı edilən qəsdlər dövləti cinayətlər haqqında Əsasnamənin 1-ci maddəsinə əsasən əksinqilabi cinayətlər hesab olunduğundan, qadınların keçmişin zərərli adətlərinə tabe olmaları üstündə öldürülməsi halları da terror aktı hesab olunurdu. Məsələn, şərq qadınlarının çadranı atmaları, dini kəbini pozmaları, ictimai işdə iştirak etmələri üstündə öldürülməsinə terror aktı kimi qəbul edilirdi. Bu haqda SSRİ MİK-nin Rəyasət heyyyəti 1930-cu il 16 fevralda xüsusi qərar qəbul etmişdi.

Sovet hakimiyyəti nümayəndəsinə və ya ictimai işçiyə aid olan əmlakı sinfi intiqam aktı formasında yandırmaq yolu ilə xarab etmək və ya məhv etmək də terror aktı hesab olunurdu. Buna xüsusilə kollektivləşmə dövründə daha çox təsadüf edilirdi.

Qeyd edilənlərdən aydın olur ki, terror aktına görə məsuliyyət nəzərdə tutan norma məhkəmə təcrübəsində çox geniş izah edilərək, bu normada bilavasitə nəzərdə tutulmayan əməllərdə də tətbiq olunurdu. Dövləti cinayətlər haqqında Əsasnamənin 8-ci maddəsində terror aktının üsulları konkret olaraq göstərilməmişdi. Bu normanın məhkəmə təcrübəsində geniş izah olunmasının bir səbəbi də bu idi.

Dövləti cinayətlər haqqında cinayət məsuliyyəti haqqında 1958-ci il 25 dekabr tarixli Qanunun 3-cü maddəsi, Azərbaycan SSR Cinayət Məcəlləsinin 59-cu maddəsinə görə terror aktı dövlət xadimini və ya ictimai xadimi, yaxud hökumət nümayəndəsini, onun dövlət və ya ictimai fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq, sovet hakimiyyətini sarsıtmaq və ya zəiflətmək məqsədi ilə öldürmək və ya dövlət xadiminə və ya ictimai xadimə, yaxud hökumət nümayəndəsinə onun dövlət və ya ictimai fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq hakimiyyəti sarsıtmaq və ya zəiflətmək məqsədi ilə öldürmək və ya dövlət xadiminə və ya ictimai xadimə, yaxud hökumət nümayəndəsinə onun dövlət və ya ictimai fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq eyni məqsədlərlə ağır cismani xəsarət yetirmək kimi müəyyən edirdi.

Terror aktının belə məzmunu onu bir sıra oxşar cinayət tərkiblərindən, xüsusilə qəsdlə adam öldürmə və qəsdlə ağır xəsarət vurmaqdan fərqləndirirdi. Dövlət xadimi və ya ictimai xadimin həyatı, yaxud səhhətinə qarşı olan qəsd qulluq münasibətləri əsasında edilsə də, hakimiyyəti sarsıtmaq və ya zəiflətmək məqsədi olmadıqda, belə hərəkətlər terror aktı hesab edilmirdi.

Tərədilmiş əməldə terror aktının olması barədə qəti nəticə çıxarmaq üçün həmin cinayətin sovet hakimiyyət tərəfindən həyata keçirilən siyasətə qarşı düşmən qüvvələrin mübarizəsi ilə bağlı olması motivinin müəyyən edilməsi zəruridir. Zərərcəkməmiş şəxslərin ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə bağlı olmayan motivlərə görə adam öldürmənin məhkəmələr tərəfindən terror aktı kimi qiymətləndirilməsi düzgün hesab edilmirdi. Terror aktı adi adam öldürmə və ya bədənə ağır xəsarət yetirmək cinayəti deyil. Terror aktı xüsusi təhlükəli dövləti və siyasi cinayət sayılırdı.

1960-cı il Cinayət Məcəlləsində terror aktı dövləti cinayətlərə aid edilirdi. Həmin maddənin məzmununa görə terror aktı dedikdə, dövlət xadimini və ya ictimai xadimi, yaxud hakimiyyət nümayəndəsini onun dövlət və ya ictimai fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq sovet hakimiyyətini sarsıtma və ya zəiflətmə məqsədilə siyasi niyyətlərlə öldürülməsi başa düşülürdü.

Lakin, 1994-cü il 21 oktyabr tarixli, 913№-li Qanunla maddənin məzmunu dəyişdirilərək aşağı

ğıdakı redaksiyada verilmişdi: dövlət xadimini və ya ictimai xadimi, yaxud hakimiyyət nümayəndəsini siyasi niyyətlərlə öldürmə. 1996-cı il 29 mayda isə maddənin dispozisiyasına “xarici dövlətin nümayəndəsi” sözləri əlavə edilərək aşağıdakı redaksiyada verilmişdi: dövlət xadimini və ya ictimai xadimi, yaxud hakimiyyət nümayəndəsini, habelə xarici dövlətin nümayəndəsini siyasi niyyətlərlə öldürmə.

Azərbaycan Respublikasının terrorizmə qarşı mübarizəsinin daxili hüquqi bazasını “Terrorçuluğa qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu təşkil edir. Qanunun preambula hissəsində qeyd olunur ki, bu qanun Azərbaycan Respublikasında terrorçuluğa qarşı mübarizənin hüquqi və təşkilati əsaslarını müəyyən edir, terrorçuluq əleyhinə mübarizənin həyata keçirən dövlət orqanlarının fəaliyyətini əlaqələndirir, habelə həmin orqanların və vətəndaşların hüquq və vəzifələrini təsbit edir və terrorçuluğa aşağıdakı kimi anlayış verir: Terrorçuluq-ictimai təhlükəsizliyi pozmaq, əhali arasında vahimə yaratmaq, yaxud dövlət hakimiyyət orqanları və ya beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qərar qəbul edilməsinə təsir göstərmək məqsədilə insanların həlak olması, onların sağlamlığına zərər vurulması, əhəmiyyətli əmlak ziyanı vurulması və ya başqa ictimai təhlükəli nəticələrin baş verməsi təhlükəsi yaradan partlayış, yanğın və ya digər hərəkətlər törətmə, habelə həmin məqsədlə bu cür hərəkətlərin törədiləcəyi ilə hədələmədir (5).

Rusiya Federasiyasının “Terrorizmlə mübarizə haqqında” Federal Qanununda isə terrorizmin anlayışı daha genişdir. Bu qanunun 3-cü maddəsinə əsasən terrorizm dedikdə, fiziki və hüquqi şəxslərə qarşı zorakılıq tətbiq etmə və zorakılıq tətbiq etmə təhlükəsi, mülkiyyət və digər maddi obyektlərin məhv edilməsi (zərər yetirilməsi) və məhv edilməsi təhlükəsi (zərər yetirilməsi təhlükəsi), insanın ölüm təhlükəsi, böyük miqdarda maddi ziyanın vurulması və ya digər ictimai təhlükənin ortaya çıxması, ictimai təhlükəsizliyin pozulması, əhalinin vahiməyə salınması və ya qorxudulması və ya terrorçular üçün əlverişli qərarların çıxarılması və onların qeyri-qanuni maraqlarının təmin olunması məqsədilə hakimiyyət orqanlarına təzyiq, bu və ya digər siyasi və ya dövlət fəaliyyəti

ilə məşğul olan rəsmi və ya ictimai xadimin fəaliyyətinin dayandırılması və ya bu fəaliyyətə görə qisas almaq üçün edilən sui-qəsd cəhdləri, müharibəyə təhrik və ya beynəlxalq münasibətlərin gərginləşməsi məqsədilə beynəlxalq toxunulmazlıq hüququ olan xarici ölkə təmsilçisinə və ya beynəlxalq təşkilatın əməkdaşlarına həmçinin beynəlxalq toxunulmazlıq hüququ olan şəxslərin işlətdiyi tikililərə və istifadə etdikləri nəqliyyat vasitələrinə edilən hücum başa düşülür.

Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il Cinayət Məcəlləsinin İctimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə olan cinayətlər bölməsinə məzmununa görə terror aktından fərqlənən Terrorçuluq adlı 214-cü maddə daxil edildi. Bu məcəllənin “İctimai təhlükəsizlik əleyhinə olan cinayətlər” fəslinin mövqeyinə görə terrorçuluq, adamları girov götürmə, terror aktı barədə bilə-bilə yalan məlumat vermə, müxtəlif növ cinayətkar birliklər yaratma, kütləvi ixtişaş, xuliqanlıq və s. kimi cəzalandırılmalı olan əməllər sosial təhlükə mənbələrinə aid olunmalıdır. Əlbəttə, prinsip etibarı ilə şəxsin istənilən ictimai təhlükəli davranışı antisosial xarakter daşıyır. Lakin, bu halda söhbət yalnız şəxslərin qeyri-müəyyən dairəsinə zərər vura bilən və öz-özlüyündə yüksək təhlükə mənbəyi olan predmetlərdən istifadə etmənin ehtiyatlılıq qaydalarını pozma ilə bağlı olmayan cinayətkar davranış barəsində gedir (11, s.369; 7 s.411).

Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il Cinayət Məcəlləsinin 214-cü maddəsinin dispozisiyasına görə terrorçuluq dedikdə, adamların həlak olması, əhəmiyyətli əmlak ziyanının vurulması, habelə başqa ağır nəticələrin baş verməsi təhlükəsi törədən partlayışların, yanğınların və ya digər hərəkətlərin edilməsi, bu hərəkətlər ictimai təhlükəsizliyi pozmaq, əhalini qorxutmaq, yaxud tələbinə əsasən hakimiyyət orqanlarının qərar qəbul etməsinə təsir göstərmək məqsədilə, habelə həmin məqsədlə bu hərəkətlərin edilməsi hədəsi ilə törədilməsi başa düşülürdü (3, m.214).

Cinayət Məcəlləsinin 214-cü maddəsinə 17 may 2002-ci il tarixdə dəyişiklik edilərək aşağıdakı redaksiyada verilmişdi: Terrorçuluq ictimai təhlükəsizliyi pozmaq, əhali arasında vahimə yaratmaq, yaxud dövlət hakimiyyət orqanları və

ya beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qərar qəbul edilməsinə təsir göstərmək məqsədilə insanların həlak olması, onların sağlamlığına zərər vurulması, əhəmiyyətli əmlak ziyanının vurulması və ya başqa ictimai təhlükəli nəticələrin baş verməsi təhlükəsi yaradan partlayış, yanğın və ya digər hərəkətlər törətmə, habelə həmin məqsədlə bu cür hərəkətlərin törədiləcəyi ilə hədələmədir (2, m.214).

Son illərdə terrorçuluğun xüsusilə ağır formaları geniş yayılmışdır. Terrorçuluğun son dövrlərdə xüsusilə ağır formalarının meydana gəlməsi ona qarşı cəza siyasətinin sərtləşməsinə labüd edir. Bu və digər səbəblərə görə terrorçuluğun qarşısını almaq üçün xüsusi tədbirlərin hazırlanması və günahkarların cəzalandırılması mütləqdir. Bu əməli törədənlərə qarşı tətbiq edilən cəza cinayət qanunvericiliyi ilə tənzimlənir.

Yuxarıda qeyd edilən səbəblərdən dolayı Azərbaycan Respublikasının 14 aprel 2014-cü il, 919-IVQD tarixli Qanunu ilə Cinayət Məcəlləsinə terrorçuluğun yeni formaları-beynəlxalq tədbirin keçirildiyi vaxt və ya kütləvi tədbirin keçirildiyi yerdə törədilməsi (214.2.5.) və 28 oktyabr 2016-cı il tarixli 365-VQD nömrəli qanunla dini düşmənçilik, dini radikalizm və dini fanatizm zəminin törədilməsi (214.2.6) əlavə edilmişdir. Eyni zamanda bu cinayət əməlinə görə sanksiya sərtləşdirilmiş, 214.1-ci maddəyə görə tətbiq edilən azadlıqdan məhrum etmə cəzasının minimum həddi beş ildən səkkiz ilə, yuxarı həddi isə səkkiz ildən on iki ilədək artırılmış, 214.2-ci maddəyə görə əmlakı müsadirə olunmaqla on ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası və ya ən ağır cəza olan ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 20 oktyabr tarixli Qanunla isə 214-cü maddəyə “digər hərəkətlər” sözlərindən sonra “(terror aktı)” sözləri əlavə edilmiş və maddə aşağıdakı re-

daksiyada verilmişdir: Terrorçuluq, yəni ictimai təhlükəsizliyi pozmaq, əhali arasında vahimə yaratmaq, yaxud dövlət hakimiyyət orqanları və ya beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qərar qəbul edilməsinə təsir göstərmək məqsədilə insanların həlak olması, onların sağlamlığına zərər vurulması, əhəmiyyətli əmlak ziyanının vurulması və ya başqa ictimai təhlükəli nəticələrin baş verməsi təhlükəsi yaradan partlayış, yanğın və ya digər hərəkətlər (terror aktı) törətmə, habelə həmin məqsədlə bu cür hərəkətlərin törədiləcəyi ilə hədələmədir (1, m.214).

Azərbaycan Respublikası terrorçuluqla cinayət hüquqi mübarizə aparmaqla paralel, eyni zamanda üzv olduğu bir sıra beynəlxalq təşkilatlarla digər sahələrdə əməkdaşlığı və fəaliyyətinin digər növlərini əhatə edən sənədlərlə yanaşı terrorizmə aid olan sənədləri də imzalamış və terrorizmə qarşı mübarizə aparan beynəlxalq birliyin aktiv üzvlərindən birinə çevrilmişdir. Azərbaycan Respublikası həmçinin bir sıra dövlətlərlə imzaladığı ikitərəfli müqavilələr çərçivəsində terrorizmə qarşı mübarizə aparır. Bu müqavilələrə 29 iyun 1995-ci ildə imzalanmış Azərbaycan Respublikası ilə Bolqarıstan Respublikası arasında dostluq müqavilələri və əməkdaşlıq haqqında müqavilələri, 22 dekabr 1995-ci ildə imzalanmış Azərbaycan Respublikası və AFR arasında münasibətlərin əsasları haqqında bəyanatı, 27 mart 1996-ci ildə imzalanmış Azərbaycan Respublikası ilə Rumuniya arasında dostluq və əməkdaşlıq haqqında müqavilələri, 30 iyun 1998-ci ildə Bakı şəhərində imzalanmış Azərbaycan və Rumuniya arasında dostluq münasibətlərinin və tərəfdaşlığın inkişafı haqqındakı Bəyannaməni, 5 may 1997-ci ildə imzalanmış Azərbaycan Respublikası və Türkiyə arasında sərhəd məsələləri və anlaşılmazlıqların həlli haqqında sazişi və s. göstərmək olar.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2017, 756 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Hüquq ədəbiyyatı, Bakı-2010, 276 s
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Hüquq ədəbiyyatı, Bakı-2001, 248 s.
4. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası/ F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə, II hissə, Bakı: Hüquq Yayın Evi nəşriyyatı, 2018, 800 s.
5. Azərbaycan Respublikasının “Terrorçuluğa qarşı mübarizə haqqında” 18 iyun 1999-cu il tarixli Qanunu//<http://e-qanun.az/framework/>.
6. Azərbaycan Respublikasının “Terrorçuluğa qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə 12 iyul 2017-ci il tarixli Qanunu// <http://www.president.az>.
7. Quliyev R.İ., İmanov M.N. Cinayət hüququ. Xüsusi hissə. Dərslik. Bakı: Digesta nəşriyyatı, 2001, 756 s.
8. Mustafayev Ç.F. Terrorçuluq (anlayışı, yaranma səbəbləri, xəbərdarlığı və proqnozlaşdırılması). Bakı, Çinar-Çap nəş.riyyatı, 2005, 191 s.
9. Səməndərov F.Y. Kriminologiya. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2018, 428 s.
10. Ляхов Е.Г. Терроризм и межгосударственные отношения. М., Международные отношения, 1991, 213 с.
11. Уголовное право. Особенная часть. Учебник для вузов. Ответственные редакторы: Козаченко И.Я., Незнамова З.А., Новоселов Г.П. М:ИНФРА М-НОРМА, 1997, 768 с.
12. Randall.D. Law. Terrorism: a history (Themes in History). 2nd edition, Polity, 2016, 378 p.

Эмин Нагиев

ОБ ИСТОРИИ ТЕРРОРА РЕЗЮМЕ

Статья посвящается истории Террора, терроризма. В начале статьи дается краткое понятие террора. Затем по хронологии анализируется понятие террора, начиная с советского периода до настоящего времени. В статье показывается отношение к дополнениям и изменениям, сделанным в Уголовный Кодекс в связи с санкциями и понятием террора.

Emin Naghiyev

ABOUT THE HISTORY OF TERRORISM SUMMARY

The article is dedicated to the history of terrorism. The article initially gives a brief overview of terrorism. Then analyses the chronological description of terrorism from the Soviet period to the present time. The article also expresses the attitude to the additions and amendments to the Criminal Code concerning the definition of terrorism and sanctions.

ВУСАЛ АХМЕДОВ

Докторант отдела «проблем уголовного права, криминологии и судоустройства» Института государства и права им. В.М. Корецкого НАН Украины, кандидат юридических наук, руководитель научно-исследовательского и судебно-прецедентного отдела Академии юстиции Министерства юстиции Азербайджанской Республики
УДК-343.36

ПРАВОСУДИЕ» КАК КАТЕГОРИЯ НОРМАТИВНЫХ АКТОВ МЕЖДУНАРОДНОГО И НАЦИОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРА (ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ АЗЕРБАЙДЖАНА И УКРАИНЫ)

Ключові слова: правосуддя, судочинство, судоустрій.

Açar sözlər: ədalət mühakiməsi, cinayət mühakimə icraatı, mühakimə

Key words: justice, legal proceedings, judicial system.

Фундаментальные международные акты по правам человека понимают правосудие как специфический вид деятельности компетентных судебных органов, которая имеет целью восстановление и защиту нарушенных прав и свобод человека. Например, Всеобщая декларация прав человека, принятая и провозглашенная резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года, определяет, что каждый человек имеет право на эффективное восстановление в правах компетентными национальными судами в случаях нарушения его основных прав, предоставленных ему конституцией или законом (ст. 8). Международный пакт о гражданских и политических правах провозглашает необходимость обеспечить, чтобы право на правовую защиту для любого лица, требующего такой защиты, устанавливалось компетентными судебными, административными или законодательными властями или любым другим компетентным органом, предусмотренным правовой системой государства (ч. 3 ст.2). Конвенция о защите прав человека и основных свобод гарантирует, что каждый имеет право на справедливое и публичное разбирательство дела в разумный срок независи-

мым и беспристрастным судом, созданным на основании закона, который решит спор о его гражданских правах и обязанностях или установит обоснованность выдвинутого против него уголовного обвинения (ст. 6).

Уголовное конвенция о борьбе с коррупцией (ETS 173), ратифицирована Законом Украины № 252-V от 18.10.2006 года, к термину «судья» относит и прокурора, а лиц, сообщающих о преступлениях, или иным образом сотрудничают с органами следствия и преследования, называет «помощниками правосудия» [9].

Статья 25 Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции, ратифицирована Законом Украины № 251-V от 18.10.2006 года, к деяниям по воспрепятствованию осуществления правосудия относит:

применение физической силы, угроз или запугивания, или обещание, предложение или предоставление неправомерного преимущества с целью склонения к даче ложных показаний или вмешательства в процесс дачи показаний или представления доказательств в ходе производства в связи с совершением преступлений;

применение физической силы, угроз или запугивания с целью вмешательства в выполнение должностных обязанностей должностным лицом судебных или правоохранительных органов в ходе производства в связи с совершением преступлений, охватываемых настоящей Конвенцией.

В то же время, подчеркнуто, что государ-

ства-участники могут иметь законодательство, обеспечивающее защиту других категорий государственных должностных лиц [6].

Законодательство Украины, несмотря на большое количество нормативных и судебных актов, касающихся реализации правосудия, не определяет понятие правосудия. Так, правосудию посвящен раздел VIII Конституции Украины (имеющий аналогичное название). Однако, первая же статья этого раздела, не раскрывая понятие правосудия, сразу предоставляет характеристику процесса его реализации. Согласно Конституции, правосудие в Украине осуществляют исключительно суды. Делегирование функций судов, а также присвоение этих функций другими органами или должностными лицами не допускается. Юрисдикция судов распространяется на любой юридический спор и любое уголовное обвинение (статья 124). Правосудие осуществляют судьи. В определенных законом случаях правосудие осуществляется с участием присяжных (статья 127). Основными принципами судопроизводства являются равенство всех участников судебного процесса перед законом и судом; состязательность сторон и свобода в предоставлении ими суду своих доказательств и в доказывании перед судом их убедительности; обеспечение обвиняемому права на защиту; гласность судебного процесса и его полная фиксация техническими средствами; разумные сроки рассмотрения дела судом; обеспечения права на апелляционный пересмотр дела и в определенных законом случаях – на кассационное обжалование судебного решения; обязательность судебного решения (статья 129). Обращает внимание, что Основной Закон Украины не содержит четкого разграничения понятий «правосудие» и «судопроизводство», не раскрывает цели и роли правосудия.

После внесенных в Основной Закон в 2016 году изменений, в Украине начала действовать Высший совет правосудия. Назначение этого органа законодатель видит в обеспечении независимости судебной власти, ее функционирования на основе ответственности,

подотчетности перед обществом, формировании добродетельного и высокопрофессионального корпуса судей, соблюдения норм Конституции и законов Украины, а также профессиональной этики в деятельности судей и прокуроров [2].

Ближе к раскрытию правовой природы правосудия и его назначения подходит Закон Украины «О судостроительстве и статусе судей». Нормы этого Закона отмечают, что суд, осуществляя правосудие на принципах верховенства права, обеспечивает каждому право на справедливый суд и уважение к другим правам и свободам, гарантированным Конституцией и законами Украины, а также международными договорами, согласие на обязательность которых предоставлено Верховной Радой Украины. Каждому гарантируется защита его прав, свобод и интересов в разумные сроки независимым, беспристрастным и справедливым судом, образованным согласно закону. В статье 5 этого Закона содержится намек на соотношение правосудия и судопроизводства: правосудие в Украине осуществляется исключительно судами и в соответствии с определенными законом процедур судопроизводства [3].

Заметим, что ранее категории правосудия и судопроизводство были четко разграничены законодателем в Законе Украины от 07.02.2002 года № 3018-III «О судостроительстве Украины». Часть 2 статьи 1 настоящего Закона определяла, что судебная власть реализуется путем осуществления правосудия в форме гражданского, хозяйственного, административного, уголовного, а также конституционного судопроизводства. Судопроизводство осуществляется Конституционным Судом Украины и судами общей юрисдикции. Из приведенной правовой нормы очевидно следует, что судопроизводство является формой правосудия, которое одновременно является способом реализации судебной власти. Подтверждение правильности такого вывода находим в решении Конституционного Суда Украины от 07.05.2002 года № 8-рп / 2002: «Правосудие осуществляется исключительно судами в со-

ответствующих формах, в том числе путем конституционного судопроизводства» (абзац 2 пункта 3). Однако, названный Закон Украины утратил силу на основании Закона Украины от 07.07.2010 № 2453-VI «О судоустройстве и статусе судей» (последний также утратил силу на основании выше изложенного Закона Украины «О судоустройстве и статусе судей» от 2 июня 2016 № 1402-VIII).

Из анализа положений процессуальных кодексов Украины цель и сущность правосудия становится более очевидными. Так, согласно Гражданскому процессуальному кодексу Украины, осуществляя правосудие, суд защищает права, свободы и интересы физических лиц, права и интересы юридических лиц, государственные и общественные интересы способом, определенным законами Украины [21].

Уголовный процессуальный кодекс Украины гарантирует каждому право на справедливое рассмотрение и решение дела в разумные сроки независимым и беспристрастным судом, созданным на основании закона [10].

Правосудие по административным делам осуществляется административными судами. Задачей административного судопроизводства является защита прав, свобод и интересов физических лиц, прав и интересов юридических лиц в сфере публично-правовых отношений от нарушений со стороны органов государственной власти, органов местного самоуправления, их должностных и служебных лиц, других субъектов при осуществлении ими властных управленческих функций на основе законодательства, в том числе на выполнение делегированных полномочий путем справедливого, непредвзятого и своевременного рассмотрения административных дел [5].

Содержание приведенных правовых норм свидетельствует о том, что правосудие является специфической, не свойственной любому другому органу, деятельностью суда, целью которой является защита прав, свобод и интересов человека. В то же время, такая деятельность происходит в определенной законом процессуальной форме, а ее результатом

должно быть справедливое и законное судебное решение. Такой вывод вполне корреспондируется с позицией Конституционного Суда Украины, который определил, что «Судебную защиту прав и свобод человека и гражданина необходимо рассматривать как вид государственной защиты прав и свобод человека и гражданина. И именно государство берет на себя такую обязанность в соответствии с частью второй статьи 55 Конституции Украины. Право на судебную защиту предполагает и конкретные гарантии эффективного восстановления в правах путем осуществления правосудия» [13]. В дальнейшем, Конституционный Суд подчеркнул, что правосудие по своей сути признается таковым лишь при условии, что оно отвечает требованиям справедливости и обеспечивает эффективное восстановление в правах [14]. Относительно исключительной компетенции суда на осуществление правосудия, Конституционный Суд высказался не менее четко: «Правосудие – это самостоятельная отрасль государственной деятельности, которую суды осуществляют путем рассмотрения и разрешения в судебных заседаниях в особой, установленной законом процессуальной форме гражданских, уголовных и других дел. Правосудие в Украине осуществляется исключительно судами» [17].

Такие органы и учреждения, как третейские суды и Международный коммерческий арбитражный суд при Торгово-промышленной палате Украины, не осуществляют правосудие в контексте статьи 124 Конституции Украины, их решения не являются актами правосудия, а сами они не входят в систему судов общей юрисдикции. Третейское разбирательство не является правосудием, а решения третейских судов только актами негосударственной юрисдикционной деятельности по решению споров сторон в сфере гражданских и хозяйственных отношений [19].

При этом, Конституционный Суд отметил, что суд, осуществляя правосудие, обеспечивает защиту гарантированных Конституцией Украины и законами Украины прав и свобод человека и гражданина, прав и законных ин-

тересов юридических лиц, интересов общества и государства.

Развивая этот тезис, Конституционный Суд отмечает, что суды осуществляют правосудие в целях обеспечения защиты прав и свобод человека и гражданина, прав и законных интересов юридических лиц, интересов общества и государства. Вынесение судом законного, обоснованного и справедливого решения невозможно без проведения им всестороннего, полного, объективного исследования всех обстоятельств дела. При этом судебное решение должно базироваться на принципах верховенства права, беспристрастности, независимости, состязательности сторон и равенства всех участников судебного процесса [15].

В то же время, разъясняя понятие судопроизводства, Конституционный Суд отмечает, что по своему содержанию судопроизводство включает в себя, в частности, подсудность, то есть установление полномочий суда системы судов общей юрисдикции и процессуальных сроков, сроков обращения, обжалования в суде решений, действий или бездействия органов государственной власти, органов местного самоуправления, должностных и служебных лиц [16].

Действующая Стратегия реформирования судеустройства, судопроизводства и смежных правовых институтов на 2015-2020 годы, одобренная Указом Президента Украины от 20 мая 2015 № 276/2015, понимает правосудие в широком смысле. В частности, Стратегией к понятию «система правосудия» отнесены, кроме собственно судов, системы правовой помощи, выполнения судебных решений, прокуратуры и уголовной юстиции. Обращает внимание, что согласно Стратегии, судебная система Украины и смежные правовые институты существуют для защиты прав, свобод и законных интересов человека и гражданина, прав и законных интересов юридических лиц, интересов государства путем своевременного, эффективного и справедливого решения правовых споров на основе верховенства права [18].

Убеждены, что законодательный пробел

должен быть устранен, и понятие «правосудие» должно найти свое нормативное закрепление. Подчеркиваем, что необходимость единого доктринального и законодательного определения понятия «правосудие» обусловлена практической необходимостью. В частности, при рассмотрении уголовных дел о привлечении судей к ответственности за вынесение заведомо неправосудного решения, возникает вопрос, какое именно судебное решение следует считать «неправосудным». Понятие неправосудного судебного решения очевидно вытекает из самого понятия и правовой природы правосудия.

Понятие «неправосудного» решение суда законодательством не раскрыто. В то же время, согласно требованиям процессуального закона, судебное решение должно быть законным и обоснованным. Исходя из этого, суду не достаточно только принять решение по существу спора, но в результате изучения материалов дела и исследования представленных сторонами доказательств, логично обосновать свои выводы и мотивированно изложить их в решении. Это является важным также учитывая существование вышестоящих судебных инстанций и конституционного права человека на обжалование судебного решения. В случае немотивированного изложения судебного решения и его резолютивной части, оценить его правомерность и справедливость невозможно.

Косвенно суды высших инстанций разделяют позицию, что целью правосудия является справедливое рассмотрение спора, и исходя из этого только справедливое судебное решение является правосудным. Например, Верховный Суд Украины в постановлении от 20.11.2014 по делу № 5-24кс14 отмечает, что «неправосудное судебное решение», вынесенное вопреки материальному или процессуальному закону и (или) фактическим обстоятельствам, установленным по делу, по своей сути не может быть и не является актом правосудия.

Судья Высшего специализированного суда Украины по рассмотрению гражданских и уголовных дел Н.Д. Квасневская убеждена,

что результатом неправомерности является несоответствие судебного акта (приговора, решения, определения, постановления) не только фактическим обстоятельствам дела, но и существующим в обществе представлениям о справедливости и законности [4; 64].

Профессор М.А. Погорельский подчеркивает, что правосудное судебное решение должно соответствовать стандартам законности, обоснованности, мотивированности, справедливости, разумности и своевременности. В том случае, когда судебное решение не соответствует одному из указанных стандартов, оно является неправомерным [12; 227].

Настоятельная необходимость осознания сути правосудия, и как следствие, содержания понятия неправомерного судебного решения, доказывается, в частности, представлением Верховного Суда Украины в Конституционный Суд Украины относительно официального толкования слов «как неправомерного», в аспекте соотношения понятий «неправомерность», «незаконность», «необоснованность» (одобрено постановлением Пленума ВСУ № 31 от 26.12.2016 года). В представлении Верховный Суд отмечает, что для практического применения понятия «неправомерное решение» необходимо выяснение содержания понятия «правомерность», что не раскрыто ни одним законодательным актом Украины. К сожалению, Конституционный Суд Украины постановлением от 29.05.2017 года № 9-у/2017 по делу 2-4/2017 отказал в открытии производства по указанному представлению. Поэтому понятие неправомерного судебного решения, как такового, что вытекает из самой сути правосудия и формы его реализации, остается научно дискуссионным, и законодательно не определенным.

Действующее законодательство Азербайджанской республики полно раскрывает цель правосудия, его основные принципы и принципы, однако не приводит четкого определения понятия «правомерность» и использует его как тождественное понятию «судопроизводство».

В частности, Конституция Азербайджан-

ской республики использует понятие «правомерность» и «судопроизводство» как синонимы, а нормы, регулирующие порядок их осуществления, отражены в разделе VII «Судебная власть». Согласно Основному Закону Азербайджанской республики, правосудие является средством осуществления судебной власти. При этом, судебная власть реализуется путем конституционного, гражданского и уголовного судопроизводства, а также других форм, предусмотренных законом. Обращает на себя внимание норма статьи 125 Конституции, которая обязывает судопроизводство обеспечивать установление истины.

Тождественное использование законодательством Азербайджанской республики понятий «правомерность» и «судопроизводство» четко прослеживается в статье 127 Конституции «Независимость судей, основные принципы и условия осуществления правосудия». Указанная норма гарантирует, что судьи рассматривают дела беспристрастно, справедливо, соблюдая юридическое равенство сторон, на основе фактов и в соответствии с законом. Закрепляя запрет прямого или косвенного ограничения, незаконного влияния, угрозы и вмешательство в деятельность суда, а также принципы гласности, состязательности, использование государственного языка или языка населения, составляющего большинство в соответствующей местности, законодатель использует понятие «судопроизводство». В то же время, эта же правовая норма гарантирует осуществление правосудия на основе равноправия граждан перед законом и судом, а также с соблюдением принципа презумпции невиновности [7].

Процессуальное законодательство Азербайджанской республики, также не раскрывает понятие «правомерность», но не отделяя его от «судопроизводства», указывает на то, что задачей судопроизводства является судебное подтверждение прав и интересов каждого физического и юридического лица, гарантированных Конституцией и другими нормативно-правовыми актами Азербайджанской республики. Гражданское судопроизводство,

в частности, способствует торжеству законности и общественного порядка, воспитанию граждан в духе неуклонного уважения к закону [20].

Уголовное процессуальное законодательство Азербайджанской республики, по сравнению с УПК Украины, чаще использует понятие «правосудие» в контексте закрепления основных принципов, принципов и правил рассмотрения уголовных дел. Например, статья 27 Уголовно-процессуального кодекса Азербайджанской республики закрепляет, что правосудие по уголовным делам во всех судах осуществляется гласно, за исключением случаев охраны предусмотренных настоящим Кодексом государственных, профессиональных и коммерческих тайн, а также личных и семейных тайн граждан.

В соответствии со статьей 28 УПК Азербайджанской республики, судья не может участвовать в осуществлении правосудия по уголовному делу, если имеет прямую или косвенную заинтересованность в исходе уголовного процесса. Недопустимо самовольное изменение правил отправления правосудия для отдельных дел и лиц, а также при определенных условиях или на какой-то период времени. В то же время, согласно этой же статье, судьи при осуществлении уголовного судопроизводства не могут отстаивать любые другие интересы, кроме интересов закона [11]. Зато, аналогичные по содержанию нормы Уголовного процессуального кодекса Украины используют понятие «судопроизводство» или «производство по делу».

Профильный Закон Азербайджанской республики «О судах и судьях» определяет, что деятельность судов Азербайджанской Республики направлена только на осуществление правосудия и в установленных законодательством случаях и порядке – судебного надзора. Закреплена законом и цель правосудия, а именно: защита прав человека и гражданские права и свободы, закрепленные в Конституции Азербайджанской Республики, прав и законных интересов всех предприятий, учреждений и организаций независимо от их формы

собственности, прав политических партий, общественных объединений, других юридических лиц от любого посягательства и нарушений закона.

Подобно Конституции Азербайджанской республики, Закон «О судах и судьях» не приводит дефиниции правосудия и не разграничивает его с судопроизводством. Так, глава II Закона «Основные положения правосудия» устанавливает, что правосудие в Азербайджанской Республике осуществляется на основе равноправия каждого человека перед законом и судом независимо от расы, национальности, религии, языка, пола, происхождения, имущественного и служебного положения, убеждений, принадлежности к политическим партиям, профсоюзам и другим общественным объединениям. Правосудие осуществляется с обеспечением независимости судей, без какого-либо ограничения, на основе фактов, беспристрастно, справедливо и в соответствии с законами. При осуществлении правосудия обеспечивается соблюдение принципа презумпции невиновности. В то же время, принципы гласности, состязательности и недопустимости ограничения в любой форме прав лиц, не владеющих языком, на котором ведется судебное разбирательство, закреплены в контексте понятия «судопроизводство» [1].

Таким образом, нами установлено, что ни международные правовые акты, ни действующие законодательные акты Украины и Азербайджанской республики не содержат четкого определения понятия «правосудие». В то же время, для надлежащего правоприменения и недопущения неверного толкования правовых норм, имеющих предметом регулирования деятельность по осуществлению правосудия, считаем необходимым разработать единое легальное определение этого понятия. Разработка дефиниции «правосудие» станет возможной в результате основательного научного исследования правовой природы правосудия, его цели, задач и форм реализации.

Литература

1. Закон Азербайджанской республики «О судах и судьях» принят 10.06.1997 года с последними изменениями от 03.04.2015 года. Электронный документ. Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30597388#pos=0;100.
2. Закон Украины «О Высшем совете правосудия» от 21 декабря 2016 № 1798-VIII // Ведомости Верховной Рады (ВВР), 2017, № 7-8, ст.50.
3. Закон Украины «О судоустройстве и статусе судей» от 2 июня 2016 № 1402-VIII // Ведомости Верховной Рады Украины от 29.07.2016 - 2016, № 31, стр. 7, статья 545.
4. Квасневская Н.Д. Ответственность за вынесение судьей (судьями) заведомо неправосудного приговора, решения, определения или постановления в Украине (уголовно-правовое и криминологическое исследование: дис. ... канд.юрид.наук, 12.00.08. / Квасневская Наталья Дмитриевна. – Киев, 2009, 212 с.
5. Кодекс административного судопроизводства Украины от 6 июля 2005 № 2747-IV // Ведомости Верховной Рады Украины (ВВР), 2005, № 35-36, № 37, ст.446.
6. Конвенция Организации Объединенных Наций против коррупции, ратифицирована Законом Украины № 251-V от 18.10.2006 года // Ведомости Верховной Рады Украины (ВВР), 2007, № 49. Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c16/print1501328660783803.
7. Конституция Азербайджанской республики принята 12.11.1995 года с изменениями 26.09.2016 года. Электронный документ. Режим доступа: <http://ru.president.az/azerbaijan/constitution>.
8. Конституция Украины: [по изменению. и допов., внесенными Законом Украины от 1 февр. 2011 № 2952-VI]. - Харьков: Фактор, 2011. - 118 с. - (Серия «Библиотека законодательства»).
9. Уголовное конвенция о борьбе с коррупцией (ETS 173), ратифицирована Законом Украины № 252-V от 18.10.2006 года // Ведомости Верховной Рады Украины (ВВР), 2007, № 47-48. Режим доступа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/994_101.
10. Уголовный процессуальный кодекс Украины от 13 апреля 2012 № 4651-VI // Ведомости Верховной Рады Украины от 08.03.2013 - 2013 г., / № 9-10 / стр. 474, статья 88.
11. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской республики принят 14.07.2000 года с последними изменениями от 28.07.2013 года. Электронный документ. Режим доступа: <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>.
12. Погорецкий М. А. Привлечение судей к уголовной ответственности по ст. 375 УК Украины: проблемные вопросы материального и процессуального права / М. А. Погорецкий // Вестник уголовного судопроизводства. - 2015. - № 2. - С. 223-234.
13. Решение Конституционного Суда Украины от 07.05.2002 года № 8-рп / 2002. Вестник Конституционного суда Украины, 2002 г., № 2, стр. 29.
14. Решение Конституционного Суда Украины по делу № 1-12 / 2003 от 30 января 2003 года № 3-рп / 2003 // Вестник Конституционного суда Украины, 2003г., № 1, стр. 24.
15. Решение Конституционного Суда Украины по делу № 1-17 / 2009 от 30 июня 2009 № 16-рп / 2009 // Вестник Конституционного суда Украины, 2009 г., № 5, стр. 6.
16. Решение Конституционного Суда Украины по делу № 1-25 / 2004 от 22 июня 2004 года № 13-рп / 2004 // Официальный вестник Украины, 2004 г., № 26, стр. 47, статья 1710.
17. Решение Конституционного Суда Украины по делу № 1-3 / 2008 от 10 января 2008 года № 1-рп / 2008 // Вестник Конституционного суда Украины, 2008 г., № 1, стр. 37.
18. Стратегия реформирования судоустройства, судопроизводства и смежных правовых институтов на 2015-2020 годы, одобренная Указом Президента Украины от 20 мая 2015 № 276/2015 // Официальный вестник Президента Украины от 03.06.2015, 2015, № 13, стр. 33,

статья 864.

19. Постановление Конституционного Суда Украины от 14 октября 1997 по делу № 016 / 1241-97.

20. Гражданский процессуальный кодекс Азербайджанской республики принят 28.12.1999 года с последними изменениями от 02.05.2017 года. Электронный документ. Режим доступа: <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/ru/az/az021ru.pdf>.

21. Гражданский процессуальный кодекс Украины от 18 марта 2004 года № 1618-IV // Ведомости Верховной Рады Украины (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст.492.

Vüsal Əhmədov

Xülasə

Məqalə “ədalət mühakiməsi” anlayışının qanunvericilikdə təsbiti probleminə həsr olunmuşdur. Müəllif Ukrayna və Azərbaycan Respublikaları mövcud normativ-hüquqi aktlarını araşdırır və ədalət mühakiməsinin qanunvericilikdə əsaslı tərifinin olmamasına diqqət yetirir. Bundan əlavə, ədalət mühakiməsinə aid olan beynəlxalq hüquqi aktları və onun həyata keçirilməsinin qarşısını alan qanunsuz mənələri analiz edir. Müəllif ədalət mühakiməsi anlayışının qanunvericilik təfsirinin hazırlanması və seçilmiş mövzu üzərində sonrakı araşdırmaların aparılmasının vacibliyi nəticəsinə gəlmişdir.

Vusal Ahmedov

Summary

The article is devoted to the problems of legislative consolidation of the concept of “justice”. The author examines the current normative legal acts of Ukraine and the Republic of Azerbaijan and emphasizes the lack of a legal definition of justice. In addition, international legal instruments dealing with justice and counteracting the unlawful interference with its implementation are being analyzed. The author concludes that it is necessary to further study the chosen subject and develop a legal definition of the concept of justice.

Вусал Ахмедов

Резюме

Стаття присвячена проблематиці законодавчого закріплення поняття «правосуддя». Автор досліджує діючі нормативно-правові акти України та Азербайджанської республіки та акцентує увагу на відсутності законодавчої дефініції правосуддя. Окрім цього, аналізуються міжнародно-правові акти, які стосуються правосуддя та протидії протиправному перешкоджанню його здійснення. Автор доходить висновку про необхідність подальшого дослідження обраної тематики і розробки законодавчого визначення поняття правосуддя.

CEYHUN SÜLEYMANOV

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının “Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi” kafedrasının rəisi polis polkovniki, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ELEKTRON DEMOKRATIYANIN FORMALAŞMASININ AKTUAL PROBLEMLƏRİ

Açar sözlər: Demokratiya, xalq hakimiyyəti, elektron sistem, konstitusiya, suverenlik.

Ключевые слова: Демократия, народовластие, электронная система, конституция, суверенитет.

Keywords: Democracy, people power, electronic system, constitution, sovereignty.

Müasir dilimizdə ən geniş yayılmış terminlərdən biri demokratiyadır. Antik dünyada yaranan və 2500 ildən çox tarixi olan “demokratiya” termini bu gün ictimai həyatın müxtəlif sahələrində istifadə olunan sosial varlıqdır. Hətta cəmiyyətin ictimai, bədii fikrinin və zövqünün formalaşmasında mühüm rol oynayan incəsənət əsərlərinin demokratikliyi barədə yanaşmalara da rast gəlinir. Bu məfhumun semantikasında fikir plüralizminin mövcudluğuna baxmayaraq müasir siyasi leksikonda demokratiya daha çox ümumbəşəri dəyərlər sisteminə əsaslanan ideal ictimai quruluş və ona uyğun dünyagörüşüdür.

Siyasi və hüquqi təlimlər tarixi elminin mülahizələrinə görə qədim və zəngin tarixə malik olan demokratiya termini mütərəqqi inkişaf yolu keçmişdir. Lakin dialektika təliminə əsasən inkişaf həmişə bir keyfiyyət vəziyyətinin başqası ilə əvəz edilməsi, eyni zamanda inkişafın sonrakı mərhələsində əvvəlki mərhələlərdə meydana gələn müəyyən xüsusiyyətlərin və mexanizmlərin irsən qəbul edilməsini nəzərdə tutur ki, bu da öz növbəsində inkişafın ardıcılığını və mütərəqqiliyini müəyyən edir. Əks halda, tərəqqi ümumiyyətlə mümkün olmazdı.

Bu kontekstdə demokratiya nəzəriyyəsinin də tarixində keçmişin dialektik inkişafına əsaslanan varislik əlaqəsini müşahidə etmək olar. Belə ki, hər bir tarixi dövrdə yaranan demokratiya nəzə-

riyyələri özlərindən əvvəl gələn təlimlərə əsaslanır, onlardan istifadə edir, bəzən də tənqid edir. Lakin bütün hallarda bu əlaqə mövcuddur. Bu müstəvidə bəşər tarixinin müxtəlif dövrlərində yaranan demokratiya modelləri konseptual demokratiya nəzəriyyəsinin məzmununu yeni-yeni mütərəqqi ideyalarla zənginləşdirərək demokratik dövlət quruculuğu yoluna qədəm qoyan və onu inkişaf etdirən ölkələrə əvəzsiz töhfələr vermişdir.

Müasir dövrdə informasiya kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı “Elektron demokratiya” modelinin yaranması ideyasını elmə gətirmişdir.

Ölkəmizdə xalq hakimiyyətinə əsaslanan modern və çevik idarəetmənin təmin edilməsi, dövlət orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya şərait yaradan halların aradan qaldırılması üçün “Elektron demokratiyanın” yaradılması əsas amillərdən biridir.

Müasir dünyamızda informasiya cəmiyyətinin, demokratik dövlətin dəyərlərinə əsaslanan “Elektron demokratiyaya” inkişaf etmiş ölkələrdə (ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa və s.) ümumilikdə dövlətin fəaliyyətinin effektivliyinin artırılmasına yönəlmiş bir konsepsiya kimi baxılır.

“Elektron demokratiya” - müasir informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə xalq hakimiyyətinin həyata keçirilməsində, ölkə vətəndaşlarının dövlətin idarə olunmasında səmərəli iştirakına, dövlət qurumları tərəfindən ölkə ərazisində yaşayan bütün vətəndaşlara, hüquqi və fiziki şəxslərə, xarici vətəndaşlara və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə informasiya və elektron xidmətlərin göstərilməsinə şərait yaradır.

Yaradılan imkanların əsas məqsədi xalq idarəçiliyinin səmərəliliyini artırmaq, sosial xidmət təminatında dövlət qulluqçuları və vətəndaşlar

arasında olan “məsafəni” azaltmaq, həmçinin, bu münasibətləri sadələşdirmək və şəffaflaşdırmaqdır. Dövlət orqanları tərəfindən elektron xidmətlərin geniş tətbiqi, onların sayının və keyfiyyətin artırılması, vətəndaşların xidmətlərdən məmnunluğunun yüksəldilməsi bu məqsədə çatmağın vasitələridir. Beynəlxalq təcrübəyə əsasən vətəndaşların dövlət orqanları ilə təmaslarının daha münasib şəkildə təşkili üçün “bir pəncərə” prinsipi əsasında təşkil olunan və dövlət orqanlarının göstərdiyi elektron xidmətlərin cəmləşdirildiyi “Elektron Hökumət” portalı elektron demokratiyanın tərkib hissəsidir.

Ölkəmizdə “Elektron demokratiyanın” formalaşdırılması beynəlxalq təcrübəyə əsaslanır və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramının (Elektron Azərbaycan)” təsdiq edilməsi haqqında Sərəncamı, “Dövlət orqanlarının elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında” 23 may 2011-ci il tarixli Fərmanı və digər normativ hüquqi aktlarla fəaliyyəti üçün hüquqi baza yaradılmışdır (2).

Ölkəmizdə “Elektron Hökumət” portalının fəaliyyəti əsasən AR Prezidentinin 2013-cü il 5 fevral tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Elektron Hökumət” portalı haqqında Əsasnamə ilə tənzimlənir (3).

Bu Əsasnamə “Dövlət orqanlarının və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən yaradılan publik hüquqi şəxslərin elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 23 may tarixli 429 nömrəli Fərmanının 3.3-cü bəndinə əsasən, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2010-cu il 11 avqust tarixli 1056 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nın (Elektron Azərbaycan)” həyata keçirilməsi üzrə Tədbirlər Planı”nın 7.2.1-ci yarım bəndindən irəli gələn vəzifələrin həyata keçirilməsi məqsədi ilə hazırlanmışdır, dövlət orqanlarının və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən yaradılan

publik hüquqi şəxslərin (bundan sonra – dövlət qurumları) elektron xidmətlərindən “bir pəncərə” prinsipi əsasında istifadəni təmin edən “Elektron hökumət” portalının fəaliyyətinin təşkilinin hüquqi, təşkilati və texnoloji əsaslarını müəyyən edir (3).

Portal dövlət qurumlarının elektron xidmətlərinin mərkəzləşdirilmiş qaydada təqdim olunmasına, istifadəçilərin onlardan istifadəsinə, dövlət qurumlarının portala qoşulmuş informasiya sistemlər və ehtiyatlarından (məlumat bazaları, məlumat-axtarış sistemləri, reyestrlər və digər informasiya resursları) müvafiq sənədlər barədə qanunla müəyyən edilmiş qaydada informasiya əldə edilməsinə xidmət edir.

Hazırda aparılan təhlil onu göstərir ki, portalda 35-ə yaxın dövlət qurumu tərəfindən 200-dən çox elektron xidmət istifadəçilərə təqdim edilib. Hər bir dövlət qurumu elektron xidmətlərini “Bir pəncərə” prinsipi əsasında həyata keçirir.

Ölkəmizdə xalq hakimiyyətinə əsaslanan idarəçiliyin təşkil edilməsi, dövlət orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin daha da artırılması, şəffaflığın təmin edilməsi və bürokratiyanın aradan qaldırılması üçün elektron hökumətin inkişafı, təkmilləşdirilməsi, elektron xidmətlərin sayının artırılması istiqamətində tədbirlər təbii ki, davamlı olmalıdır.

Bu kontekstə mühüm tədbirlərdən biri də Yerli icra hakimiyyəti orqanlarında vətəndaş müraciətləri üzrə vahid elektron informasiya sisteminin yaradılması haqqında AR Prezidentinin Fərmanıdır. Bu Fərmanla AR Prezidenti Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya-nın 10. 2.4-cü yarım bəndinə uyğun olaraq (bu strategiya AR Prezidentinin 2014-cü il 2 aprel Sərəncamı ilə təsdiqlənmişdir) dövlət orqanlarında elektron sənəd dövriyyəsinin və vətəndaşların müraciətləri üzrə kargüzarlığın elektron formada aparılmasını təmin etmək məqsədilə yerli icra hakimiyyəti orqanlarında vətəndaşların müraciətləri üzrə vahid elektron informasiya sisteminin yaradılmasını nəzərdə tutur. Bu sistem yerli icra hakimiyyəti orqanlarında vətəndaşların müraciətlərinin qeydiyyatının aparılmasını, onlara dair müxtəlif təhlillərin hazırlanmasını, statistik

məlumatların və hesabatların əldə olunmasını, eləcə də müraciətlərin icrasına nəzarətin həyata keçirilməsini təmin edir.

Ölkəmizdə elektron demokratiyanın formalaşması sahəsində ən mühüm sənədlərdən biri kimi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktlarının layihələrinin İKT vasitələri ilə ümumxalq müzakirəsinə çıxarılmasını nəzərdə tutan Prezident aktlarıdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 27 iyul tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş İcra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktlarının hazırlanması və qəbul edilməsi qaydası haqqında Əsasnaməyə görə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti və mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən hazırlanmış normativ hüquqi aktların layihələri (əldə olunması qanunla məhdudlaşdırılan informasiyaları əks etdirən layihələr istisna olmaqla) razılaşdırılmağa göndərildiyi andan “elektron hökumət” portalında yerləşdirilməlidir. Portalda yerləşdirilmiş normativ hüquqi aktların layihələrinə dair verilən təkliflər məqsədəuyğun hesab edildikdə nəzərə alınır, məqsədəuyğun hesab edilmədikdə təklifi verən şəxsə bu barədə əsaslandırılmış cavab təqdim olunur.

Yuxarıda göstərilən Prezidentin Fərmanının icrasını təmin etmək məqsədi ilə 25 iyun 2012-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən Nazirlər Kabinetinin və mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının hazırladıkları normativ hüquqi aktların layihələrinin “Elektron hökumət” portalında yerləşdirilməsi Qaydaları təsdiq edilmişdir.

Bu Qaydalar Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti və mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən hazırlanmış normativ hüquqi aktların layihələrinin “Elektron hökumət” portalında yerləşdirilməsi, layihələrin açıq (ictimai və ya peşəkar) müzakirəsi həmçinin müzakirədə iştirak etmiş şəxslərə informasiya sahibləri tərəfindən cavab verilməsi qaydalarını müəyyən edir (4).

Azərbaycan Respublikasının yeni (1995-ci il) Konstitusiyası qəbul olunduğu vaxtdan bu günədək ölkəmizdə insan və vətəndaş hüquqlarının,

azadlıqlarının təminatı sahəsində bir sıra mühüm hüquqi sənədlər qəbul olunmuşdur. Həmin sənədlərin və Azərbaycan gerçəkliyinin retrospektiv təhlili onu göstərir ki, bu aktların müddəaları əsasında ölkəmizdə insan hüquqlarının səmərəli təminat sistemi yaradılmışdır.

1998-ci ildə ümummillə lider Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan Respublikasının tərəqqisini məhz “insan meyarı”nın inkişaf etdirilməsində görərək, insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində ilk fundamental sənəd olan Milli Dövlət Proqramını təsdiq etmişdir.

Demokratik, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasına, insan hüquq və azadlıqlarının səmərəli müdafiəsinə yönəlmiş tədbirlər nəticəsində bir çox nailiyyətlər əldə edilmişdir.

2006-cı ildə qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı” insan hüquqlarının təmin edilməsi prosesinin keyfiyyətə yeni müstəviyə keçməsinə, universal və regional səviyyədə yeni əməkdaşlıq strategiyasının qurulmasına, dövlətlə vətəndaş cəmiyyəti arasında tərəfdaşlıq münasibətlərinin yaradılmasına xidmət etmişdir.

İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyinin artırılması, hüquq mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi, normativ-hüquqi bazanın və hüquq müdafiə sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin davamlılığının təmin edilməsi məqsədi ilə 27 dekabr 2011-ci il tarixdə Prezidentin Sərəncamı ilə yeni Milli Fəaliyyət Planı təsdiq edildi (6, s.215).

Bu hüquqi sənəddə diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də elektron demokratiyanın inkişafına yönələn tədbirlərin görülməsidir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Dövlət orqanlarının elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında” Fərmanında göstərilmişdir ki, modern və çevik idarəetmənin təmin edilməsi, dövlət orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya şərait yaradan halların aradan qaldırılması üçün əhaliyə elektron xidmətlərin göstərilməsi zəruridir. Bu məqsədlə mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının rəsmi internet səhifələrində elektron xidmət bölməsi yaradılmalı, xidmətin həyata keçirilməsi

üçün tələb edilən sənədlərin siyahısı yerləşdirilməli və vətəndaşların həmin sənədlərlə birlikdə müraciətlərinin elektron qaydada qəbul edilməsi təmin edilməlidir. Həmin Fərmanın icrasını təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2011-ci il 24 noyabr tarixli qərarı ilə “Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən konkret sahələr üzrə elektron xidmətlər göstərilməsi Qaydaları” və “Elektron xidmət növlərinin Siyahısı” təsdiq edilmişdir (5).

Ölkəmizdə insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının səmərəli təmin olunması məqsədilə təşkil olunan modern mexanizmlərdən biri də 13 iyul 2012-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə yaradılan Azərbaycan Prezidenti yanında Vətəndaşların Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyidir. Agentliyin əsas vəzifəsi “Asan xidmət” mərkəzlərinin vahid şəkildə idarə edilməsi, həmçinin xidmət mərkəzlərində fəaliyyət göstərən dövlət orqanlarının əməkdaşlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsini, nəzarət və qiymətləndirmənin aparılmasını, dövlət orqanlarının informasiya bazalarının qarşılıqlı inteqrasiyasını, elektron xidmətlərin təşkili prosesinin sürətləndirilməsini, bu sahədə idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsini təmin etməkdir. Agentliyin strukturu və əsasnaməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 5 sentyabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

“Asan xidmət” mərkəzlərində fəaliyyətin tənzimlənməsi və davranış Qaydaları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin kollegiyasının 6 iyun 2013-cü il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

Bu gün “ASAN xidmət” mərkəzlərdə vətəndaşlara dövlət orqanları ilə yanaşı, özəl şirkət və müəssisələr tərəfindən ümumilikdə 250-dən çox müxtəlif xidmətlər göstərir.

“ASAN xidmət” mərkəzlərində daxili işlər orqanlarının əməkdaşları da vətəndaşlarımıza şəxsiyyət vəsiqələrinin verilməsi, sürücülük vəsiqələrinin dəyişdirilməsi və digər məsələlərin həlli ilə bağlı şəffaf, operativ xidmətlər göstərir.

Ölkəmizdə elektron demokratiyanın formalaş-

ması və inkişafı sahəsində yuxarıda qeyd olunan ölkə başçısının fərman və sərəncamlarının icrası məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyində də müvafiq işlər həyata keçirilmişdir. Belə ki, respublikamızda “Elektron hökumət” portalına qoşulan, ilk “vəb saytını” yaradan dövlət orqanlarından biri də məhz Daxili İşlər Nazirliyi olmuşdur. Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının hər bir vətəndaşı DİN-in bu saytı vasitəsilə daxili işlər orqanlarının fəaliyyətini tənzimləyən normativ hüquqi aktlar və xidməti vəzifələrin icrası ilə bağlı müəyyən məlumatlarla tanış ola bilər və vətəndaşları maraqlandıran bu və ya digər məsələlərlə bağlı onlayn müraciət edə bilərlər.

Müasir informasiya kommunikasiya texnologiyaları ölkəmizdə ictimai asayişin qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin olunması işinə də öz layiqli töhfəsini vermişdir. Bununla bağlı daxili işlər orqanlarında “Təhlükəsiz şəhər” və “102” zəng xidmətinin təşkili və fəaliyyətini xüsusilə vurğulamaq yerinə düşərdi. Qeyd edilənlərlə yanaşı daxili işlər orqanlarında operativ idarəçiliyi təmin etmək məqsədilə elektron sənəd dövriyyəsi sistemi də fəaliyyətə başlamışdır.

Dövlət idarəçiliyi təcrübəsi göstərir ki, müasir informasiya cəmiyyətində elektron sistemin rolu nə qədər böyük olsa da o, mənfi təzahürlərdən də azad deyildir. Belə neqativ hallara kibercinayətləri, elektron sistem vasitəsilə törədilən digər növ cinayətləri aid etmək olar.

Qeyd olunan problemlərin həll olunması və aradan qaldırılması istiqamətində peşəkar mütəxəssislərin hazırlanması respublikamız üçün də böyük aktualıq kəsb edir. Məhz buna görə də DİN-in Polis Akademiyasında “İnformasiya təhlükəsizliyi” fakültəsinin yaradılması zəruri hesab edilmiş və fakültənin təsis edilməsi ilə bağlı müvafiq qərar qəbul olunmuşdur.

Bununla bağlı DİN-in Polis Akademiyasında müvafiq təşkilati-texniki, tədris metodiki tədbirlər görülmüş və növbəti tədris ilindən etibarən bu fakültə tam fəaliyyətə başlayacaq. Ümid edirik ki, Təhsil Müəssisəmiz bu sahə üzrə peşəkar mütəxəssislərin hazırlanması işinə öz layiqli töhfəsini verəcəkdir.

İstifadə olunan ədəbiyyatlar:

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası B.2016.
2. “Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramı” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2010-cu il 11 avqust tarixli 1056 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. B.2010.
3. “Elektron Hökumət” portalı haqqında Əsasnamə. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 5 fevral 2013-cü il.
4. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin və mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının hazırladıqları normativ hüquqi aktların layihələrinin “Elektron hökumət” portalında yerləşdirilməsi qaydaları. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı, 25 iyun 2012-ci il.
5. “Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən konkret sahələr üzrə elektron xidmətlər göstərilməsi Qaydaları” və “Elektron xidmət növlərinin Siyahısı”. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, 24 noyabr 2011-ci il.
6. İnsan hüquqları (dərs vəsaiti). Polis Akademiyası. “Mütərcim”. B.2012.

Джейхун Сулейманов

**Актуальные проблемы формирования электронной демократии в
Азербайджанской Республике.
Резюме**

В данной статье предлагается авторское определение понятия электронной демократии. Электронная демократия-это осуществление народовластия, а также обеспечение прав свобод человека и гражданина, оказание определенных государственных услуг населению стран с использованием сбереженных информационно-коммуникационных технологий. Одним из важных направлений в данной сфере является создания электронного правительства.

Правовая регламентация деятельности «Электронного Правительства» в Азербайджанской Республике осуществляется нормативно правовым актом принятым Президентом Азербайджанской Республики от 5 февраля 2013 года.

Jeyhun Suleymanov

**Actual problems of the formation of electronic democracy in the
Republic of Azerbaijan.
Summary**

This article offers the author's definition of the concept of e-democracy. E-democracy is the exercise of democracy, as well as ensuring the rights of human and civil freedoms, the provision of certain public services to populated countries using spared information and communication technologies. One of the important directions in this area is the creation of electronic government.

Legal regulation of the activities of the «Electronic Government» in the Republic of Azerbaijan is carried out by a normative legal act adopted by the President of the Republic of Azerbaijan on February 5, 2013.

РЕЙХАН ДЖАФАРОВА

Азербайджанский университет языков

Научно-исследовательская лаборатория «Россиеведение»

ОХРАНА ОСНОВНЫХ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ: КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ

Ключевые слова: конституционные права и свободы, Конституция Азербайджанской Республики, Конституция Российской Федерации, конституционные правоотношения, гарантии прав и свобод.

Açar sözlər: konstitusiya hüquq və azadlıqları, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Rusiya Federasiyasının Konstitusiyası, konstitusiya hüquq münasibətləri, hüquq və azadlıqların təminatı.

Keywords: constitutional rights and freedoms, the Constitution of the Republic of Azerbaijan, the Constitution of the Russian Federation, constitutional legal relations, guarantees of rights and freedoms.

Одна из насущных проблем, являющаяся на протяжении нескольких веков объектом изучения многих исследователей, ученых –правоведов, является проблема прав человека и гражданина, а также взаимоотношения гражданина и государства. Правам человека давалось самое различное политико – правовое, религиозное, этическое или же философское толкование и обоснование. «И только уже в XVII – XVIII вв. они облекаются в стройную теорию неотчуждаемых прав человека, ассоциируемую прежде всего с именами Жан Жака Руссо (1712-1778), Гуго Гроция (1583 -1645), Баруха Спинозы (1632 – 1677), Джона Локка (1632 – 1704), Шарля Луи Монтескье (1689 -1755), Томаса Пейна (1737 – 1809), Томаса Джефферсона (1743 – 1826)»[1, 279]. В статье 2, рекомендованной для всех стран — чле-

нов ООН документе и, принятой на третьей сессии Генеральной Ассамблеи ООН резолюцией 217 А (III) от 10 декабря 1948 года Всеобщей декларации прав человека записано: «Каждый человек должен обладать всеми правами и всеми свободами, провозглашенными настоящей Декларацией, без какого бы то ни было различия, как-то в отношении расы, цвета кожи, пола, языка, религии, политических или иных убеждений, национального или социального происхождения, имущественного, сословного или иного положения. Кроме того, не должно проводиться никакого различия на основе политического, правового или международного статуса страны или территории, к которой человек принадлежит, независимо от того, является ли эта территория независимой, подопечной, самоуправляющейся или как-либо ограниченной в своем суверенитете» [2]. Сегодня Всеобщая декларация прав человека 1948 года является одним из основных источников международного права, которая была использована многими странами для разработки положений национальных конституций, различных законов и нормативно –правовых актов, касающихся вопросов прав человека, в частности Азербайджанская Республика и Российская Федерация.

Следует отметить, что Основные законы таких государств как Азербайджан и Россия ориентированы прежде всего, на закрепление правового положения своих граждан, а правовой статус иностранцев и лиц без гражданства, беженцев и вынужденных переселенцев выражается в правовых институтах, основан-

ных на правовом статусе граждан этих государств. Правовой статус личности – это конституционно – правовой институт, включающий как правило, такие элементы как гражданство, правосубъектность, права, свободы и обязанности, а также гарантии прав и свобод. «Гражданство как элемент правового статуса личности устанавливает принадлежность конкретного индивида к народу государства и представляет собой устойчивую правовую связь между ними[3, 135]». Так, статья 52 Конституции Азербайджанской Республики устанавливает, что «лицо, подвластное Азербайджанскому государству, имеющее с ним политическую и правовую связь, а также взаимные права и обязанности, является гражданином Азербайджанской Республики»[4]. Таким образом, можно утверждать, что гражданство служит юридическим основанием для определения правового положения различных категорий лиц, проживающих как на территории Азербайджанской Республики, так и на территории России. Правосубъектность, вытекающая непосредственно из гражданства, заключается в способности лица быть субъектом прав и обязанностей, а также в способности самостоятельно осуществлять их и нести ответственность за не реализацию прав и неисполнение обязанностей. Общей правоспособностью обладают все категории лиц, составляющие население двух государств (Азербайджан и Россия), но в полном объеме обладают только граждане государств (Азербайджан и Россия). Согласно статье 60 Конституции РФ «гражданин Российской Федерации может самостоятельно осуществлять в полном объеме свои права и обязанности с 18 лет» [5].

Базисным элементом правового статуса человека и гражданина являются их конституционные права, свободы и обязанности. Согласно определению М.В. Баглая, «под конституционными правами и свободами понимаются наиболее важные права и свободы человека и гражданина, раскрывающие естественное состояние свободы и получающие высшую юридическую силу» [6, 168]. Исходя из этого определения видно, что в конституционных

правах и свободах выражается реальное положение человека в обществе и государстве. Конституционными правами и свободами в Азербайджане и в России обладают не только граждане данных государств, но и другие лица, находящиеся на их территориях, т.е. иностранные граждане, апатриды, бипатриды, беженцы и вынужденные переселенцы. Конституции и нормативно – правовые акты этих государств регулируют правовой статус человека и гражданина, наделяя каждую из вышеназванных категорий соответствующими правами. Конституционные права и свободы же являются основным элементом конституционных правоотношений, которые возникают между человеком (гражданином) и государством. Эти права и свободы, в свою очередь, порождают обязанность государства защищать и охранять каждого отдельного человека (гражданина). «Конституционная обязанность – установленная государством в интересах всех членов общества и закрепленная в его конституции необходимость для гражданина действовать, вести себя определенным образом и нести ответственность за свое неправомерное поведение[3, 143].

Большое количество этих прав закрепляется отраслевыми законодательствами данных государств, т.е. гражданским, трудовым, семейным, уголовным и др. Некоторые из прав и обязанностей вытекают из принадлежности лица к гражданству конкретного государства, а ответственность несения обязанностей распространяется на всех граждан в одинаковой мере. Так, пункт I статьи 76 Конституции Азербайджана устанавливает: «защита Родины — долг каждого гражданина» [4]. А, например, большая часть обязанностей, указанных в Конституции Российской Федерации, распространяется не только на российских граждан, но и на другие категории лиц, проживающих на территории Российской Федерации, что, впрочем, устанавливает и Конституция Азербайджанской Республики. Так, статья 57 Конституции Российской Федерации гласит: «каждый обязан платить законно установленные налоги и сборы», а статья 58, что «каждый обязан сохранять природу

и окружающую среду, бережно относиться к природным богатствам» [5].

Следует отметить, что в реализации и охране прав человека участвуют два основных субъекта: личность (человек и гражданин) и государство, действующее через свои органы. Таким образом, правам и свободам человека (гражданина) соответствуют и обязанности государства по созданию условий для пользования правами и свободами; обязанностям человека (гражданина) соответствует право государства требовать их исполнения. Согласно характеристике, данной Л.Д. Воеводиным по вопросу взаимных прав и обязанностей, можно наблюдать соответствующий вывод: «Возлагая на граждан основные обязанности, государство сохраняет за собой возможность в лице соответствующих органов устанавливать содержание и объем этих обязанностей путем издания конкретизирующих актов, определять условия их исполнения, принимать меры воздействия к тем, кто злостно уклоняется от их несения. Подобно тому как конституционным правам и свободам соответствуют обязанности государства и его органов создавать, руководствуясь принципами законности, такие условия, предпринимать такие меры, которые должны обеспечить неуклонное исполнение содержащихся в обязанностях предписаний (7,139-140)».

Необходимо отметить, что и Конституция Азербайджана, и Конституция России предусматривают и уделяют также внимание гарантиям прав и свобод человека и гражданина, обеспечивающие фактическую реализацию прав. Так, статья 71 Конституции Азербайджанской Республики, которая озаглавлена «Гарантия прав и свобод человека и гражданина» полностью посвящена данной теме. Пункт I данной статьи гласит: «соблюдать и защищать права и свободы человека и гражданина, закрепленные в Конституции, является обязанностью органов законодательной, исполнительной и судебной властей», а пункт II устанавливает, что «никто не может ограничить осуществление прав и свобод человека и гражданина» и т.д. [4]. А в Конституции Российской Федерации нормы, закрепляющие

гарантии, включены в главу о правах и свободах, и в комплексе с ними составляют основы правового статуса человека и гражданина, что подтверждается статьей 64 Основного закона. Проведенное исследование содержания конституционно-правового статуса личности в законодательстве двух современных государств позволяет сделать вывод о том, что в Конституциях Азербайджанской Республики и Российской Федерации присутствуют специальные разделы, нормы которых регламентируют рамки, формы и методы взаимодействия личности с обществом и государством.

В современной правовой науке гарантии прав и свобод принято определять как «условия и средства, которые обеспечивают их фактическую реализацию и надежную охрану (защиту)» [8, 194].

Так, часть 1 статьи 45 Конституции России гласит: «Государственная защита прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации гарантируется» [5]. Это положение закрепляет обязанность государства различными правовыми средствами обеспечивать защиту прав и свобод, осуществлять их регулирование. Можно сделать вывод, что в гарантированности прав и свобод участвуют все органы государственной власти, включая главу государства, правительство, судебную систему, и несомненно, международную защиту. К примеру, статья 60 Конституции Азербайджанской Республики посвящена «Административной и судебной гарантии прав и свобод», в пункте I которой говорится, что «каждому гарантируются защита его прав и свобод в административном порядке и суде» [4].

В свою очередь, статья 46 Конституции Российской Федерации также гарантирует «...каждому судебную защиту его прав и свобод» [5]. Такая защита считается самой эффективной и надежной, потому что доступна каждому человеку, который может обжаловать в суде любые решения, действия или бездействия органов государственной власти и т.п. Процедура обращения российских граждан в судебные органы регулируется «Законом об обжаловании в суд действий и решений, на-

рушающих права и свободы граждан от 14 декабря 1995 года. В Азербайджане эти вопросы регулируются Законом Азербайджанской Республики «Об обжаловании в суде решений и действий (бездействия), нарушающих права и свободы граждан» от 11 июня 1999 года. Статья 1 Закона гласит: «Каждый гражданин Азербайджанской Республики, считающий нарушенными свои права и свободы в результате решений и действий (бездействия) государственных органов и органов местного самоуправления, предприятий, учреждений и организаций, общественных объединений, должностных лиц, имеет право обратиться в суд» [9].

В заключении необходимо добавить и вопрос международной защиты, который регу-

лируется Конституциями двух стран, предоставляющие своим гражданам право обращения с жалобой в межгосударственные органы по защите прав и человека.

Определение и установление гарантий прав и свобод человека и гражданина, а также создание необходимых политико – правовых механизмов защиты прав человека является важнейшей задачей, и в свою очередь обязательным реквизитом любого правового демократического государства, в том числе Азербайджана и России. В ходе исследования сделан вывод, что реальная гарантированность прав и свобод позволяет человеку (гражданину) считать себя полноправным, самостоятельным и защищенным членом общества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека: учебник / рук. авт. кол. и отв. ред. Л.М. Энтин. – 2-е изд., пересмотр. и доп. - : Норма, 2008. – 960 с.
2. Всеобщая декларация прав человека 1948 года.
http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_120805/
3. Конституционное право России: учебник для студентов вузов / под ред. Б.С. Эбзеева, А.С. Прудникова, В.И. Авсеенко. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2010. – 615с.
4. Конституция Азербайджанской Республики от 12 ноября 1995 года.
<https://cabmin.gov.az/media/files/90a73597cdb27f724722e8134e5dd92f.pdf>
5. Конституция Российской Федерации от 12 декабря 1993 года. <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-4.htm>
6. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации: Учебник для вузов. – 5-е изд., изм. и доп. – М.: Норма, 2006. – 784 с.
7. Юридический статус личности в России: Учеб. пособие / Л. Д. Воеводин. - М. : Изд-во Моск. ун-та, 1997. - 298 с.
8. Витрук Н.В. Отв. ред.: Патюлин В.А. Основы теории правового положения личности с социалистическом обществе. - М.: Наука, 1979. - 229 с.
9. Закон Азербайджанской Республики «Об обжаловании в суде решений и действий (бездействия), нарушающих права и свободы граждан» от 11 июня 1999 года.
<https://cabmin.gov.az/ru/page/65/#%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD>

Reyhan Cəfərova

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI VƏ RUSİYA FEDERASİYASINDA İNSAN
VƏ VƏTƏNDAŞLARIN HÜQUQ VƏ ƏSAS AZADLIQLARININ MÜDAFİƏSİ:
KONSTITUSIYA ƏSASLARI
XÜLASƏ**

İnsan hüquqları institutu ayrı-ayrı dövlətlərin konstitusiyə hüququ sahəsinin əsas institutlarından biri sayılır. Dövlətlərin əsas qanunu - Konstitusiyə, insan və vətəndaşların əsas hüquq və azadlıqları qanunların mənasını, məzmununu və tətbiqini, dövlət hakimiyyəti orqanlarının, yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətini müəyyənləşdirir. Məqələdə müəllif Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyasında şəxsin əsas hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində konstitusiyə əsasları məsələsini qaldırdı və onların müqayisəli təhlilini apardı.

Reyhan Jafarova

**PROTECTION OF FUNDAMENTAL RIGHTS AND FREEDOMS OF HUMAN AND
CITIZEN IN THE AZERBAIJAN REPUBLIC AND THE RUSSIAN FEDERATION:
CONSTITUTIONAL BASES
SUMMARY**

The Institute of rights and freedoms is the central institution in the constitutional law of individual States. In accordance with the Basic Law of States –the Constitution, human and civil rights and freedoms determine the meaning, content and application of laws and the activities of all State and local government administration. In this article, the author raised the issue of the constitutional bases for the protection of the fundamental rights and freedoms of the individual in the Republic of Azerbaijan and the Russian Federation and made a comparative analysis of them.

NİGAR ABBASZADƏ

AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun
Əcnəbilərin hüquqları və miqrasiya söbəsinin böyük elmi işçisi,
Sumqayıt Dövlət Universitetinin dissertantı.

E-mail: abbaszade1988@gmail.com

UOT kodu 342.7

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ELEKTRON VİZANIN TƏTBİQİ ƏSASLARI

Açar sözlər: viza, elektron viza, asan viza, turizm, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər.

Ключевые слова: виза, электронная виза, легкая виза, туризм, иностранцы и лица без гражданства.

Keywords: visa, visa electron, easy visa, tourism, foreigners and stateless persons.

Müasir dövrdə hər bir dövlətin milli təhlükəsizlik maraqlarının qorunması zərurəti bir sıra mühüm amillərlə yanaşı, miqrasiya proseslərinin sivil tənzimlənməsi zərurətini də aktuallaşdırır. Qloballaşma prosesləri ilə bağlı dövlətlər arasında faktiki sərhədlərin tədricən aradan qalxması, transmilli korporasiyaların nüfuz dairəsinin durmadan genişlənməsi, dünya iqtisadiyyatının universallaşması, həyat tərzi və davranışların «vahid standartları»nın yaranması, istehsal, istehlak və ticarətin unifikasiyası şəraitində miqrasiya prosesləri də global səciyyə daşıyır.

Miqrasiya proseslərinin vahid və çevik prosedurlar əsasında tənzimlənməsi, bu sahədə əngəllərin tamamilə aradan qaldırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimlənmə haqqında Azərbaycan Respublikasının 02 iyul 2013-cü il tarixli 713-IVQ nömrəli Qanunu qəbul edilmişdir.

Məlum olduğu kimi Miqrasiya Məcəlləsi miqrasiya prosesləri ilə bağlı bir çox məsələlərlə yanaşı əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə Azərbaycan Respublikasına gəlmək, Azərbaycan Respublikasında müvəqqəti olmaq, yaşamaq və işləmək hüququ verən sənədlərin növləri və onla-

rın verilməsi qaydalarını da tənzimləyir. Sadalanan hüquqa əsas verən rəsmi sənədlərdən biridə vizadır. Belə ki, Miqrasiya Məcəllənin 3.0.16-cı maddəsinə əsasən viza dedikdə – əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən müəyyən olunmuş qaydada keçməklə Azərbaycan Respublikasına gəlməsinə və Azərbaycan Respublikasından gəlməsinə, vizada göstərilmiş müddət ərzində ölkədə müvəqqəti olmasına hüquq verən rəsmi sənəd başa düşülür. (2, s 34)

Viza ilə yanaşı Miqrasiya Məcəlləsinin 38-ci maddəsində “Elektron viza” ilə də bağlı bir çox müddəalar öz əksini tapmışdır. Lakin, Miqrasiya Məcəlləsinin 3-cü maddəsində vizaya anlayış verilməmişsə, “elektron viza” anlayışını əks etdirən hər hansı müddəə öz əksini tapmamışdır. Bununla bağlı təklif edirəm ki, Miqrasiya Məcəlləsinə “elektron vizanın” anlayışını əks etdirən müvafiq maddənin əlavə olunması məqsədə uyğun olardı.

Düşünürük ki, elektron vizaya aşağıdakı anlayışı vermək olar: Elektron viza – ölkəyə gələn əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə bir-dəfəlik – 30 günədək, çoxdəfəlik 90 – günədək ölkədə müvəqqəti olma hüququyaradan hava limanlarında verilən rəsmi sənəddir.

Miqrasiya Məcəlləsində təsbit olunmuş viza anlayışı ilə elektron vizaya verdiyimiz anlayış arasında müqayisə aparsaq görərik ki, bu anlayışlar bir birinə hüquqi cəhətdən oxşar olaslarda, mahiyyət və verilmə müddətlərinə görə fərqlənirlər. Belə ki, ölkəmizə gələn əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə çoxdəfəlik – 2 ilə-dək viza verildiyi halda, elektron vizanın verilmə müddəti 90 günədək müəyyənləşdirilmişdir.

Bundan belə nəticəyə gəlmək olar ki, Miqrasiya Məcəlləsinin 25 və 26-cı maddələrində nəzərdə tutulan rəsmi səfər və işgüzar səfər vizalarının verilmə müddəti 180 günədək olduğu halda həmin məqsədlərlə ölkəyə gələn əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə elektron vizanın verilməsi mümkün deyildir.

Qeyd etmək lazımdır ki, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər onlara vizanın verilməsi üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına müraciət edərkən təqdim etməli olduqları sənədlərin siyahısı Miqrasiya Məcəlləsinin 36-cı maddəsində öz əksini tapmışdır. Habelə, Miqrasiya Məcəlləsinin 37-ci maddəsində vizanın rəsmiləşdirilməsi qaydaları, 38-ci maddəsində isə "Elektron vizanın" verilməsi qaydaları göstərilmişdir. Belə ki, Miqrasiya Məcəlləsinin 38-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasına gələn əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər "ASAN Viza" sistemi vasitəsilə elektron viza ala bilərlər. Elektron qaydada verilən birdəfəlik vizada ölkədə qalma müddəti 30 günədək, çoxdəfəlik vizada isə 90 günədək müəyyən edilir. (2, s 40- 42)

"ASAN Viza" sistemi "Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq hava limanlarında əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə viza verilməsi prosedurunun təkmilləşdirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 31 yanvar 2018-ci il tarixli Fərmanına əsasən tətbiq olunur. Fərmana əsasən Azərbaycan Respublikasının qanunlarında, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktlarında və Azərbaycan Respublikasının dövlətlərarası və ya hökumətlərarası müqavilələrində nəzərdə tutulmuş hallarda əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq hava limanlarında viza verilməsi "ASAN Viza" sistemi vasitəsilə elektron qaydada həyata keçirilir. (3)

"ASAN Viza" sistemi vasitəsilə verilən elektron vizaların rəsmiləşdirilməsi proseduru Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi tərəfindən həyata keçirilir. "ASAN Viza" sistemi vasitəsilə verilən elektron viza üçün 20 ABŞ dolları məbləğində dövlət rüsumu alınır. Habelə, viza ilə əlaqədar ödənişlərin

"ASAN ödəniş" sistemi vasitəsilə həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi tərəfindən təmin edilir.

Həmçinin, "ASAN Viza" sistemi üzərindən qeyri-iş və bayram günlərindən asılı olmayaraq 3 saat ərzində sürətləndirilmiş viza rəsmiləşdirilməsi imkanı təmin edilmişdir. Bu xüsusda, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər www.evisa.gov.az internet sahifəsinə daxil olduqda, ətraflı məlumatı alaraq, elektron viza üçün müraciət edə bilərlər. (4)

Şərh edilənlərdən aydın olur ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 31 yanvar 2018-ci il tarixli Fərmanı Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq hava limanlarında viza verilməsi prosedurunun təkmilləşdirmək, bu sahədə müasir informasiya texnologiyalarını tətbiq etməklə operativliyi və şəffaflığı təmin etmək məqsədi daşıyır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Miqrasiya Məcəlləsinin 38.2-ci maddəsinə görə elektron viza siyahısı Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilən ölkələrin vətəndaşlarına və həmin ölkədə daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslərə verilir. (2,s 43)

Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilən elektron viza verilən ölkələrin siyahısı aşağıda göstərilmişdir:

ABŞ, Albaniya, Almaniya, Andorra, Argentina, Avstraliya, Avstriya, Baham adaları, Barbados, Belçika, Bəhreyn, Birləşmiş Krallıq, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Boliviya, Bolqarıstan, Bosniya və Hersoqovina, Braziliya, Bruney Darussalam, Cibuti, Cənubi Afrika, Danimarka, Ekvador, Estoniya, Çex Respublikası, Finlandiya, Fransa, Hindistan, Honduras, Çili, Çin, Kanada, Kipr, Kolumbiya, Koreya Respublikası, Kosta Rika, Kuba, Kuveyt, Latvia, Əlcəzair, Litva, Lixtenşteyn, Lüksemburq, Macarıstan, Makedoniya, Malayziya, Maldiv, Malta, Mavriki, Meksika, Monako, Monqolustan, Monteneqro, Müqəddəs Taxt-tac (Vatikan), Mərakeş, İndoneziya, Nepal, Niderland, Norveç, Oman, İordaniya, Pakistan, Panama, Paraqvay, Peru, Polşa, Portuqaliya, Qətər, Qvatemala, İran (İslam Respublikası), Şri Lanka, İrlandiya, Rumıniya, San-Marino, Serbi-

ya, Seyşel adaları, Sinqapur, İslandiya, Slovakiya, Sloveniya, İspaniya, İsrail, Səudiyyə Ərəbistanı, İsveç, İsveçrə, Tailand, İtaliya, Trinidad və Tobaqo, Türkmənistan, Vyetnam, Xorvatiya, Yamayka, Yaponiya, Yeni Zelandiya, Yunanıstan. (5)

Siyahıdanda görüldüyü kimi yalnız adları qeyd edilən 94 ölkənin vətəndaşlarına və həmin ölkələrdə daim yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslərə Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq hava limanlarında elektron viza verilə bilər.

Belə ki, Azərbaycan Respublikasında elektron vizanın alınması qaydası Miqrasiya Məcəlləsinin 38-ci maddəsi ilə tənzimlənir. Həmin maddənin müddəsinə görə elektron viza almaq üçün əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər "ASAN Viza" sistemində yerləşdirilmiş elektron müraciət formasında nəzərdə tutulan məlumatları sistemə daxil etməli, müraciətin qəbul olunması barədə müvafiq təsdiqnamə aldıqdan sonra "Dövlət rüsumu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş məbləğdə dövlət rüsumunu elektron qaydada ödəməlidirlər. Elektron vizanın verilməsi ilə bağlı müraciət qəbul edildikdən sonra ən gec 3 iş günü, elektron vizanın sürətləndirilmiş qaydada alınması üçün müraciət edildikdə isə ən gec 3 saat müddətində "Giriş-çıxış və qeydiyyat" idarələrarası avtomatlaşdırılmış məlumat-axtarış sisteminin məhdudiyət siyahıları üzrə yoxlama aparılır, imtina üçün əsas olmadıqda viza rəsmiləşdirilərək müraciət etmiş şəxsin elektron poçt ünvanına göndərilir. Viza verilməsindən imtina edildikdə, müraciət etmiş şəxsin elektron poçt ünvanına bu barədə məlumat göndərilir. (2, s 43-44)

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, elektron viza pasporta yapışdırılmır, əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhəddinin buraxılış məntəqəsindən keçərkən çap edilmiş elektron vizanı və ya həmin vizanın məlumatlarını sərhədkeçmə sənədi ilə birgə təqdim edir. Dövlət sərhəddinin buraxılış məntəqəsindən keçərkən pasportda şəxsin Azərbaycan Respublikasının ərazisinə daxil olması və Azərbaycan Respublikasının ərazisini tərk etməsi

barədə qeyd aparılır. Habelə, Miqrasiya Məcəlləsinin 16.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda elektron viza verilməsi haqqında müraciət rədd edilir, verilmiş viza ləğv edilir və şəxs ölkəyə buraxılmır. Təkrar müraciətə imtinanı doğuran səbəblər aradan qaldırıldıqdan sonra baxılır. Əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər yalnız Azərbaycan Respublikasının ərazisini tərk etdikdən sonra yeni elektron vizanın alınması üçün müraciət edə bilərlər.

Bundan başqa, Miqrasiya Məcəlləsinin 38.11-ci maddəsinə əsasən əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər (Azərbaycan Respublikasında müvəqqəti olma müddəti uzadılmış və ya müvəqqəti yaşamaq icazəsi almış şəxslər istisna olmaqla) ölkəyə daxil olarkən təqdim etdikləri elektron viza əsasında Azərbaycan Respublikasının ərazisini tərk etməlidirlər. (2, s 45)

Dünya dövlətlərinin viza sisteminin tətbiqi məsələləri hər bir dövlətin öz daxili qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Milli Qanunvericiliklə yanaşı elektron vizanın verilməsi məsələsinin tənzimlənməsi ilə bağlı müqayisə aparmaq üçün Rusiya Federasiyasının milli qanunvericiliyinə diqqət yetirək. Belə ki, "Rusiya Federasiyasına gəlmək və Rusiya Federasiyasından getmək qaydası haqqında" 15 Avqust 1996-cı il tarixli 114-FZ nömrəli Federal Qanunun 6-cı maddəsinə əsasən Rusiya Federasiyasına daxil olarkən və Rusiya Federasiyasından çıxarkən xarici vətəndaşlardan və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərdən şəxsiyyətlərini təsdiq edən və Rusiya Federasiyası tərəfindən tanınan etibarlı sənədləri və Rusiya Federasiyasının beynəlxalq müqavilələrində, bu Federal Qanunda və ya Prezidentin Fərmanlarında başqa hal nəzərdə tutulmadıqda viza tələb olunur. (6)

Federal Qanunun müddəasından görüldüyü kimi, Rusiya Federasiyasına daxil olmaq və ya ölkənin ərazisindən tranzit keçmək üçün viza rejimi tətbiq olunur ki, bu da Rusiya qanunları ilə müəyyən edilmiş qaydalara uyğun olaraq vizaların alınmasını tələb edir.

Qeyd edildiyi kimi müasir dövrdə dünyanın bir çox ölkələrində (Avstraliya, ABŞ, Türkiyə, Hindistan, Gürcüstan, Azərbaycan) adi vizalar-

dan fərqli olaraq ölkəyə turist axınının sayının artmasına xidmət edən və viza almaq prosedurunun xeyli asanlaşdıraraq, ölkələrə diplomatik nümayəndəliklərin maliyyələşdirilməsinə qənaət etməyə imkan verən elektron vizaların tətbiqi mövcuddur. Belə ki, ilk elektron viza verən ölkə 1996-cı ildə Elektron Səyahət Təşkilatı (ETA) sistemini istifadəyə verən Avstraliya oldu. Ən aktiv elektron vizalar isə 2010-cu ilin əvvəllərində tətbiq olunmağa başlandı.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Ümumdünya Turizm Təşkilatının (ÜTT) 2018-ci ildə viza ilə bağlı hesabatına görə, hazırda dünya əhalisinin təxminən 10% -i başqa ölkələrə səfər etmək üçün elektron vizalar əldə edə bilirlər. (7)

Ölkəyə gələn turistlərin sayının artmasına xidmət edən və viza almaq prosedurunun xeyli asanlaşdıraraq elektron viza sistemini Rusiya Federasiyası da öz miqrasiya siyasətinin tənzimlənməsində tətbiq etmişdir. Elektron viza sistemi 2017-ci ilin avqust ayında Uzaq Şərq Federal Dairəsinin bölgələrində pilot layihə olaraq tətbiq olunmağa başlandı və 2019-cu ilin iyul ayında bu pilot layihə Kalininqrad vilayətinə və Şengen zonasının Avropa ölkələri də daxil olmaqla 53 ölkənin vətəndaşlarına paylandı. 2021-ci ildən etibarən bu sistem Rusiya Federasiyasının digər, daha çox turizm bölgələrinə (məsələn, Moskva, Sankt-Peterburq, Kazan, Soçi) və digər ölkələrin vətəndaşlarına tətbiq edilməsi nəzərdə tutulur. (7)

Göründüyü kimi, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrindən biri sayılan, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin axını kifayət qədər çox olan Rusiya Federasiyası kimi nəhəng ölkə də öz növbəsində miqrasiya siyasətinin tənzimlənməsində elektron viza sisteminin tətbiqini həyata keçirməyə başlamış və gələcək illərdə bu sistemin daha geniş və təkmilləşdirilmiş formada tətbiq etməsini nəzərdə tutmuşdur.

Artıq iki ildir “ASAN Viza” vasitəsilə diplomatik səfərlər, Formula 1, Avropa Liqası və s. bu kimi beynəlxalq tədbirlərlə əlaqədar Azərbaycana səfər edənlərin viza əldə etməsinə dəstək verilir. Təcrübə göstərir ki, hava limanlarında elektron vizaların yerində verilməsi proseduru

15 dəqiqədən 3 saatadək müddətə icra edilir. 7 dildə fəaliyyət göstərən özünəxidmət terminalları və “ASAN Viza” əməkdaşları əcnəbilərin rahat şəkildə viza almasını təmin edirlər. Özünəxidmət terminallarından başqa xüsusi pəncərələrdə viza verilməsi və bank xidmətləri də həyata keçirilir, bu isə öz növbəsində ölkəyə gələn əcnəbilərə vizaların verilməsini daha da asandırır.

Ümumilikdə “ASAN Viza” sistemi vasitəsilə 94 ölkədən olan əcnəbilərə elektron vizaların verilməsi həyata keçirilir. “ASAN Viza” fəaliyyətə başladığı qısa müddət ərzində Azərbaycana səyahət üçün müraciət edən 1 222 000-dən çox əcnəbiyə viza verilib. Bura həm www.evisa.gov.az portalı vasitəsilə, həm də hava limanlarında verilən vizalar daxildir. Hava limanlarında 376 000-dən çox turistə viza verilib. 2019-cu ildə Azərbaycana elektron viza üçün müraciət edən turistlərin sayı ötən ilin analoji dövrü ilə müqayisədə 72% artıb. (4)

Məqalədə şərh edilən məsələlərlə bağlı belə nəticəyə gəlmək olar ki, rəqəmsal texnologiyaya dövründə elektronsənəd idarəetməsi dövlət orqanlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsində ayrılmaz hissəyə çevrilmişdir. Elektron vizanın verilməsi də öz növbəsində elektron sənəd idarəetməsinin yeni bir növü hesab olunur. Düşünürük ki, bu yenilik, ölkəmizi inkişaf etmiş ölkələr arasında viza rejimi sahəsində ən liberallardan birinə çevirməyə kömək edəcəkdir. Bunun nəticəsi olaraq artıq maliyyə xərcləri və artıq vaxt itkisi aradan qalxacaq, viza rəsmilərinə çəkilən maliyyə xərcləri xeyli azalacaqdır. Düşünürük ki, hazırda Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya etdiyi dövrdə ölkəyə xaricdən gələnlərin sayı artacaq və ölkənin müxtəlif bölgələrində turizmin inkişaf göstəricisi əvvəlki illərə nisbətən müsbətə doğru dəyişəcəkdir.

Beləliklə, miqrasiya sahəsində gedən bu proseslərlə bağlı görülən bütün tədbirlərin əsas məqsədi onların qanun çərçivəsində tənzimlənməsi, iqtisadi maraqlarımızın eyni zamanda bütün təhlükəsizlik tədbirlərinin və insanların rahat, təhlükəsiz həyatının tam şəkildə təmin olunmasıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyatlar siyahısı:

1. Akademik Ramiz Mehdiyev “Prezident İlham Əliyevin iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətləri” – monoqrafiya. [Elektron mənbə]. URL <https://report.az/siyasi-xeberler/daxili-siyaset/>
2. Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsi. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2018 – 167 s.
3. “Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq hava limanlarında əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə viza verilməsi prosedurunun təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 31 yanvar 2018-ci il tarixli Fərmanı. [Elektron mənbə]. URL <http://www.e-qanun.az/framework/37733>
4. <http://www.mfa.gov.az/az?id=586&options=content> [Elektron mənbə]. URL Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi.
5. <https://evisa.gov.az/az/countries> [Elektron mənbə]. URL Elektron viza verilən ölkələrin siyahı.
6. «Rusiya Federasiyasından getmək və Rusiya Federasiyasına gəlmək qaydası haqqında» 15 Avqust 1996-cı il tarixli 114-FZ nömrəli Federal Qanun. [Elektron mənbə]. URL http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_11376/
7. <https://tass.ru/info/6678939> [Elektron mənbə]. URL Электронные визы. Мировой и российский опыт.

Нигяр Аббасзаде

Основы применения электронной визы в визовой системе Азербайджанской Республики Резюме

В статье содержатся правила выдачи виз, которые являются официальным документом, дающим право иностранцам и лицам безгражданства на въезд и выезд из Азербайджанской Республики и временнопроживание в стране, а также изучена правовая основа выдачи виз, спомощью электронной системы “ASAN Viza”, иностранцам и лицам безгражданства в международных аэропортах Азербайджанской Республики.

Кроме того, указаны названия многих стран, в которых используется система электронных виз, также указаны дата, регионы и страны которымподают электронную визу в Российской Федерации, которая входит в числonaиболее развитых стран.

В конце, было упомянуто, как введение электронной визы, которая является новым типом электронного документооборота, позитивно повлияетна развитие визовой системы Азербайджанской Республики.

Nigar Abbaszade

The Basics of Using an Electronic Visa in the Visa System Republic of Azerbaijan Summary

The article contains the rules for issuing visas, which are an official document entitling foreigners and stateless persons to enter and leave the Republic of Azerbaijan and temporary residence in the country, as well as studyanalyses the legal basis for issuing visas using the ASAN Viza electronic system, to foreigners and stateless persons at international airports of the Republic of Azerbaijan.

In addition, the names of countries that use the electronic visa system are indicated, also the date, regions and countries that apply for electronic visas in the Russian Federation, which is one of the most developed countries, are shown.

In the end, it was mentioned how the introduction of an electronic visa, which is a new type of electronic document management, will positively affect the development of the visa system of the Republic of Azerbaijan.

XƏYALƏ KƏLƏŞOVA

AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun

“Dövlət təhlükəsizliyinin hüquqi təminatı” şöbəsinin böyük elmi işçisi

UOT: 349.6

EKOLOJİ TƏHLÜKƏSİZLİK KONSEPSİYASININ HÜQUQİ ƏSASI, PROBLEMLƏRİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

Bu məqalədə ekoloji təhlükəsizliyin mahiyyətinə, ekoloji təhlükəsizlik probleminin həllinin nəzəri əsaslarına toxunulmuşdur. Son zamanlar insanın təhlükəsizliyi və rahat yaşaması üçün təhlükə ətraf mühitin əlverişsiz vəziyyətindən qaynaqlanır. İndi artıq şübhə doğurmur ki, ətraf mühitin çirklənməsi bir sıra ekoloji baxımdan idarə olunan xəstəliklərin yaranmasına səbəb ola bilər və ümumiyyətlə, ekoloji cəhətdən əlverişsiz amillərin təsirinə məruz qalan insanların orta ömürlərinin azalmasına gətirib çıxara bilər. Başqa sözlə, ekoloji təhlükəsizlik həyatımıza daxildir onun əhəmiyyəti və aktuallığı isə ilbəl artır.

Açar sözlər: ekoloji təhlükəsizlik, beynəlxalq hüquq, ətraf mühitin mühafizəsi, təhlükəsizlik problemi, ekoloji böhran, beynəlxalq hüquqi sənədlər, milli təhlükəsizlik, qlobal ekoloji vəziyyət, təhdid, beynəlxalq vəziyyət, tərksilah prinsipi.

Ключевые слова: экологическая безопасность, международное право, охрана окружающей среды, проблема безопасности, экологический кризис, международные правовые документы, национальная безопасность, глобальная экологическая ситуация, угроза, международная ситуация, принцип разложения.

Keywords: ecological safety, international law, environmental protection, security problem, ecological crisis, international legal documents, national security, global environmental situation, threat, international situation, disarmament principle.

Məlum olduğu kimi XXI əsr dünyada ekologiya, sabit inkişaf, sağlamlıq əsri elan edilmişdir. Məhz buna görə də cəmiyyətin bütün tarixi inkişaf mərhələlərində bu qlobal problem dünya alimlərinin daim diqqət mərkəzində olmuş və olmaqda davam edir. Ekoloji təhlükə dedikdə, ekoloji təsirlər nəzərdə tutulur ki, bunun nəticəsində ətraf mühitdə dəyişikliklər baş verə bilər, insan və cəmiyyətin mövcud olduğu şərait dəyişilə bilər. Lakin qlobal miqyasda təbii təhlükə mənbələri hazırda antropogen mənbələrlə müqayisədə nisbətən böyük deyil. Ekoloji təhlükəsizlik anlayışına tənzimləmə və idarəetmə sistemi daxildir ki, bu da proqnozlaşdırmağa imkan vermir, yarıncıqda isə fəvqəladə halların inkişafını aradan qaldırır. Ekoloji təhlükəsizlik prinsipinin formalaşmasına həm beynəlxalq hüququn əsas prinsipləri, həm də beynəlxalq hüququn müxtəlif sahələrini əhatə edən xüsusi prinsiplər təsir göstərmişdir. Əsas prinsiplərdən biri olan tərksilah prinsipini, planetimizin ekoloji tarazlığının qorunmasında beynəlxalq-hüquqi tənzimlənmə mexanizmində həlledici rolunu qeyd etmək lazımdır [3, s.17].

Deməli, bütün hallarda ekoloji təhlükəsizlik, təhlükənin varlığı və ya yaranması ilə bağlıdır. Ekoloji təhlükə - atmosferin tərkibinin dəyişməsi və onların nəticələri; təbii şirin suların, okeanların və sahilyanı akvatoriyaların çirklənməsi; meşəsizləşmə və səhrələşmə; torpaqların eroziyası və məhsuldarlığın itirilməsi; istehsal münasibətlərində yaranan toksik və kimyəvi maddələrin və materialların daşınması, tətbiqi, biotexnologiya tərəfindən istifadə olunan təhlükəli tullantıların və

onların ixracıdır.

Ekoloji təhlükəsizlik konsepsiyasının hüquqi əsası ekoloji hüquqi məkanı formalaşdıran və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində vahid hüquq normalarını özündə ehtiva edən regional və universal beynəlxalq müqavilələr və digər beynəlxalq hüquqi sənədlərdir. Qlobal qarşılıqlı asılılıq dövründə ekoloji təhlükəsizlik insan şüurunun ayrılmaz elementinə çevrilmişdir. Gündəlik istifadəyə “ekoloji böhran”, “ekoloji fəlakət” kimi anlayışlar daxildir ki, bu da öz növbəsində, “ekoloji modernləşmə”, ekoloji mədəniyyətin və ekoloji mənəviyyətin formalaşması ilə sıx bağlı olan təxirəsalınmaz tədbirlər kompleksini tələb edir. Qlobal problemlərin mövcudluğunun tanınması müstəqil bilik sahəsinin-qlobal (və ya planetar) ekologiyanın ayrılması ilə nəticələnmişdir [4, s.96].

Təhlükəsizlik probleminin həllini siyasi, ekoloji, iqtisadi və sosial tələblər arasında razılıq yolları üzərində axtarmaq lazımdır. Ekoloji təhlükəsizliyin əsas obyektləri aşağıdakılardır:

1. Sağlam və əlverişli yaşayış mühitinə hüququ olan bir şəxs.

2. Ölkənin ekoloji vəziyyətindən asılı olaraq maddi və mənəvi dəyərləri olan cəmiyyət.

3. Cəmiyyətin davamlı inkişafı və gələcək nəsillərin rifahı üçün əsas götürülən təbii ehtiyatlar və ətraf mühit.

Ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsində dövlət həlledici rol oynayır. Ekoloji təhlükəsizliyin əsas subyektı olan dövlətin milli ekoloji təhlükəsizlik sisteminin səmərəli fəaliyyətinin yaradılması və təşkilində başlıca rolu bir sıra hallarla şərtlənir:

- Bütövlükdə milli təhlükəsizlik və ekoloji təhlükəsizlik, xüsusən də insan həyatı, sağlamlığı, əlverişli ətraf mühitdə mövcud olan əsas hüquqlarla daha sıx bağlıdır. Bu hüquqların təmin edilməsinin əsas təminatçısı daxili strukturların fərqləndirilməsi və ixtisaslaşmasının ən yüksək səviyyəsinə malik siyasi institut olan dövlətdir.

- Ekoloji təhlükələrə, təhdidlərə və risklərə qarşı səmərəli mübarizə üçün vacib olan əhəmiyyətli və güclü “resurs arsenalına” məhz dövlət malikdir.

- Daha ciddi ekoloji təhlükələr və təhdidlər, bir qayda olaraq, öz parametrlərinə, ərazisinə, vaxtına, nəticələrinə görə geniş miqyaslıdır [5].

1987-ci ildə BMT-nin Baş Məclisində “Ekoloji təhlükəsizlik” konsepsiyası irəli sürülərkən “ekoloji təhlükəsizlik” universal kateqoriya kimi qəbul edilmişdir. Onun təmin olunması isə xüsusi beynəlxalq-hüquqi prinsiplər əsasında bütün bəşəriyyətin imperativ vəzifəsinə aid edilir. Son illər bu sahədə atılan uğurlu addımlar problemin həllinə öz müsbət təsirini göstərmişdir. Bu baxımdan, ekoloji siyasətin əsasını təşkil edən ətraf mühitin sağlamlaşdırılması sahəsində nəticə əldə etmək məqsədilə respublikamızda Avropa qanunvericiliyinin tələblərinə uyğunlaşdırılmış bir sıra mühüm qanunlar qəbul olunmuş, normativ-hüquqi sənədlər, dövlət proqramları hazırlanmış və təsdiq edilmişdir. XX əsrin 80-ci illərindən etibarən Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) ekoloji təhlükəsizliyə təhdidləri azaltmaq üçün beynəlxalq proqramların hazırlanmasına və icrasına başlamışdır. Bu sahədə beynəlxalq hüquq sisteminin inkişafının əsas vəzifələri müəyyənləşdirilmiş, ekoloji təhlükəsizlik problemlərinin həlli prinsipləri formalaşdırılmışdır [1, s.17].

Öncə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası ətraf mühitin mühafizəsinə dair eyni zamanda ekoloji təhlükəsizliyin tənzimlənməsi istiqamətlərində 20-dən çox konvensiya, o cümlədən biomüxtəliflik haqqında konvensiya, sərhədlərdən keçən su axarlarının və beynəlxalq göllərin mühafizəsi konvensiyasına, Avropanın canlı təbiətinin və təbii mühitin qorunması haqqında konvensiyasına, təhlükəli tullantıların sərhədlərarası daşınması zərərsizləşdirilməsinə nəzərət barədə Bazel Konvensiyasına, sərhədlərarası kontekstdə ətraf mühitin təsirin qiymətləndirilməsi haqda konvensiyaya qoşulmuşdur. Bununla belə “Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində Azərbaycan və Türkiyə hökumətləri arasında razılıq”, Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi və İran İslam Respublikasının Ətraf Mühit Departamenti arasında “Anlaşma Memorandumu”, “Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində Azərbaycan və Gürcüstan Respublikaları arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq”, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının iqlim dəyişmələri üzrə Konvensiyasının Kioto Protokolunun reallaşdırılması sahəsində əməkdaşlıq haqqında Azərbaycan Respublikası hökuməti və Danimarka Krallığı hökumətlərarası Atlan-

ta Memorandumu”, “Avropada təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının Bakı nümayəndəliyi və respublika Ekologiya və Təbii sərvətlər Nazirliyi arasında Bakı şəhərində ətraf mühitə aid ictimai məlumat mərkəzinin yaradılması barədə Əməkdaşlıq Sazişi” imzalanmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmiz ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində əsasən ekoloji davamlılığın təmin olunması, mövcud xarici təcrübələrdən bəhrələnmək və beynəlxalq qanunvericilik çərçivəsində ekoloji siyasətin hazırlanması işində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq etmək və onu getdikcə daha da genişləndirmək siyasətini yürütməkdədir. Məhz buna görə də Azərbaycan hökuməti ətraf mühitin qorunması istiqamətində bir sıra mühüm qlobal və regional konvensiya və protokollara qoşulmuşdur. Belə ki, BMT-nin inkişaf proqramında ətraf mühitin proqramını, Sənaye inkişaf təşkilatı, Dünya Bankı, Qlobal Ekologiya Fondu, Avropa yenidənqurma və inkişaf Bankı, Asiya inkişaf Bankları ilə müvafiq təşkilatlar tərəfindən məqsədyönlü, intensiv tədbirlər görülür və artıq bu istiqamətlərdə müsbət irəliləyişlər əldə edilmişdir [2, s.68].

Qlobal ekoloji təhlükəsizliyin idarə edilməsi BMT, YUNESKO, UNEP və digər beynəlxalq təşkilatlar səviyyəsində dövlətlərarası münasibətlərin müstəsna hüququdur bu səviyyədə idarəetmə metodları biosferanın miqyasında ətraf mühitin qorunması üzrə beynəlxalq aktların qəbul edilməsini, dövlətlərarası ekoloji proqramların həyata keçirilməsini, təbii və ya antropogen xarakter daşıyan ekoloji fəlakətlərin aradan qaldırılması üzrə Hökumətlərarası qüvvələrin yaradılmasını əhatə edir.

Müasir beynəlxalq hüquqda beynəlxalq hüquq pozuntusu beynəlxalq cinayətlərə və deliktlərə bölünməsi hələ 1953-cü ildə BMT-nin Beynəlxalq Hüquq Komissiyası tərəfindən hazırlanan ”Sülhə və bəşəriyyətin təhlükəsizliyinə qarşı beynəlxalq cinayətlərə görə dövlətlərin məsuliyyəti” haqqında maddələr layihəsində əks etdirilib. 1995-ci il redaksiyasında ətraf mühitə qəsdən və ciddi ziyan vurma beynəlxalq cinayət kimi qiymətləndirilərək indiki və gələcək nəsillərin maraqlarına toxunmaqla beynəlxalq sülhə və əmin-amanlığa təhlükə kimi qeyd edilir. AR CM-də ekoloji cinayətlərin

yalnız konkret olaraq 28-ci fəsilə deyil, digər fəsillərdə də əks etdirilməsi fəaliyyətin geniş spektri ilə bağlıdır.

Ekoloji təhlükəsizliyin beynəlxalq hüquqi analizi, eyni zamanda problemin dövlətdaxili qanunvericilik, doktrinal yanaşmanın da analizini tələb edir. Ekoloji təhlükəsizliyin milli konsepsiyası ayrı-ayrı dövlətlərin konstitusiyalarının, qanunvericilik aktlarının, ümumiyyətlə ekoloji təhlükəsizliyə aid olan digər aktların müddəa və prinsiplərinə əsaslanır. Bu mənada həmin aktlarda təhlükəsizliyin obyektləri, təhlükəsizliyin tərkib hissələri kimi çıxış edən növləri fərqləndirilir. Dövlətin milli maraqları və milli maraqlara təhlükə yaradan problemlər, həmçinin həmin problemlərin aradan qaldırılması istiqamətində milli prioritetlər müəyyən edilir. Ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunmasında milli prioritetlər əsasən üç istiqamətdə formalaşdırılır:

1. Milli ekosistemin xarici təsirlərdən asılılığının azadılması yolu ilə ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi;
2. Xarici təsirləri adoptasiya edə biləcək ekosistemin yaradılması;
3. Ətraf mühitə neqativ təsirləri aradan qaldırmaq üçün əməkdaşlıq qeyd edilməlidir.

Bir çox ölkələrin müasir ekologiya qanunvericiliyində təhlükəsizliyin ənənəvi obyektləri (dövlət, cəmiyyət, şəxsiyyət) ilə yanaşı, onlarla sıx əlaqədə olan təbiət obyekti-biosfer, onun ekosistemi də təsbit edilir. Şəxsiyyətin, dövlətin və nəhayət, cəmiyyətin təhlükəsizliyi o halda təminatlı ola bilər ki, onun ekosistemi pozulmasın [6].

Beləliklə, ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi məsələləri və davamlı inkişaf problemləri bu gün xüsusi aktualıq kəsb edərək hər bir dövlət üçün birinci dərəcəli məsələ kimi şərh olunur. Yer kürəsində qlobal ekoloji vəziyyətin pisləşməsi beynəlxalq vəziyyətin keyfiyyətcə dəyişməsi və mürəkkəbləşməsi ilə səciyyələnir. Ekoloji təhlükəsizlik bütün dünya birliyinin səylərini tələb edən gecikməyə və ya yavaş həll olunmasına imkan verməyən ən aktual problemdir. Bu gün qloballaşma şəraitində hər bir ölkə üçün ekoloji təhlükəsizlik məcburi, zəruri sayılaraq ümumi dövlət siyasətinin mühüm hissəsini təşkil edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Т. Хәлилов, М. Зейналова “Qlobal ekoloji problemlər” Bakı, 2013, 212 s.
2. Т.Ағайев, Ş.Əhmədov, Т.Хәлилов “Ekoloji təhlükəsizlik” Sumqayıt, 2013, 163 s.
3. Агаев Т.Д. Теплоэнергетические объекты и загрязнения окружающей среды. Вестн. Моск. Госуд. Областн. Универ. Естественные науки. Москва, 2010, 105 с.
4. Лапина М.А. Обеспечение экологической безопасности правоохранительными органами: зарубежный опыт: Монография. М: ВНИИ МВД России, 2001, 115 с.
5. <https://cyberleninka.ru/article/n/ekologicheskiy-terrorizm-kak-globalnaya-problema-sovremennosti>
6. <http://law.edu.ru/article/article.asp?articleID=177772>

Хаяла Калашова**ПРАВОВАЯ ОСНОВА КОНЦЕПЦИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ,
ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ
РЕЗЮМЕ**

В этой статье затронута сущность экологической безопасности, теоретические основы решения проблемы экологической безопасности. В последнее время опасность для безопасности и комфортного проживания человека исходит из неблагоприятного состояния окружающей среды. Теперь уже нет сомнений в том, что загрязнение окружающей среды может привести к возникновению ряда экологически контролируемых заболеваний и, как правило, привести к снижению средней продолжительности жизни людей, подверженных воздействию неблагоприятных факторов окружающей среды. Другими словами, экологическая безопасность входит в нашу жизнь, а ее значение и актуальность с каждым годом растет. Таким образом, вопросы обеспечения экологической безопасности и проблемы устойчивого развития сегодня имеют особую актуальность и трактуются как первостепенные вопросы для каждого государства. Ухудшение глобальной экологической ситуации на земле характеризуется качественным изменением и усложнением международной ситуации. Экологическая безопасность самая актуальная проблема, которая не позволяет задерживаться или медленно решаться, требующая усилий всего мирового сообщества. Сегодня в условиях глобализации экологическая безопасность для каждой страны считается обязательной, необходимой и составляет важную часть общей государственной политики.

Khayala Kalashova**LEGAL BASIS OF THE CONCEPT OF ENVIRONMENTAL SAFETY,
PROBLEMS AND PROSPECTS
SUMMARY**

This article deals with the essence of environmental safety, the theoretical basis for solving the problem of environmental safety. Recently, the danger to the safety and comfort of human habitation comes from the unfavorable state of the environment. There is no longer any doubt that environmental pollution can lead to a number of environmentally controlled diseases and, as a rule, lead to a reduction in the average life expectancy of people exposed to adverse environmental factors. In other words, environmental safety is part of our life, and its importance and relevance is growing every year. Thus, the issues of ensuring ecological security and sustainable development are today interpreted as a

priority issue for each state, assuming special urgency. The deterioration of global ecology on Earth is characterized by a qualitative change and complexity of international climate. Ecological safety is the most acute problem that does not allow delay or slow resolution, which requires the efforts of the whole world community. Today, in the conditions of globalization, environmental security is mandatory and necessary for every country and constitutes an important part of the general public policy.

ELNARƏ QƏLƏNDƏROVA

AMEA Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun doktorantı

UOT: 341

YUNESKO ÇƏRÇİVƏSİNDƏ FOLKLORUN BEYNƏLXALQ HÜQUQİ MÜHAFİZƏSİNİN TƏŞKİLİ

Açar sözlər: folklor, YUNESKO, mədəni irs, qeyri-maddi mədəni irs, beynəlxalq hüquq, mühafizə.

Ключевые слова: фольклор, ЮНЕСКО, культурное наследие, нематериальное культурное наследие, международное право, охрана

Key words: folklore, UNESCO, cultural heritage, intangible cultural heritage, international law, safeguarding.

Folklor hər bir millətin mədəni irsinin mühüm tərkib hissəsidir. Folklor bir millətin nəinki keçmişini, bugünü və gələcəyini əks etdirən daimi olaraq yaşayan özünü ifadə etmə forması və sosial düşüncələridir. Xalqların mədəni irsinin tərkib hissəsi olan folklor xalq ədəbiyyatı, sənətkarlıq nümunələri, ənənəvi mərasimlər, xalq memarlığı, xalq təbabəti, kənd təsərrüfatı və bioloji müxtəlifliyin qorunub saxlanması və səmərəli istifadəsi ilə bağlı bilikləri özündə cəmləşdirir [10]. İlk dəfə olaraq William Thoms-un 1846-cı ildə bu kəliməni istifadə etməsi ilə folklor anlayışının müzakirəsinə başlanılmışdır [3. S 127-129]. William John Thoms eyni başlıqla qələmə aldığı yazısında ənənəvi biliklərin şəhərləşmə proseslərində tədricən məhv olacağını, bu mədəni dəyərlərin toplanmasının, mühafizə edilməsinin və gələcək nəsillərə ötürülməsinin vacibliyini qeyd etmişdir. Onun 1846-cı ildə qələmə aldığı bu yazıdan sonra ənənəvi biliklərin və xalq ədəbiyyatı nümunələrinin mühafizəsi global vüsət almışdır.

Bəzi müəlliflər isə folkloru xalqın adət-ənənə ilə bağlı olan maddi və mənəvi mədəniyyətini özünəməxsus şəkildə toplayan, tədqiq edən və qruplaşdıran, eyni zamanda xalq mədəniyyəti üzərində qiymətləndirmələr aparan elm sahəsi

kimi qəbul edirlər [8, s.9]. Folklor ingiliscə folk (xalq) lore (elm)mənasına gəlməkdədir, bizim dilimizdə isə folklor dedikdə əsasən şifahi xalq ədəbiyyatı, ənənəvi biliklər başa düşülür.

Müasir cəmiyyətdə, ənənəvi biliklərin, folklorun xüsusislə, tibb, sənaye, musiqi, kino dekorasiya kimi sahələrdə geniş şəkildə istifadə olunan mənbələrə çevrilməsinin şahidi oluruq. Eyni zamanda bu biliklər əqli mülkiyyət hüququnun mühafizəsi altında olan əqli mülkiyyət əsərlərinin ərsəyə gətirilməsində də kifayət qədər istifadə olunmaqdadır. Folklorun bu şəkildə istifadəsi bu biliklərin məxsus olduğu xalqlara qarşı həm maddi, həm də mənəvi baxımdan haqsızlıq kimi qiymətləndirilir. Çünki bu ənənəvi biliklər onların məxsus olduğu xalqların milli-mədəni sərvətinin nümunələri kimi qəbul edilməkdədir. Texnologiyanın inkişafı folklorun ticarət və biznes maraqları üçün istismarının günbəgün genişlənməsinə və folklor nümunələrinin məxsus olduğu cəmiyyətlərin mədəni və iqtisadi maraqlarına hörmət qoyulmadan müxtəlif formada istifadə olunmasına gətirib çıxarıb. Bu istifadədən əldə olunan gəlir həmin folklorun məxsus olduğu, onu ərsəyə gətirmiş və mühafizə etmiş cəmiyyətlərlə paylaşılmamaqda idi. Nümunə olaraq, yerli xalqlar üçün müqəddəs hesab edilən simvol və ya qrafiklərin, biznes maraqları üçün dekorativ məqsədlə hər hansı məhsulun üzərində istifadə olunmasını göstərə bilərik. Bütün bu proseslər folklorun milli və beynəlxalq müstəvidə mühafizəsinin zərurətini ortaya çıxardı.

Beynəlxalq müstəvidə bu mövzu ilə bağlı aparılan müzakirələrdə folklor nümunələrinin mühafizəsinin əqli mülkiyyət hüququ çərçivəsində aparılması daha məqsədəuyğun hesab edilmişdi. Ən çox müzakirə edilən məsələlərdən biri bu idi ki, fərdi və xüsusi mülkiyyəti mühafizə edən əqli

mülkiyyət hüququ normaları, fərdi ticari maraqlardan daha çox mədəni dəyərlərin və cəmiyyətin mədəni irsinin əsası olan ənənəvi biliklərin, folklorun mühafizəsini kifayət qədər təmin edə biləcəkmə?! [6].

1948-ci ildə qəbul edilmiş Ümumdünya İnsan Hüquqları bəyannaməsinin 27-ci maddəsində qeyd olunur ki, hər bir şəxs cəmiyyətin mədəni həyatında sərbəst iştirak etmək, incəsənətdən həzz almaq, elmi tərəqqidə iştirak etmək və onun faydasından istifadə etmək hüququna malikdir. Hər bir şəxs müəllifi olduğu elmi, ədəbi və incəsənət əsərlərinin nəticəsində meydana çıxan maddi və mənəvi mənafeələrinin qorunması hüququna malikdir. Bəzi müəlliflər hesab edir ki, bu maddə ilə bəyannamə ənənəvi biliklərin yəni folklorun mühafizəsi məqsədilə hüquqi zəmin təşkil edir. Belə ki, bu maddə ilə yerli xalqların hərbi nümayəndəsinin ərsəyə gətirdiyi, inkişaf etdirdiyi və keçmişdən bugünümüzdə qədər ötürdüüyü bilik və dəyərlər üzərində maddi və mənəvi mənfəətlərinin olduğu təsdiqlənir, yerli xalqların ənənəvi biliklərin istifadəsindən gəlir əldə etmələri üçün mühüm bir əsas kimi dəyərləndirilir [12]. Folklor baxımından kifayət qədər zəngin olan inkişaf etməkdə olan ölkələr, folklor nümunələrinin beynəlxalq müstəvidə mühafizəsini təmin etmək üçün bir çox cəhdlər etmişdir. Bu cəhdlərlə yanaşı, YUNESKO, ÜƏMT (Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı), ÜST (Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı), ÜTT (Ümumdünya Ticarət Təşkilatı) kimi bir çox beynəlxalq təşkilat çərçivəsində folklorun mühafizəsi ilə bağlı müzakirələr aparılmışdır. Bütün bu cəhdlər qlobal ticarətin həqiqətləri ilə uyğunsuzluq təşkil etdiyindən belə bir mühafizənin təmin edilməsi çox da asan olmamışdır [4].

Təsadüfi deyildir ki, BMT-nin iki mühüm təşkilatı YUNESKO və ÜƏMT folklorun mühafizəsi ilə bağlı beynəlxalq hüquqi mühafizənin yaradılması istiqamətində birgə əməkdaşlıq çərçivəsində iş aparırlar.

ÜƏMT-nin bu sahədə fəaliyyətini dəyərləndirsək onun istiqaməti daha çox mədəni irs obyektlərinə əqli mülkiyyət növü kimi status verilməklə hüquqi qorunma mexanizminin yaradılmasına əsaslanır. Folklor nümunələrinin müəlliflik hüququ ilə qorunması ideyası ilk dəfə

1967-ci ildə «Ədəbi və bədii əsərlərin qorunması haqqında» Bern Konvensiyasına yenidən baxılması məqsədilə Stokholmda keçirilən Diplomatik Konfransda ortaya atılıb. Bu konfransda konvensiyanın Stokholm aktına folklorun müdafiəsi ilə bağlı müddəanın əlavə edilməsi barədə müzakirələr keçirilib. Bu müzakirələrin nəticəsi olaraq 1971-ci ildə Parisdə Stokholm aktına aşağıdakı şəkildə dəyişiklik edilmişdir:

(a) əgər müəllifi məlum olmayan dərc olunmamış əsər mövcuddursa, lakin bu əsərin birliyin hər hansı bir ölkəsinin vətəndaşı olduğunu təsdiqləyən kifayət qədər əsaslar varsa, həmin ölkənin qanunvericiliyinə əsasən müəllifi, birlikdə təmsil edəcək, onun hüquqlarını müdafiə edəcək və həyata keçirəcək olan səlahiyyətli qurum olmalıdır.

(b) bu maddənin hökmü çərçivəsində belə bir faktı müəyyən edən birlik ölkəsi, bu barədə müəyyən etdiyi faktı ətraflı şəkildə təsvir edən yazılı bəyanatla baş direktorluğa müraciət etməlidir. Baş direktorluq da öz növbəsində bu bəyanat barəsində digər üzv ölkələrlə kommunikasiyalara başlamalıdır.

Bu əlavə ilə ÜƏMT Bern konvensiyasının 15(4) maddəsində dəyişiklik apararaq, müəllif əsərləri ilə bərabər folklor əsərlərinin qorunması üçün kifayət etməsə də, müəyyən şərait yaratmışdı.

Milli folklorun müdafiəsi üçün növbəti cəhd 1976-cı ildə Tunis iclasında, ÜƏMT və Yuneskonun birgə nəşri olan, “İnkişaf Etməkdə olan Ölkələr üçün Əqli Mülkiyyət Sahəsində Tunis Model Qanunu”nun qəbul olunması oldu. Bu model qanun inkişaf etməkdə olan ölkələrin əqli mülkiyyət hüququ barədə qanunvericiliklərinin beynəlxalq konvensiyalara uyğunlaşdırılması məqsədilə hazırlanmışdı. Folklorun müdafiəsi, qanunsuz istifadəsinin və yayılmasının qarşısının alınması barədə müddəaları nəzərdə tutan bu model qanun ölkələr üçün sadəcə tövsiyyə xarakteri daşıyırdı.

1982-ci ildə ÜƏMT-nin təklif etdiyi “Folklorun qeyri-qanuni istifadəsi ilə bağlı” model və 1985-ci ildə YUNESKO ilə birgə hazırladığı “Folklorun qeyri-qanuni istifadədən və digər zərərli hərəkətlərdən qorunması”na dair milli qanunvericiliklər üçün model müddəalar

bu sahədə irəliyə doğru atılmış çox iri addımlar idi. Üzv ölkələrdə folklorun və ənənəvi biliklərin mühafizəsi ilə əlaqədar fəaliyyətlərin dəstəklənməsi və asanlaşdırılmasını təmin etmək məqsədi ilə, ÜƏMT çərçivəsində 2000-ci ildə “Əqli mülkiyyət, genetik resurslar, ənənəvi bilik və folklor haqqında hökumətlərarası komitə” yaradılmışdır.

Müəlliflik hüququ ilə bağlı hüquqi normalar milli səviyyədə bəzi ölkələrdə müəyyən dərəcədə tətbiq olunsa da, folklorun beynəlxalq səviyyədə müdafiəsi üçün bu müddəalar kifayət etmir. Belə ki, müəlliflik hüququ ilk növbədə müəllif tələb etdiyi üçün bu məfhum bir çox cəmiyyətlərdə problemlərə səbəb olur. Bundan əlavə, müəlliflik hüququnun qorunması müəyyən bir vaxtla məhdudlaşdırılır. Xalqların mədəni mövcudluğunun bir hissəsi adlandırığımız folklorun müdafiəsinin müəyyən bir vaxtla məhdudlaşdırılması heç də ağılabatan hesab olunmur. Belə ki, folklor adlandırılan mədəni sərvətlərin əbədi mühafizəsi daha məqsəduyğun hesab edilir. Müəlliflik hüququ bəzən əsərlərə düzəlişlər olunmasını tələb etsə də, folklor barəsində bu cür düzəlişlərin edilməsi qeyri-mümkündür. Folklor şifahi şəkildə nəsil-dən-nəsilə ötürüldüyü üçün onlar üzərində hər hansı bir şəxsdən düzəliş tələb etmək absurdur. Bütün bu arqumentlər mədəni irsin ayrılmaz parçası olan folklorun hüquqi mühafizəsinin təmin edilməsi üçün sırf müəlliflik hüququnun tətbiqinin yetərsiz olduğunu göstərir.

Mədəni irsin qorunub saxlanması ilə bağlı YUNESKO-nun istiqaməti daha çox folklorun müəyyən edilməsinə, eyniləşdirilməsinə, sənədləşdirilməsinə, yayılması məsələlərinə yönəldilmişdir. YUNESKO tərəfindən 16 noyabr 1972-ci ildə Parisdə qəbul olunan “Ümumdünya mədəni və təbii irsin qorunması haqqında” konvensiyada mədəni və təbii irs anlayışına folklor daxil edilməmişdi. Folklorun mühafizəsi məqsədilə ilkin fəaliyyətlər Boliviya hökumətinin 1973-cü ildə folklorun mühafizəsi ilə əlaqədar qanuni çərçivənin yaradılması üçün “Müəlliflik hüququ haqqında” 6 sentyabr 1952-ci il Ümumdünya konvensiyasına bununla bağlı protokol əlavə olunması təklifi ilə başlamışdı. Bu təklif qəbul edilməsə də, mövzu ilə əlaqədar mütəxəssislər tərəfindən iclaslar keçirilmişdir.

Bundan sonrakı mərhələdə folklorun və

ənənəvi biliklərin mühafizəsini təmin etmək üçün mövcud olan əqli mülkiyyət hüququ normalarının kifayət etmədiyi, bu məqsədlə sui generis mahiyyət daşıyan başqa bir müəlliflik hüququnun ərsəyə gətirilməsi fikirləri müzakirə olunmağa başlamışdı. 1980-ci ildə YUNESKO Baş Kofransının 21-ci sessiyasında folklorun mühafizəsi üçün beynəlxalq tənzimləmənin gətirilməsi təklif olundu. YUNESKO və ÜƏMT birgə əməkdaşlıq çərçivəsində folklorun milli mühafizəsi üçün potensial tədbirlər işləmək məqsədilə birgə qrup yaratdılar [7s. 9-13].

Bu qrupun tövsiyələri nəticəsində 1982-ci ildə “Folklorun qeyri-qanuni istifadədən və digər zərərli hərəkətlərdən qorunması”na dair milli qanunvericiliklər üçün nümunəvi müddəalar işlənilib hazırlandı[13].

Bu model müddəalar daha çox ənənəvi sənətkarlıqla bağlı folklor nümunələrinin mühafizəsini nəzərdə tuturdu. Folklor dedikdə ənənəvi sənətkarlıqla bağlı xarakterik ünsürləri ehtiva edən xalq nağılları, tapmacalar, xalq musiqiləri, rəqslər, oyunlar, xalçaçılıq, oyma, dulusçuluq kimi sənət nümunələri, çalğı alətləri mühafizə ediləcək folklor nümunələri kimi nəzərdə tutulurdu. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, model qanunda əsər yerinə nümunələr və ya ifadələr kəlimələrindən istifadə etməkdə məqsəd budur ki, bu nümunələr əqli mülkiyyət hüququnun tərkib hissəsi kimi qəbul edilmir, bunların sui generis mahiyyəti vurğulanır. Model qanun sadəcə sənətkarlıq nümunələrinin mühafizəsini nəzərdə tutur, ənənəvi inancları, tibbi bilikləri, müəyyən adət-ənənələri bütünlükdə folklor ifadəsinə daxil etməirdi.

Bu müddəalar geniş tətbiq olunmasa da qrupun araşdırmaları YUNESKO-nun folklorun mühafizəsi üçün daha geniş tədbirlər görməsinə səbəb oldu. Folklorun mühafizəsi ilə bağlı hərtərəfli araşdırmalar, 1981-ci ildə UNESKO-nun üzv dövlətlərə sorğu göndərməsi ilə başladı. Bu sorğuya cavab olaraq, 1982 –ci ildə üzv ölkələrdən olan ekspertlər komitəsinin Yuneskonun Parisdə yerləşən baş ofisində görüşü keçirildi. Bu görüşdə folklorun mühafizəsi ilə bağlı konsensus əldə olunmamasına baxmayaraq, Yunesko çərçivəsində folklorun mühafizəsi ilə bağlı ümumi qaydaların müəyyən edilməsinə dair işlərin davam et-

dirilməsi qərarlaşdırıldı.

Qısaca, Mondiacult adlanan və 1982-ci ildə Meksikada təşkil edilən mədəniyyət siyasətləri dünya konfransında vurğulanan əsas ifadə bundan ibarət idi ki, mədəniyyətlərarası ierarxiya ləğv olunmalı və mədəniyyət anlayışı gündəlik həyatın bütün sahələrini əhatə etməlidir. Bu konfransda ilk dəfə olaraq folklor yerinə daha geniş anlayış olan qeyri-maddi mədəni irs ifadəsindən istifadə olunmuş, maddi dəyəri olmayan irsin mühafizəsinin vacib olduğu vurğulanmışdır. YUNESKO çərçivəsində Ekspertlər komitəsinin 1985-ci ildə Parisdə görüş keçirilir, bu görüşün nəticəsi olaraq komitədə folklor anlayışı barədə geniş mülahizələr irəli sürülür. Burada müəyyən olunur ki, folklor (geniş mənada, ənənəvi və populyar xalq mədəniyyəti, ənənəvi biliklər) fərdi və ya qrup şəkildə, ənənələr əsasında yaradılır, cəmiyyətin mədəni və sosial dəyərlərinin adekvat ifadəsini əks etdirir, şifahi şəkildə nəsilədən nəsilə ötürülür. Folklor özündə ədəbiyyat, rəqs, musiqi, oyunlar, mifalogiya, ritualları, adət-ənənələri, əl sənətlərini, əks etdirir.

Folklorun identifikasiyası ilə bağlı komitə tövsiyyə edir ki, folklorun müxtəlif təzahür formalarını toplamaq və qeydə almaq üçün sistemlər yaradılmalı, müxtəlif institutlar tərəfindən verilən klassifikasiyalar bir-biri ilə əlaqələndirilməlidir. Həmçinin komitə belə bir nəticəyə gəlir ki, folklor nümunələri ilə bağlı sənədlərin mühafizəsini təmin etmək üçün arxiv şəbəkələri yaradılmalı, arxivləşdirmə metodları standartlaşdırılmalı folklorun nümayiş etdirilməsi üçün muzeylər yaradılmalıdır.

Bütün bu proseslərin nəticəsi olaraq YUNESKO çərçivəsində 1989-cu ildə ilk dəfə olaraq qeyri-maddi mədəni irsə dair “Ənənəvi mədəniyyətin və folklorun qorunub saxlanılmasına dair” tövsiyyə qəbul edildi. Burada folklorun təsnifatı və qorunub saxlanmasının əsas istiqamətləri göstərilmişdir [12]. Bu qərar qeyri-maddi mədəni irsin qorunması ilə bağlı normanın meydana gətirilməsi üçün ilkin zəmin təşkil edirdi. Tövsiyyədə folklor bəşəriyyətin ümumi irsinin bir hissəsi adlandırılmış, bu isə öz növbəsində yalnız folklor kəliməsi ilə ifadə edilə bilməyəcək qədər mühüm olan yeni məfhumun, folkloru millilikdən çıxararaq beynəlxalq müstəviyə daşıyan və

beynəlxalq hüquqi mühafizə tələb edən qeyri-maddi mədəni irs anlayışının ərsəyə gəlməsinə təkan vermişdir. Folklorun milli və qlobal tərəfi bir medalın iki üzünü kimi təsvir edilmiş və dövlətlərin təmin etdiyi mühafizənin kifayət etmədiyi təqdirdə universal mühafizə mexanizminin işə düşməsinə nəzərdə tutmuşdur. Hüquqi tərəflərini nəzərə alsaq bu məsələ kifayət qədər çətin və problemlidir. Belə ki, bu mühafizənin təmin edilməsinə təhlükə yaradacaq halları müəyyənləşdirmək bunların dəqiq siyahısını hazırlamaq asan məsələ deyildi. Burada bir sıra sosial-iqtisadi və texnoloji faktorlar var idi. Bu mətnin ən çox tənqid olunan tərəflərindən biri onun əsasən elmi tədqiqatçıların və hökumət nümayəndələrinin tələb və ehtiyacları nəzərə alınaraq tərtib olunması idi. Folklorun müəyyən edilməsi və mühafizəsi ilə bağlı bölmələrdə əsasən maddi olaraq mövcud olan folklor nümunələrinin toplanması və sənədləşdirilməsi nəzərdə tutulurdu. Burada şübhə yaranırdı ki, tədqiqatçılar bundan istifadə edəcək və ənənəvi biliklərin daşıyıcılarının fikirlərini nəzərə almayacaq. Digər bir əhəmiyyətli əksiklik o idi ki, qadınların folklorun yaranması və ötürülməsindəki mərkəzi rolu diqqətə alınmırdı. Folkloru ərsəyə gətirənlər və onun nəsilədən nəsilə ötürənlərə bərabər qiymət verilməsi tövsiyyənin müsbət cəhətlərindən hesab edilirdi. Belə ki, mədəni qloballaşma mühitində folklor mühafizəkarları öz ənənələrini qoruyub saxlamağa və nəsilədən nəsilə ötürməyə təşviq edilirdi. Tövsiyyədə həmçinin folklorun mühafizəsi üçün əqli mülkiyyət hüququ normalarının istifadəsinin gətirəcəyi məhdudiyyətlər qeydə alınmışdı. 1990-cı illərin sonuna doğru bu tövsiyyə qərarının müzakirəsi ilə bağlı konfrans keçirilmiş və bu konfransda tövsiyyə qərarının yaşayın ənənələrin mühafizəsinin təşkilindən daha çox, sadəcə var olduğunu təsdiqlədiyi qənaətinə gəlinmişdir. Bundan əlavə növbəti mərhələdə folklor ifadəsi yerinə qeyri-maddi mədəni irs anlayışının istifadə ediləcəyi akta ehtiyac olduğu tövsiyyə olunmuşdur.

1989-cu il tövsiyyəsinin qəbulundan sonrakı illərdə sosial-iqtisadi və geosiyasi dəyişikliklər nəticəsində, qeyri-maddi mədəni irsin mühafizəsi dövlətlər üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb etməyə başladı [13]. 1995 və 1999-cu illər arasında 1989-

cu il tövsiyyəsinin tətbiqinin sistematik dəyərləndirilməsi məqsədilə 8 regional seminar keçirildi. Yaxın tarixə nəzər saldıqda, Mərkəzi Avropa və Qafqaz ölkələrinin seminarında milli mədəni kimliyin və millətin formalaşmasında ənənəvi mədəni irsin əhəmiyyətinin mühüm olduğunu qeyd edildi. Dövlətlər 1989-cu il tövsiyyəsi ilə təsbit edilmiş ənənəvi mədəniyyət və folklor anlayışını qəbul etdiyini və bu məqsədlə keçirilən fəaliyyətlərə özəl sektoru da cəlb etdiklərini bildirdi. Baxmayaraq ki, bu fəaliyyətlərlə bağlı 1998-ci ilə qədər çox az sayda ölkə YUNESKO-ya hesabat təqdim etmişdi. 27 Afrika ölkəsindən gələn informasiya isə belə idi ki, 50%-dən çoxu heç bu tövsiyyənin mövcudluğu barədə məlumatlı deyildilər. Məlumatlı olanların isə yalnız 39%-i onu dərc etmişdi. Asiya ölkələri qrupu bəyan etmişdi ki, üzv ölkələr qeyri-maddi mədəni irsin mühafizəsi sahəsindəki siyasətini müəyyənləşdirərkən bu tövsiyyə qərarından istinad kimi istifadə etməlidir. Seminarlarda əsasən səslənən fikirlər bunlar idi ki, ənənəvi biliklərin və folklorun itirilməsi, onlarla bağlı olan bütün mədəni dəyərlərin itirilməsi deməkdir və bunun qarşısını almaq üçün effektiv mexanizmlər yaradılmalıdır. Bəzi seminarlarda tövsiyyənin tətbiq edilməsinin maliyyə və infrastruktur çətinliklərindən bəhs olunmaqla, bu sahədə xüsusi təlimkeçmiş personala ehtiyac olduğu, toplanmış materialların arxivləşdirilməsi üçün milli mərkəzlərin yaradılması kimi fikirlər səsləndi. Demək olar ki, bütün Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrində müəlliflik hüququ normaları mədəni irsin mühafizəsi üçün də nəzərdə tutuldu, folklorun mühafizəsi üçün xüsusi qanunvericilik aktı yox idi. Sakit okean regionu ölkələri milli səviyyədə müəlliflik hüququ normalarında ənənəvi biliklərin sui istifadəsinin qarşısını almaq məqsədilə sui generis mühafizə təmin edən normaların qəbul edilməsi təklif edildi. Ümumilikdə keçirilən seminarlarda ənənəvi biliklərin və folklorun hüquqi qorunmasını təmin etmək üçün aşağıdakı təkliflər irəli sürüldü:

- ənənəvi biliklərin və folkloru təsvir edən terminologiyanın yaradılması, təsnifat sistemlərinin koordinasiyası və verilənlər bazasının uyğunlaşdırılması
- yaşayan ənənəvi mədəniyyət və folklorun gənc nəsillərə transmissiyasını təmin et-

mək yönündə fəaliyyətlərin təşviq edilməsi və bu məqsədlə yerli və etnik cəmiyyətlərdə təhsil proqramlarının hazırlanması

- cəmiyyətə ənənəvi bilik və bacarıqların əhəmiyyətinin aşılması
- ənənəvi bilik daşıyıcılarını rolunun və bu biliklərin daim dəyişən xarakterinin öz cəmiyyətlərində tanınması
- ənənəvi bilik və folklor nümunələrini toplayan və qoruyub saxlayan fərdlər və qurumlara həm maddi, həm də mənəvi dəstək verilməsi
- mədəni icmaların öz ənənəvi mədəniyyət və folklor nümunələrinə çatımlılığının təmin edilməsi və həmin icmaların üzvlərinə əldə edilən məlumatın sahibləri davranılması
- ənənəvi biliklərin transmissiyasını təmin etmək məqsədilə ənənəvi institutların yaradılması[14].

Bu sahədə görülən işlərin növbəti mərhələsi 2001-ci ildə "Mədəni müxtəlifliyə dair" YUNESKO bəyannaməsinin qəbul olunması idi. 1972-2003-cü illər arasında folklor ifadəsinin daha da genişləndirilərək qeyri-maddi mədəni irs anlayışının meydana gətirilməsi yönündə ifadələrdən istifadə olunmuşdu. Daha əvvəl qeyd etdiyimiz, 1972-ci il "Ümumdünya mədəni və təbii irsin qorunması haqqında" konvensiya qəbul edildikdən sonra YUNESKO çərçivəsində aparılan müzakirələrdə folklor yerinə ənənəvi mədəniyyət nümunələri, şifahi və qeyri-maddi mədəni irs ifadələrinə kifayət qədər rast gəlmək mümkündür. Qeyri-maddi mədəni irs anlayışı illərlə YUNESKO çərçivəsində aparılan müzakirələrdə mütəxəssislər tərəfindən inkişaf etdirilən ifadə kimi ortaya çıxmış və daha çox mədəni irsin mühafizəsi proqramının adı kimi yayılmışdır[6 s.57]. Təsadüfi deyildir ki, folklorla bərabər daha səmərəli şəkildə mühafizəsi nəzərdə tutulan bütün dəyərləri ifadə etmək məqsədilə, YUNESKO tərəfindən 2003-cü ildə qəbul edilən "Qeyri-maddi mədəni irsin mühafizəsi" konvensiyasında folklor yerinə qeyri-maddi mədəni irs anlayışından istifadə olunmuşdur. Təbii ki, qəbul edilmiş beynəlxalq sənədlərin məqsədi folklor nümunələrinin həm qorunub saxlanması, həm də bu nümunələrin qanunsuz istifadəsinin və digər zərər verə biləcək hərəkətlərin qarşısının alınması üçün hüquqi bazanın yaradılmasından

ibarətdir. Konvensiyada qeyri-maddi mədəni irsin mühafizəsi dedikdə, təkcə hər bir millətə məxsus qeyri-maddi mədəni dəyərlərin, ənənəvi biliklərin, folklorun mühafizəsi deyil, bütünlükdə bəşəriyyətin mədəni dəyərlərinin mühafizəsi nəzərdə tutulur. 2003-cü il konvensiyası folklorun, ənənəvi biliklərin, ümumilikdə qeyri-maddi mədəni irsin mühafizəsi üçün atılacaq addımları və istifadə ediləcək vasitələri açıqlayır. Konvensiya qeyri-maddi mədəni irsə bu dəyərləri daxil edir: qeyri-maddi mədəni irsin daşıyıcısı kimi dil də daxil olmaqla, şifahi ənənələr və ifadələr, ifaçılıq sənətləri, sosial təcrübələr, mərasimlər, bayram tədbirləri, təbiətə və kainata aid bilik və təcrübələr, ənənəvi sənətkarlığa aid bilik və təcrübələr [1]. Göründüyü kimi 2003-cü il konvensiyası folklor anlayışını daha da genişləndirərək bütünlüklə qeyri-maddi mədəni dəyərləri ehtiva edir. Həm 1972-ci il konvensiyası, həm də 2003-cü il konvensiyası mədəni irsin aşkar edilməsi, saxlanması, mühafizəsi, təşviqi və gələcək nəsillərə çatdırılmasını ilkin olaraq həmin irsin mənsub olduğu dövlətin öhdəliyi olaraq nəzərdə tutur. Belə ki, bu dövlətlər öz ərazisində olan qeyri-maddi mədəni irsin qorunmasını təmin etmək üçün zəruri tədbirlər görməli və öz ərazisində olan qeyri-maddi mədəni irsin bir və ya bir neçə siyahısını tərtib etmək vəzifəsi daşıyırlar. Busahədə qəbul edilmiş konvensiyalar mədəni dəyərlərin mühafizəsi üçün beynəlxalq əməkdaşlıq və yardımdan istifadəni nəzərdə tutur. 2003-cü il konvensiyasının məqsədləri kimi

qeyri-maddi mədəni irsin qorunması, aidiyyəti icmaların, qrupların və ayrı-ayrı şəxslərin qeyri-maddi mədəni irsinə hörmətin təmin edilməsi, yerli, milli və beynəlxalq səviyyələrdə qeyri-maddi mədəni irsin əhəmiyyəti haqda məlumatlılığın artırılması və onun qarşılıqlı şəkildə qəbul edilməsinə təminat verilməsi, beynəlxalq əməkdaşlıq və yardım göstərilməsi nəzərdə tutulur. Konvensiyanın icrası məqsədlə yaradılan hökumətlərarası komitə bəşəriyyətin qeyri-maddi mədəni irsinin representativ siyahısı və təcili qorunmaya ehtiyacı olan qeyri-maddi mədəni irsin siyahısı olmaqla iki siyahı tərtib edir və bu siyahılar yenilənməklə dərc olunur[10].

Folklor da daxil olmaqla bəşəriyyətin bütünlükdə mədəni dəyərlərinin qorunmasında məqsəd odur ki, onların məxsus olduqları cəmiyyətlərdəki dəyişikliklərə paralel olaraq, zaman keçdikcə belə mədəni dəyərlər və onları yaradan xalqlar, cəmiyyətlərin mədəni irsi də məhv olmaqdadır. Qloballaşmanın gətirdiyi bu dəyişikliklər nəticəsində mədəni dəyərlərin müxtəlifliyi aradan qaldırılmaqda və dünya tək tipləşməkdə, güclü ölkələrin qarşısında yerli xalqlar və mədəniyyətlər məhv olmaqdadır. Fikrimizcə bu sahədə, YUNESKO və digər beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində görülən tədbirlər yüksək qiymətləndirilməli, bu vəziyyətin aradan qaldırılması üçün dövlətlərin əməkdaşlığı çərçivəsində folklorun, qeyri-maddi mədəni irs nümunələrinin yaşadılmasını təmin etmək üçün daha geniş və effektiv hüquqi mühafizə tədbirləri görülməlidir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. “Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması haqqında”17 oktyabr 2003-cü il tarixli Konvensiya
2. “Ümumdünya mədəni və təbii irsinin mühafizəsi haqqında”16 noyabr 1972-ci iltarixliKonvensiya
3. Dundes, A. (2005). Folklor Nedir? (çev. G. Aydın). Milli Folklor, 65, 127-129
4. Johanna Gibson, “Intellectual Property Systems, Traditional Knowledge and the Legal Authority of Community” [2004] 7 EIPR 281
5. M.Ö. Oğuz, T. Saltık Özkan (Editörler) Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi Sempozyum Bildirileri, Birinci Baskı. Ankara. Başak Y. s. 57
6. Report of the Working Group on the Intellectual Property Aspects of Folklore Protection (Feb. 9-13, 1981), reprinted in 15 COPYRIGHT BULL. (No. 2) 19, 19-23 (1981)
7. Tan, N. (2008). Folklor (Halk Bilimi). (Yedinci Baskı). Ankara: Özal Matbaa
8. <http://www.aalco.int/FOLKLORE-BALI-2004.pdf>

9. [http://www.musigi-dunya.az/new/added.asp?action=print&txt=244.\]\)](http://www.musigi-dunya.az/new/added.asp?action=print&txt=244.)
10. <https://ich.unesco.org/doc/src/05361->
11. https://www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_unhchr_ip_pnl_98/wipo_unhchr_ip_pnl_98_4.pdf
12. ftp://ftp.wipo.int/pub/library/ebooks/wipopublications/wipo_pub_758efs.pdf
13. https://www.researchgate.net/publication/228262364_Indigenous_Peoples'_Claims_to_Cultural_Property_A_Legal_Perspective
14. <https://ich.unesco.org/doc/src/05361-EN.pdf>

Эльнара Галандарова

Международно-правовая защита фольклорной концепции в рамках ЮНЕСКО

Резюме

В статье рассматривается организация международной охраны фольклора, как основы нематериального культурного наследия мира, исследуется понятие фольклора и его значение. Ключевым элементом статьи являются меры по сохранению образцов фольклора на международном уровне, которые являются важной частью национальной духовности народов и, в частности, роли международных организаций в этой области с прошлого до настоящего времени.

Elnara Qalandarova

Safeguarding of the folklore concept within UNESCO in international law

Summary

The article examines the organization of international safeguarding of folklore as a basis for the world intangible cultural heritage, by exploring the concept of folklore and its significance. A key element of the article is taken measures for preserving folklore samples in international level, which are an important part of the national spirituality of the nations and in particular the role of international organizations in this area from the past till now.

ИЛЬКИН РАДЖАБОВ

Докторант кафедры Международного публичного права

ОБЯЗАТЕЛЬСТВО ПРИЛОЖИТЬ ВСЕ УСИЛИЯ ДЛ ДОСТИЖЕНИЯ ВРЕМЕННОЙ ДОГОВОРЕННОСТИ ПРАКТИЧЕСКОГО ХАРАКТЕРА В СПОРНЫХ НЕРАЗГРАНИЧЕННЫХ МОРСКИХ РАЙОНАХ

Ключевые слова: международное право, международное морское право, конвенция по морскому праву, Венская конвенция, межгосударственные соглашения, континентальный шельф, исключительная экономическая зона, временные меры.

Key words: international law, international maritime law, law of the sea, Vienna Convention, international treaties, continental shelf, exclusive economic zone, provisional arrangements.

Обязательство приложить все усилия для достижения временной договоренности практического характера изложено в пунктах 3 статей 74 и 83 Конвенции Организации Объединенных Наций по морскому праву 1982 года (далее – Конвенция морскому праву 1982 г.) [1] следующим образом:

До заключения соглашения [о границе], как предусматривается в пункте 1, заинтересованные государства в духе взаимопонимания и сотрудничества предпринимают все усилия для того, чтобы достигнуть временной договоренности практического характера... Такая договоренность не должна наносить ущерба окончательной делимитации.

Цель обязательства приложить все усилия для достижения временной договоренности практического характера была разъяснена Арбитражем по статье 287 и Приложению II Постоянной палаты третейского суда в деле *Arbitration between Guyana and Suriname* (далее - дело Гайана против Суринама). Поскольку обе стороны направили в арбитражный суд письменные представления, в которых ясно

указали соответствующие границы спорных территорий, оспариваемая зона между этими двумя линиями была отчетливо определена судом и при ссылке на нее использовался термин “спорная зона” [12, Карта 1, после § 163]. По мнению Арбитража, обязательство приложить все усилия для достижения временной договоренности предназначено для содействия достижению временного режима и практических мер, которые могли бы подготовить почву для временного использования спорных зон в ожидании делимитации. Арбитраж также посчитал, что это обязательство подразумевает под собой признание необходимости избегать приостановления экономического развития в спорной морской зоне, пока такая деятельность не влияет на достижение окончательного соглашения [Там же, § 460].

Предполагается, что обязательство в статьях 74(3) и 83(3) “приложить все усилия” для вступления во временную договоренность носит скорее рекомендательный, чем обязательный характер, направленный на неперенное достижение результата. Если это положение предусматривало неперенное выполнение обязательства, статьи 74(3) и 83(3) могли бы быть составлены просто как “соответствующие государства вступают во временные меры практического характера”. То, что это обязательство является одним из видов поведения, также подтверждается выводом Арбитража в деле Гайана против Суринама о том, что “язык изложения, которым закреплено обязательство, налагает на Стороны обязанность вести добросовестные

переговоры” и требует от них принять “мирительный подход к переговорам, в соответствии с которым они будут готовы пойти на уступки в рамках временной договоренности” [Там же, § 461].

Конвенция по морскому праву 1982 г. не устанавливает или даже не предлагает форму, в которой должна быть заключена временная договоренность или каковым должно быть ее содержание. Андерсон и ван Логхэм предполагают, что возможны самые разнообразные формы, включая соглашение о кооперации или совместном режиме, который позволяет проводить разведку и добычу в неделимитированной зоне, частичный или полный мораторий на определенные виды деятельности, такие как бурение, или просто договоренность о предварительном уведомлении о предполагаемой деятельности в неделимитированной зоне с последующими консультациями [13, с. 206]. Статьи 74(3) и 83(3) ссылаются на “временные договоренности” “практического характера”. В докладе Ассоциации международного права об исключительной экономической зоне, опубликованном в 1988-м году, утверждалось, что предварительная договоренность носит “практический характер”, если “настоятельная необходимость вступить в нее настолько чрезмерна, что ожидание завершения делимитации было бы против интересов заинтересованных Сторон” [14, с. 546]. Эти мнения представляются спорными. Более непредвзятое прочтение статей 74(3) и 83(3) предполагает, что “практический характер” относится скорее к необходимым условиям временной договоренности, а не непосредственно к необходимости вступить в соглашение. По мнению автора, термин “договоренность” указывает на то, что результат может быть не договором, а носить неформальный или даже необязательный характер, а “практического характера” указывает на оперативное, нежели правовое содержание, соответствующее требованию не наносить ущерб окончательной делимитации.

На практике временные договоренности обычно принимают одну из двух основных форм - временной пограничной линии или

зоны совместного управления. Хорошим примером временной границы является соглашение между Алжиром и Тунисом, заключенное в 2002-м году, которое установило предварительную единую морскую границу между двумя государствами [3]. Преамбула к соглашению отсылает к статьям 74(3) и 83(3) Конвенции по морскому праву 1982 г., а в статье 4 говорится, что соглашение не наносит ущерба окончательной делимитации морской границы. Другой пример временной границы - соглашение 2001 года между Ирландией и Великобританией [4]. Соглашение на временной основе определило часть их совпадающих континентальных шельфов, которые не были разграничены более ранним соглашением 1988 года. Соглашение определяет себя как достигнутое “в соответствии со статьей 83(3)” Конвенции по морскому праву 1982 г. и устанавливает, что оно действует “без ущерба к любому будущему соглашению” относительно делимитации этого района континентального шельфа между двумя государствами. В 2013 году соглашение было заменено окончательным пограничным соглашением [15; 16, с. 383].

Временные договоренности в формате зон совместного управления или эксплуатации имеют различные формы и могут относиться как к конкретному виду деятельности, так и к их ряду. Существуют договоренности, принимаемые только в отношении эксплуатации ресурсов морского дна. Таким примером является соглашение между Нигерией и Сан-Томе и Принсипи 2001 года, которое устанавливает совместную зону для упорядоченной разработки и добычи нефти и других ресурсов в районе, где их исключительные экономические зоны совпадают друг с другом [5, с. 43]. Соглашение определяет, в частности, создание совместных органов для осуществления разработки зоны, совместное использование доходов, законы и правила, которые должны применяться в зоне, и меры по охране окружающей среды. Преамбула к соглашению ссылается на статью 74(3) Конвенции по морскому праву 1982 г. и гласит, что соглашение “не наносит ущерба возможному разграничению

их соответствующих морских зон по соглашению в соответствии с международным правом". Соглашение должно оставаться в силе в течение 45 лет, с возможным пересмотром через 30 лет [Там же, статья 51]. Такой срок может считаться очень длительным для "временной договоренности", но длительные сроки могут быть необходимы в условиях, когда нефтяным компаниям требуется гарантия их инвестиций.

Второй, более сложный пример включает три соглашения, заключенные между Австралией и Демократической Республикой Восточный Тимор (Тимор-Лешти) после достижения ею независимости в 2002 году. Первое соглашение, Договор о Тиморском море [6], определяет себя (в преамбуле и статье 2) в соответствии с терминологией статьи 83(3) Конвенции по морскому праву 1982 г., как временную договоренность практического характера до заключения соглашения и без ущерба для делимитации границы континентального шельфа между двумя государствами. Договор устанавливает Совместную зону разработки нефти (Joint Petroleum Development Area - далее JPDA). Второй договор касается добычи на двух месторождениях углеводородов, которые расположены на восточной границе JPDA [7]. Третье соглашение - Договор о некоторых морских договоренностях в Тиморском море ("Договор CMATS") [8], как и Договор о Тиморском море, определяет себя (в преамбуле) как временную договоренность практического характера до заключения соглашения и без ущерба для делимитации границы континентального шельфа. Однако, эта временная договоренность имеет исключительно обязывающий характер, поскольку препятствует сторонам добиваться делимитации их морской границы судом или трибуналом на весь срок действия Договора, определенный в течение 50 лет [8, статьи 4 и 12]. Тем не менее, Договор действительно создает своего рода временную границу для водной толщи, поскольку он предусматривает, что Австралия осуществляет юрисдикцию над водной толщей к югу от южного предела JPDA (что в значительной степени совпадает со сре-

динной линией), а Тимор-Лешти к северу от этой линии [Там же, статья 8]. Правообразующее действие Договора CMATS 2006 года в настоящее время оспаривается в арбитражных разбирательствах, возбужденных Тимором-Лешти против Австралии.

Можно утверждать, что любой договор, который устанавливает совместную зону эксплуатации или управления в качестве замены морской границы, даже если он не ссылается на статьи 74(3) и/или 83(3) Конвенции по морскому праву 1982 г. и в действительности был заключен до ее принятия, следует рассматривать как временную договоренность в духе этих статей, если только она не рассматривается как постоянная замена границы. Существует немало примеров таких договоров, например соглашение 1974 года между Японией и Республикой Корея [9]. Временные договоренности такого рода (даже длительные) следует отличать от зон совместной эксплуатации, соглашения по которым были достигнуты как часть пограничного урегулирования и опираются на окончательную границу, которая была согласована.

В некоторых случаях государства, в качестве временной договоренности, заключали соглашения о совместных зонах по управлению или добыче в отношении рыболовства. Одним из таких примеров, хотя и завершившимся до принятия Конвенции по морскому праву 1982 г., является Соглашение между Норвегией и бывшим СССР о Временной практической организации рыболовства в прилегающем районе в Баренцевом море, заключенное в 1978 году [10]. Соглашение применялось в отношении района в южной части Баренцева моря, где исключительные экономические зоны Норвегии и СССР совпадали. В пределах этого района двусторонняя норвежско-советская комиссия по рыболовству должна была устанавливать разрешаемые объемы улова, квоты и другие меры регулирования. Каждая сторона имела в этом районе юрисдикцию только в отношении своих собственных рыболовных судов, а также судов третьих государств, которым она выдала лицензию на промысел в пределах своей квоты.

Первоначально соглашение было заключено только на один год, но содержало условие о возможности ежегодного продления. Это условие использовалось сторонами непрерывно до вступления в силу в 2011 году договора 2010 года, устанавливающего окончательную морскую границу между Норвегией и Россией. Тогда же Соглашение 1978 года прекратило действие.

В других случаях государства устанавливали совместную зону эксплуатации или управления как форму предварительной договоренности для решения целого ряда различных вопросов. Хорошим примером является соглашение между Барбадосом и Гайаной, заключенное в 2003 году, устанавливающее «зону сотрудничества для осуществления совместной юрисдикции, контроля, управления, развития, разведки и добычи живых и неживых природных ресурсов, а также иных прав и обязанностей, определенных в Конвенции по морскому праву 1982 г.», на небольшой территории, где их исключительные экономические зоны совпадают, но которая находится за пределами исключительной экономической зоны какого-либо третьего государства [11]. В преамбуле к соглашению признается «значимость и применимость» статьи 74(3) Конвенции по морскому праву 1982 г. В статье 2(1) соглашения говорится, что «стороны определяют, что они могут, по договоренности в более поздний срок, разграничить международную морскую границу между ними», а статья 1(2) предусматривает, что соглашение не наносит ущерба «последующему разграничению соответствующих морских зон Сторон в соответствии с общепринятыми принципами международного права» и Конвенцией по морскому праву 1982 г.

В свою очередь последствия временной договоренности могут зависеть от того, что в ней непосредственно предусмотрено. Так, например, упомянутая выше договоренность между Австралией и Тимором-Лешти не позволяет сторонам добиваться делимитации их морской границы судом или трибуналом в течение всего периода действия соглашения, установленного на период в 50 лет [8,

статьи 4 и 12]. В то же время, договоренности об установлении временных границ между Алжиром и Тунисом и между Ирландией и Великобританией, о которых так же говорилось выше, предусматривают, что переговоры по определению окончательной границы должны быть продолжены. Такими же будут и последствия договоренности, которая не содержит каких-либо указаний на этот счет, а также в тех случаях, когда временная договоренность обязывает одну или каждую из сторон воздерживаться от обращения в суд или трибунал с целью определения окончательной морской границы, если соглашение не может быть достигнуто по истечении «разумного периода времени», за исключением тех случаев, когда стороны договорились об исключении такой возможности.

Действие временных договоренностей по времени определяется двумя отличительными аспектами - во-первых, когда возникает обязательство предпринимать «все усилия для того, чтобы достигнуть» временную договоренность и, во-вторых, как долго она должна длиться? Конвенция по морскому праву 1982 г. не содержит непосредственные ответы ни на один из этих вопросов.

Что касается первого вопроса, то, как представляется в принципе, обязательство возникает, как только станет очевидным, что соответствующие государства имеют право на морские зоны, которые совпадают или могут совпадать, и возникла необходимость проведения делимитации. На практике вполне возможно, что это обязательство не будет возникать до тех пор, пока, и если только, неспособность сторон легко и быстро достичь соглашения по морской границе становится очевидной (Лагони придерживается другого мнения, утверждая, что обязательство «может возникнуть до того, как заинтересованные государства иницируют переговоры» [17, с. 357]). Действительно, было бы бессмысленным вступать в переговоры с целью обсуждения возможных временных договоренностей, если достижение окончательного соглашения не вызывает затруднений. Кроме того, если на практике в неразделенных зонах или, по

крайней мере, в их спорной части не осуществляется какая-либо деятельность, необходимость поиска регулирующих ее временных механизмов также лишена смысла.

Что касается продолжительности временной договоренности, этот вопрос может быть определен в самом соглашении. Например, договоренность Алжира и Туниса, рассмотренная выше, предусматривала, что она должна оставаться в силе в течение шести лет, по истечении которых стороны обязались согласовать окончательную морскую границу или продлить или пересмотреть соглашение [3, статьи 9 and 10]; в то время как договоренность Нигерии и Сан-Томе и Принсипи должна была действовать в течение 45 лет с пересмотром спустя 30 лет [5, статья 51]. Если договоренность не определяет срок своего действия, представляется возможным считать, особенно с учетом вступительной фразы пункта 3 статей 74 и 83 (“до заключения соглашения”), что она будет действовать до тех пор, пока путем достижения основного соглашения между сторонами или по решению международного суда или арбитража не будет установлена окончательная морская граница [17, с. 358; 14, с. 545]. Тем не менее, Лагони считает уместным предположить, что существует и право денонсации или отказа от соглашения, которое подразумевается ее “временным” характером. Этот аргумент основан на применении по аналогии статьи

25(2) Венской конвенции о праве международных договоров [2], в которой предусматривается, что если договор применяется временно до его вступления в силу, такое временное применение в отношении государства прекращается, если это государство уведомит другие государства, между которыми временно применяется договор, о своем намерении не становиться участником договора [17, с. 358-359]. Сомнительно, что это является достаточно подходящей аналогией. Хотя Комитет Ассоциации международного права по исключительной экономической зоне также придерживается мнения о том, что существует право на денонсацию или отказ, однако это право сразу же в значительной степени ограничивается последующей оговоркой о том, что поскольку “главной целью [временных] договоренностей является регулирование определенных вопросов в отсутствие границы, можно предположить, что в норме их природа не подразумевает такое право на прекращение” [14, с. 546-547]. Если даже какая-либо из сторон откажется от временной договоренности, обязательство предпринимать все усилия для достижения временной договоренности все равно будет применяться, и, следовательно, можно ожидать, что даже в таком случае эта сторона будет добросовестно предлагать и обсуждать альтернативные механизмы.

Использованные источники

Международные договора.

1. Конвенция Организации Объединенных Наций по морскому праву 1982 года (принята 10 декабря 1982 года, вступила в силу 16 ноября 1994 года) // 1833 UNTS, Basic documents No 36.
2. Венская конвенция о праве международных договоров (принята 23 мая 1969 года, вступила в силу 27 января 1980 года) // 1155 UNTS, с. 331.
3. Agreement on Provisional Arrangements for the Delimitation of the Maritime Boundaries between the Republic of Tunisia and the People's Democratic Republic of Algeria (11 February 2002) // 2238 UNTS 197.
4. Exchange of Notes dated 18 October 2001 and 31 October 2001 between the Government of Ireland and the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland constituting an agreement pursuant to Article 83 paragraph 3 of the United Nations Convention on the Law of the Sea 1982 on the provisional delimitation of an area of the continental shelf // 2309 UNTS 21.

5. Treaty between the Federal Republic of Nigeria and the Democratic Republic of Sao Tomé e Príncipe on the Joint Development of Petroleum and Other Resources, in respect of Areas of the Exclusive Economic Zone of the Two States (принята 21 февраля 2001 года, вступила в силу 16 января 2003 года) // 50 Law of the Sea Bulletin (далее - LOSB).
6. Timor Sea Treaty (принят 20 мая 2002 года, вступил в силу 2 апреля 2003 года) // 2258 UNTS 43.
7. Agreement relating to the Unitization of the Sunrise and Troubador Fields (принято 6 марта 2003 года, вступило в силу 23 февраля 2007 года) // 2483 UNTS 317.
8. Treaty on Certain Maritime Arrangements in the Timor Sea (принят 12 января 2006 года, вступил в силу 27 июня 2006 года) // 2483 UNTS 359.
9. Agreement concerning Joint Development of the Southern Part of the Continental Shelf Adjacent to the Two Countries (принято 30 января 1974 года, вступило в силу 22 июня 1978 года) // 122B UNTS 113.
10. Agreement between Norway and the Soviet Union on a Temporary Practical Arrangement for Fishing in an Adjacent Area in the Barents Sea with Attached Protocol (11 January 1978) // [1978] Overenskomst med fremmede Stater [Norwegian Treaty Series] 436.
11. Exclusive Economic Zone Co-operation Treaty between the State of Barbados and the Republic of Guyana concerning the exercise of jurisdiction in their exclusive economic zones in the area of bilateral overlap within each of their outer limits and beyond the outer limits of the exclusive economic zones of other States (принят 2 декабря 2003 года, вступил в силу 5 мая 2004 года) // 2277 UNTS 201.

Судебно-арбитражные дела

12. Award of the Tribunal in the Matter of an Arbitration between Guyana and Suriname (Arbitration between Guyana and Suriname) // (2007) XXX United Nations Reports of International Arbitral Awards (RIAA) 1.

Литература

13. D Anderson and Y van Logchem, "Rights and Obligations, in Areas of Overlapping Maritime Claims" // S Jayakumar, T Koh and R Beckman (eds), The South China Sea Disputes and the Law of the Sea // Edward Elgar 2014.
14. International Law Association, Report of the Sixty-Third Conference // Warsaw 1988 // International Law Association 1988.
15. DH Anderson, "Report No 9-5(3)" // C Lathrop (ed), International Maritime Boundaries, Vol VII // Brill Nijhoff 2016
16. C Whomersley, "Current Legal Developments: United Kingdom" // (2015) 30 International Journal of Marine and Coastal Law.
17. R Lagoni, "Interim Measures pending Maritime Delimitation Agreements" // (1984) 78 American Journal of International Law.

Илькин Раджабов

Обязательство приложить все усилия для достижения временной договоренности практического характера в спорных неразграниченных морских районах**Резюме**

На примере многочисленных двусторонних договоров в статье рассматриваются различные аспекты обязательства приложить все усилия для достижения временной договоренности практического характера в соответствии со статьями 74 и 83 Конвенции Организации Объединенных Наций по морскому праву 1982 года, раскрываются цели, характер, формы и содержание указанного обязательства, а также действие по времени соглашений, заключаемых с целью его исполнения.

Ilkin Rajabov

The obligation to make all effort to enter into provisional arrangements of a practical nature in disputed areas pending maritime delimitation**Summary**

With reference to several bilateral treaties, the article analyses various aspects of the obligation to make every effort to enter into provisional arrangements of a practical nature in accordance with Articles 74 and 83 of the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea, considers purposes, characteristics, forms and content of this obligation, as well as the temporal scope of the respective arrangements.

МАТАНАТ АСКЕРОВА

Доктор философии по правым наукам, доцент,
ст. преподаватель Академии Юстиции Министерства Юстиции
Азербайджанской Республики, советник юстиции
УДК 343.1

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СПОНТАННОЙ ИНФОРМАЦИИ В РАМКАХ ОКАЗАНИЯ ВЗАИМНОЙ ПРАВОВОЙ ПОМОЩИ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ МЕЖДУ ГОСУДАРСТВАМИ

Açar sözlər: qarşılıqlı hüquqi yardım, spontan infirmasiya, kibercinayətlər, məlumatların saxlanılması

Keywords: mutual legal assistance, spontaneous information, cybercrimes, data retention

Сотрудничество государств по расследованию и раскрытию преступлений требует гармонизацию законодательств государств, связанных с двусторонними и многосторонними договорами об оказании правовой помощи. Интернет и электронные носители информации тесно вошли в жизнь общества и каждого человека в отдельности. Жизнь сейчас невозможно представить без использования интернета и цифровой техники. Исходя из тенденции увеличения международных преступлений, в том числе транснациональных организованных преступлений, связанных и процессами глобализации, можно констатировать, что почти все преступления на национальном и международном уровнях совершаются с использованием интернета и современных электронных оборудования. Статистические данные отдельных государств показывают, что имеется тенденция в сторону увеличения киберпреступлений, если в 2019 году совершены 4,1 миллиона нарушений, к 2027 году прогнозируют 10 миллионов нарушений. Увеличивается и число преступлений, которые в той или иной мере связаны с использованием интер-

нета и электронной информации, электронных оборудований. Поэтому сотрудничество государств при расследовании таких преступлений является вызовом современности.

Международную правовую помощь по уголовным делам классифицируют по целям и порядку осуществления: «... – проведение следственных и иных процессуальных действий; – выдача лиц для привлечения к уголовной ответственности или приведения приговора в исполнение; – осуществление уголовного преследования; – исполнение судебного решения иностранного государства; – иная помощь, в том числе связанная с предоставлением информации».[1,с.17]

При использовании интернета в целях совершения преступления, в первую очередь, требуется идентификация преступника. При идентификации преступника иногда требуется анализ данных о трафике, в том числе по IP-адресу, используемое преступником и по которому можно выявить виртуальное местонахождение и т.д., которые находятся за пределами государства и в некоторых обстоятельствах успешность уголовного преследования зависит от удачного и своевременного сбора доказательств.

Расследование преступлений связано временными рамками, которые зависят от характера, общественной опасности и других характеристик совершенных преступлений. Иногда информационные сведения автомати-

чески удаляются через короткое время. По окончании отдельных операций в интернете данные о трафике, т.е. информация о ходе операции, больше не требуется и, исходя из экономических соображений, поставщики интернет услуг программируют быстрое удаление информации. Поэтому возникает вопрос о сохранении информации на некоторое время, точнее на время проведения расследования. В некоторых государствах удаление данных о трафике установлено законодательством. Например, статья 6 Директива ЕС 2002/58/ о конфиденциальности и электронных средствах связи предусматривает, что данные трафика, касающиеся абонентов и пользователей, обработанные и сохраненные провайдером сети общего доступа или провайдером общедоступных услуг электронной связи, должны быть уничтожены или сделаны анонимными, если в них нет дальнейшей необходимости для передачи сообщения [3]. Евросоюз в Директиве 2006/24/ЕС определили конкретные сроки - от 6 до 24 месяцев, сохранения информации [20]. Европейский суд справедливости вынес решение о признании недействительной директивы ЕС, признал факт нарушения ею базовых прав граждан и объявил директиву недействительной, вмешательством в частную жизнь граждан, которая влечет за собой опасность доступа органов государственной власти к персональным данным без получения разрешения на подобные действия со стороны абонентов. Тот факт, что данные сохраняются и впоследствии могут использоваться без уведомления об этом абонента или зарегистрированного пользователя, вероятно, порождают у заинтересованных лиц ощущение того, что их личная жизнь является предметом постоянного наблюдения [19].

Сохранение данных предусмотрено и Конвенцией по киберпреступлениям говорится, в которой говорится о незамедлительном сохранении данных (называют и быстрой заморозкой), которое дает возможность быстрого реагирования на запросы. Согласно ст.16 этой Конвенции о киберпреступности государства должны принять меры, предоставляющие ее компетентным органам возможность пред-

писывать или сходным образом добиваться незамедлительного сохранения определенных компьютерных данных, включая данные трафика, которые хранятся посредством компьютерной системы, особенно в тех случаях, когда есть основания полагать, что существует опасность потери или изменения этих компьютерных данных. А время сохранения не может превышать 90 дней. Информация запрашивается на основе судебного решения, которое естественно, продлевает время реагирования и исполнения запросов. Поэтому, исполнение таких запросов на основе предписаний или указаний правоохранительных органов, в том числе полицейского было бы более эффективным, с точки зрения оперативности. Оперативное сохранение обеспечивает не удаление конкретных данных при получении распоряжения компетентного органа. Здесь речь идет о данных, имеющие отношения к расследуемому делу.

Ст. 15 Конвенции по киберпреступлениям посвящена гарантиям реализации Конвенции, которые предусматривают обеспечение надлежащей защиты гражданских прав и свобод, включая права, вытекающие из обязательств, принятых на себя данной стороной по Конвенции Совета Европы о защите прав человека и основных свобод 1950 г., Международному Пакту ООН о гражданских и политических правах 1966 г., и по другим применимым в данном случае международным документам о правах человека, и которые должны основываться на принципе соразмерности. Согласно ст. 37 Конвенции Комитет Министров Совета Европы, после проведения консультаций с Договаривающимися Государствами и получения единодушного согласия со стороны этих Государств, может предложить присоединиться к Конвенции любому Государству, не входящему в Совет Европы. Исходя из ст. 39, которая определяет, что целью Конвенции является в дополнении применимых между Сторонами многосторонних или двусторонних соглашений и договоров, в том числе положений, Европейской Конвенции об экстрадиции; Европейской Конвенции об оказании содействия в расследовании уголовных дел;

Дополнительного Протокола к Европейской Конвенции об оказании содействия в расследовании уголовных дел, государства, присоединившиеся к Конвенции, которые не являются членами Совета Европы, будут связаны и Конвенцией о защите прав человека и основных свобод и Международным Пактом ООН о гражданских и политических правах.

Прецедентное право ЕСПЧ содержит более точное определение стандартов гарантий уважения прав человека при расследовании преступлений, связанных с информационными технологиями. Суд в деле *Kruslin v. France* пришел к выводу о том, что прослушивание и другие формы перехвата телефонных разговоров представляет собой серьёзное вмешательство в личную жизнь и корреспонденцию и поэтому должны быть основаны на «законе», который в этой части должен быть особенно точным. Требуется четкие и детально разработанные правила проведения подобных оперативных мероприятий, тем более, что соответствующая технология постоянно развивается и усложняется [16] далее в деле *Malone v. United Kingdom* суд считал, что человек должен предвидеть перехват его коммуникаций, чтобы приспособить свое поведение [17], А в деле *Klass and others v. Germany* Суд признал, что ввиду особого контекста перехвата сообщений в целях производства следствия полицией нормы Конвенции не могут быть здесь совершенно идентичными по сравнению с их применением в других областях. В соответствии с этим закон не должен быть таким, чтобы позволять индивиду предвидеть, как и когда его сообщения подвергаются риску быть прослушанными властями с тем, чтобы он не мог вследствие этого менять свое поведение. В данном деле кардинальной проблемой, проистекающей из статьи 8, становится вопрос, оправданно ли данное вмешательство условиями п.2 данной статьи. В связи с тем, что п. 2 предусматривает исключение из права, гарантируемого Конвенцией, он должен толковаться ограничительно. Право ведения тайного наблюдения за гражданами, которое характерно для полицейского государства, терпимо в соответствии с Конвенцией только

тогда, когда оно строго необходимо для сохранения демократических институтов [18].

Статья 15 Конвенции по киберпреступлениям определяет гарантии соразмерности, не члены Совета Европы, присоединившиеся к Конвенции должны принимать соответствующие полномочия и процедуры на права, обязанности и законные интересы третьих лиц. К таким гарантиям относятся надзор со стороны судебных или иных независимых органов; основания, оправдывающие их применение; а также ограничения на сферу и срок действия подобных полномочий или процедур.

Представление спонтанной информации или обмен информацией “ad hoc” предусмотрено ст.26 Конвенции по киберпреступлениям, которого называет добровольным предоставлением информации. Здесь речь идет о направлении информации, полученной в ходе проводимого расследования и если сторона считает, что предоставление данной информации будет способствовать возбуждению и проведению Стороной-получателем расследования или судебного преследования уголовных преступлений. Конвенция все оставляет на усмотрение Стороны, выявившей информацию. Данный момент не существует механизм, обязывающий стороны направить выявленную информацию. Конвенция о киберпреступности охватывает широкий круг преступлений, в том числе уголовные преступления, предусмотренные Статьями 2-11 Конвенции; другие уголовные преступления, совершенные посредством компьютерной системы и сбор доказательств по уголовному преступлению в электронной форме. Если учесть, что почти все преступления совершаются с использованием интернета и цифровой техники, тогда границы применения Конвенции расширяется. Еще одним положительным положением Конвенции является то, что Конвенция с ограничениями применяется и в случаях отсутствия соответствующих международных соглашений между запрашивающей и запрашиваемой Сторонами.

Направление информации предусмотрено и п.2 ст.64 Конвенции Совета Европы о предотвращении и борьбе с насилием

в отношении женщин и домашним насилием, который определяет, что Сторона может, в границах своего внутреннего права и без предварительного запроса, направить другой Стороне информацию, полученную в рамках своего собственного расследования, когда она полагает, что раскрытие такой информации могло бы помочь получающей Стороне в предупреждении уголовных правонарушений, установленных в соответствии с настоящей Конвенцией. Направление «спонтанной информации» в отношениях между государствами предусмотрены в ст. 10 Конвенции об отмывании, поиске, аресте и конфискации доходов, полученных преступным путем, 1990 года, ст. 28 Уголовной конвенции по борьбе с коррупцией 1999 года, п. 4 ст. 46, ст. 56 Конвенции ООН против коррупции 2003 года.

«Новые тенденции развития института международно-правовой помощи по уголовным делам в процессе глобализации требуют тщательного изучения правовой природы данного института и уголовно-процессуального законодательства зарубежных стран в части получения доказательств».[13,с.8] Полученная спонтанная информация является основанием к возбуждению уголовного дела. Т.к. согласно ст. 46.2 и 3 УПК причиной к возбуждению уголовного дела может быть заявление физического лица о совершенном или готовящемся преступлении, сообщение юридического лица (должностного лица) или средства массовой информации либо непосредственное выявление таких сведений дознавателем, следователем или прокурором, основанием к возбуждению уголовного дела является наличие достаточных улик, указывающих на признаки преступления. При наличии оснований полагать совершение деяния, в котором отражены признаки преступления, и отсутствие обстоятельств, исключающих уголовное преследование, дознаватель, следователь или прокурор должны немедленно возбудить уголовное дело в пределах своих полномочий. Получение спонтанной информации из зарубежной юрисдикции прямо не подпадает под причины к возбуждению уголовного дела. Но считаем, что его можно подвести

под сообщения юридического лица. Согласно гражданскому законодательству юридическое лицо – и закон и согласно международным договорам и двусторонним договорам об оказании правовой помощи. Иностранцы юридические лица признаются такими. Поэтому сообщения из иностранной юрисдикции или же юридических лиц является причиной к возбуждению уголовного дела.

Спонтанное направление выявленной информации зависит от воли стороны, выявившей информацию, и как уже отмечено, направление судебных запросов на предоставление информации связано с временными рамками. Считаем, что в таких случаях применение административной помощи или помощь между полицейскими органами даст возможность пре временные ограничения. Например, и Конвенцией ОЭСР о взаимной административной помощи по налоговым делам предусмотрен обмен информацией на спонтанной основе. Существуют некоторые проблемы административной помощи по налоговым делам на спонтанной основе. Т.к. эффективность и продуктивность обмена информацией на спонтанной основе очень сильно зависит от мотивации и инициативы инспекторов предоставляющей страны. Налоговые администрации должны принимать во внимание развитие стратегий, которые нацелены на поощрение и продвижение использования обмена информацией на спонтанной основе, например обязательная публикация статистики по обмену информацией на спонтанной основе в ежегодных отчетах и т.д. Государства рассмотреть вопрос об инструментах, которые направлены на поддержание, продвижение и обеспечение эффективного обмена информацией на спонтанной основе [9].

Предоставление спонтанной информации имеет место и на практике Интерпола успешно. Направление «спонтанной информации» предусмотрено в ст. 10 Конвенции об отмывании, поиске, аресте и конфискации доходов, полученных преступным путем, 1990 года, ст. 28 Конвенция об уголовной ответственности за коррупцию 1999 года, п. 4 ст. 46, ст. 56 Конвенции ООН против коррупции 2003 года. К

сожалению и эти нормы устанавливают соответствующее право Сторон, а не накладывают на них обязательство.

Существует отдельные соглашения между МВД Азербайджанской Республики и МВД некоторых других государств о сотрудничестве органов внутренних дел, которых предусмотрены и обмен информацией. Считаем, что применение некоторых положений и в этих соглашениях даст возможность преодолеть отдельные препятствия в направлении спонтанной информации и своевременного использования предоставленной информации для выявления преступных нарушений и эффективного расследования уголовных дел, не только по киберпреступлениям и по всем уголовным преступлениям и не только по уголовным преступлениям и по другим нарушениям.

Обобщая результаты проведенных анализов, констатируем, что традиционные формы международного сотрудничества предполагают длительные обременительные процедуры,

а их успешность зачастую зависит от доброй воли и компетентности сторон процесса. Масштабы глобальной сети Internet становится все более охватывающим и требуется выхода за рамки традиционных форм международного сотрудничества, в том числе за официальные рамки и структуры взаимной правовой помощи. Считаем, что одним из самых эффективных форм сотрудничества является и направление спонтанной информации по всем уголовным преступлениям и другим нарушениям. Для этого требуется усовершенствование направления спонтанной информации, включение отдельных норм в международные акты о борьбе с преступностью и оказании правовой помощи и двусторонние соглашения об обмене информацией между соответствующими административными органами государств, обязательный обмен годовых отчетов о направлении спонтанной информации о выявленных фактах и расширение круга административных мер по оказанию правовой помощи.

Список использованной литературы На русском языке

1. Абдуллоев Парвиз Саъдуллоевич. Международно-правовая помощь при собирании и проверке доказательств по уголовным делам (УПК Республики Таджикистан) Специальность: 12.00.09 - уголовный процесс. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва – 2014 с.
2. Второй дополнительный протокол к Европейской конвенции о взаимной правовой помощи по уголовным делам от 8 ноября 2001 года// <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168008157f>
3. Директива № 2002/58/ЕС Европейского Парламента и Совета ЕС в отношении обработки персональных данных и защиты конфиденциальности в секторе электронных средств связи (Директива о конфиденциальности и электронных средствах связи) от 12 июля 2002 года// https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b34
4. Европейская Конвенция об экстрадиции от 13 декабря 1957 года// <https://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/024>
5. Европейская конвенция о взаимной правовой помощи по уголовным делам 20 апреля 1959 года// <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680065706>
6. Кастанова Екатерина Дмитриевна. Правовые основы международного сотрудничества в области избежания двойного налогообложения и предотвращения уклонения от уплаты налогов. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва – 2014// http://mgimo.ru/files2/y11_2014/262138/kastanova_diss.pdf

7. Конвенция Совета Европы о киберпреступности от 23 ноября 2001 г.// <https://rm.coe.int/1680081580>
8. Конвенция Совета Европы о защите прав человека и основных свобод от 4 ноября 1950 г.// https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_RUS.pdf
9. Конвенция Совета Европы о предотвращении и борьбе с насилием в отношении женщин и домашним насилием от 11 мая 2011 года// <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168046253f>
10. Конвенция об отмывании, выявлении, изъятии и конфискации доходов от преступной деятельности от 8 ноября 1990 года// <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168007bd4a>
11. Конвенция об уголовной ответственности за коррупцию от 27 января 1999 года// <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168007f58c>
12. Конвенция ООН против коррупции от 31 октября 2003 года// www.un.org > decl_conv > conventions > corruption
13. Матвейчев, Ю. А. Международная правовая помощь по уголовным делам [Электронный ресурс] : монография / Ю. А. Матвейчев, Ю. П. Шкаплеров ; Министерство внутренних дел Республики Беларусь, учреждение образования «Могилевский институт Министерства внутренних дел Республики Беларусь». – Могилев : Могилев. институт МВД, 2017. – Режим доступа: http://www.institutemvd.by/images/NIO/Mezhdunarodnaya_pravovaya_pomosch_po_ugolovnim_delam.pdf
14. Международный Пакт ООН о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 года// <https://www.coe.int/ru/web/compass/the-international-covenant-on-civil-and-political-rights>
15. УПК Азербайджанской Республики, 2000 // <http://continent-online.com/?m=codecs&com=131&sort=5>

На английском языке

16. Case of *Kruslin v. France*, Application no. 11801/85[1990]// <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57626%22%5D%7D>
17. Case of *Malone v. United Kingdom*, Application no. 8691/79[1984] // [hudoc.echr.coe.int > app > conversion > pdf > filename=MALONE%22...](https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?filename=MALONE%22...)
18. Case of *Klass and others v. Germany*, Application no. 5029/71[1978]// <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57510%22%5D%7D>
19. Court of Justice EU, 8 April 2014, *Digital Rights v Ireland* https://www.ippt.eu/files/2014/IPPT20140408_ECJ_Digital_Rights_v_Ireland.pdf
20. Directive 2006/24/EC of the European Parliament and of the Council of 15 March 2006 on the retention of data generated or processed in connection with the provision of publicly available electronic communications services or of public communications networks and amending Directive 2002/58/EC//<https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:105:0054:0063:EN:PDF>

Matanat Askerova**Possibility of using spontaneous information in the framework of the mutual legal assistance on criminal cases between the states****Abstract**

The article is devoted to the improvement of the mutual legal assistance governing problems. The author considers that one means of time-frame implementation of request letters is direction of a spontaneous information and including separate provisions in this to the international instruments on the mutual legal assistance.

Mətanət Əsgərova**Spontan informasiyadan dövlətlər arasında cinayət işləri üzrə qarşılıqlı hüquqi yardım göstərilməsində istifadə edilməsi imkanları****Xülasə**

Məqalə qarşılıqlı hüquqi yardım göstərilməsinin problemlərinin aradan qaldırılmasına həsr olunmuşdur. Müəllif hesab edir ki, sorğuların yerinə yetirilməsi üçün zaman çərçivələrinin aradan qaldırılmasının səmərəli yollarından biri spontan informasiyanın göndərilməsi və bununla bağlı müddələrin qarşılıqlı hüquqi yardım barədə ayrı-ayrı beynəlxalq aktlara daxil edilməsidir.

QƏHRƏMAN CƏFƏROV
Bakı Dövlət Universitetinin “Cinayət prosesi” kafedrasının dosenti,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
UOT 343.1.

MƏHKƏMƏ HÖKMLƏRİNİN (DİGƏR YEKUN QƏRARLARININ) MÜBAHİSƏLƏNDİRİLMƏSİ DİSPOZİTİV HÜQUQ KİMİ

Açar sözlər: cinayət mühakimə icraatı, prinsip, hüquq, dispoziitivlik, iradə azadlığı, subyekt, məhkəmə qərarı, mübahisələndirmə.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, принцип, право, диспозитивность, автономия воли, субъект, судебное решение, оспаривание.

Key words: criminal procedure, principle, law, dispositivity, autonomy of will, subject, court decision, challenge.

Cinayət mühakimə icraatının iştirakçılarının öz funksiyalarını realizə edə bilmələri üçün qanunvericiliklə onlara bir sıra prosessual hüquqlar verilir. Dövlət orqanlarının vəzifəli şəxsləri olan proses iştirakçıları (təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror) və hakimlər onlara qanunla verilmiş bəzi hüquqlardan öz mülahizələrinə görə, bəzi hüquqlardan isə öz vəzifə səlahiyyətlərindən irəli gələn öhdəliklərin yerinə yetirilə bilməsi üçün istifadə edirlər. Cinayət prosesinin dövlət orqanı (vəzifəli şəxs) olmayan subyektlərinin isə öz prosessual hüquqlarından istifadə imkanları, bir qayda olaraq, onların iradə muxtariyyəti ilə bağlıdır. Proses iştirakçısının ona qanunla verilmiş prosessual hüquqdan öz arzusu və öz iradəsi ilə istifadə edə bilmə imkanı cinayət-prosessual hüquqda dispoziitivlik prinsipinin təzahürü kimi çıxış edir. Məhkəmə hökmlərinin (digər yekun qərarlarının) mübahisələndirilməsi hüququ da məhz yuxarıda qeyd edilən meyara görə, dispoziitiv xarakterli hüquqlardandır.

Azərbaycan Respublikasında cinayət işini və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər bir materia-

lı mahiyyəti üzrə həll etmiş birinci instansiya məhkəmələrinin hökmləri (digər yekun qərarları) apelyasiya, kassasiya və əlavə kassasiya qaydasında mübahisələndirilə bilər.

Milli hüquq ədəbiyyatında, haqlı olaraq qeyd edilir ki, şikayət etmə azadlığı apelyasiya icraatının əsas xüsusiyyətlərindən biridir. Məsələn, F. Abbasova göstərir ki, apelyasiya icraatı qaydasında məhkəmə qərarlarına yenidən baxılması apelyasiya şikayətinin və ya protestinin mövcudluğunda mümkündür. Müvafiq apelyasiya məhkəməsinə müraciət etmək hüququnun subyektləri və onların bu hüququnun həcmi CPM-in 383.1-ci və 383.2-ci maddələri ilə tənzimlənir. Hər bir subyekt öz hüquqları barəsində müstəqil sərəncam vermək hüququna malikdir. Belə ki, hökmdən hansı qaydada şikayətin verilməsi (qismən, tam, cinayət prosesinin digər iştirakçıları ilə birlikdə və ya müstəqil olaraq) və bunun üçün hansı əsasların (dəlillərin) göstərilməsi yalnız bu subyektin özündən asılıdır [1;2].

Bu fikirlə razılaşsaq da, müəyyən qədər dəqiqləşmənin edilməsini məqsədəuyğun hesab edirik. Belə ki, fikrimizcə, söhbətin məhkəmə qərarlarının mübahisələndirilməsindən getdiyi halda “şikayət azadlığından” tək cə apelyasiya instansiyası məhkəməsinin xüsusiyyəti kimi yox, kassasiya və əlavə kassasiya qaydasında icraata xas olan bir element kimi də nəzərdən keçirmək lazımdır.

Qüvvəyə minməmiş məhkəmə hökminin (digər yekun qərarın) apelyasiya qaydasında mübahisələndirilməsinə dair dispoziitiv hüquqdan aşağıdakı şəxslər istifadə edə bilərlər:

1) məhkum edilmiş şəxsin mənafeyinə aid

hissədə – məhkum edilmiş şəxs, onun qanuni nümayəndəsi və ya müdafiəçisi;

2. bəraətin dəlil və əsaslarına aid hissədə – bəraət almış şəxs, onun qanuni nümayəndəsi və ya müdafiəçisi;

3) tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsinə və ya qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisəsinə göndərilməsinə dair – yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin özü, onun qanuni nümayəndəsi və ya müdafiəçisi;

4) tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsinə dair – barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbir tətbiq edilmiş şəxsin qanuni nümayəndəsi və müdafiəçisi, xəstəliyin xüsusiyyəti ona öz hüquqlarından istifadə etməyə mane olmadıqda isə həmin şəxsin özü;

5) zərər çəkmiş şəxsin mənafeələrinə aid hissədə – zərər çəkmiş şəxs (xüsusi ittihamçı) və onun nümayəndəsi;

6) mülki iddiaya dair hissədə – mülki iddiaçı, mülki cavabdeh, onların qanuni nümayəndələri və ya nümayəndələri;

7) hüquqi şəxs barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsinə dair hissədə – hüquqi şəxsin nümayəndəsi və ya müdafiəçisi.

Təcrübədən seçilmiş Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Hərbi Kollegiyasının 1-1(102)-29/14 №-li iş üzrə 16 yanvar 2014-cü il tarixdə qəbul etdiyi qərarında da qeyd edildiyi kimi, apelyasiya instansiyası məhkəməsi tam hüquqlu məhkəmə kimi çıxış edir, işə təkrarən mahiyyəti üzrə baxır, birinci instansiya məhkəməsinin yekun qərarını qüvvədə saxlamaq, onu dəyişdirmək və ya ləğv edərək, əvəzinə yeni qərar qəbul etmək səlahiyyətlərindən istifadə etməklə ədalət mühakiməsini həyata keçirir. Apelyasiya icraatı birinci instansiya məhkəməsinin hələ qanuni qüvvəyə minməmiş hökmünün (digər yekun qərarının) qanuniliyinin və əsaslılığının yenidən araşdırılmasını nəzərdə tutur. Bu zaman araşdırılan məhkəmə aktı tam və ya qismən yoxlanılır. Yoxlama obyektı olan məhkəmə aktının təftişi həmin qərarın işin faktiki hallarına, qüvvədə olan maddi-hüquqi və prosessual hüquq normalarının tələblərinə uyğunluğu meyarı əsasında aparılır. Başqa sözlə, apelyasiya instansiyası məhkəməsi həm cinayət qanunvericiliyinin (Cinayət Məcələ-

ləsinin həm Ümumi, həm də Xüsusi hissəsinin normalarının), həm də qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyinin (Cinayət-Prosessual Məcəllənin və zəruri hallarda digər qanunlar, yaxud normativ-hüquqi aktlarda nəzərdə tutulan prosessual hüquq qaydalarını) normalarını tətbiq edən, habelə işin faktiki hallarını araşdıran və müəyyən edən məhkəmə instansiyasıdır. Apelyasiya instansiyası məhkəməsi, birinci instansiya məhkəməsi kimi, işin faktiki hallarının düzgün müəyyən edilməsində maraqlıdır və bunun üçün məsuliyyət daşıyır.

Proses iştirakçıları tərəfindən məhkəmə hökmələrinin (digər yekun qərarın) apelyasiya icraatı qaydasında mübahisələndirilməsi üçün özlərinin dispoitiv xarakterli şikayət vermək hüququndan istifadə edərkən nəzərə almalıdırlar ki, apelyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən birinci instansiya məhkəməsində məhkəmə baxışı zamanı təqdim olunmamış yeni tələblərə, qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, baxılmır. Qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyə görə, apelyasiya instansiyası məhkəməsinə yalnız iki halda yeni sübutlar təqdim edilir:

– cinayət prosesinin iştirakçıları yeni sübutların birinci instansiya məhkəməsinə təqdim edilməməsini onlardan asılı olmayan səbəblə əsaslandırdıqda;

– birinci instansiya məhkəməsi bu sübutların tədqiqini obyektiv səbəb olmadan rədd etdikdə (CPM-in 397.3-cü maddəsi).

Digər heç bir halda apelyasiya instansiyası məhkəməsində yeni sübutların tədqiqinə yol verilmir [3].

Başqa sözlə, apelyasiya şikayəti vermə ilə bağlı qanunla nəzərdə tutulmuş prosessual hüquq dispoitiv xarakterli olsa da, hüdudsuz deyildir. Cinayət prosesi iştirakçısı bu hüquqdan istifadə edib-etməyəcəyinə öz arzusu ilə qərar verə bilsə də, bu hüquqdan istifadə edərkən mübahisələndirə biləcəyi məsələlərin dairəsinin müəyyən edilməsi zamanı onun arzu və istəkləri ancaq birinci instansiya məhkəməsində məhkəmə baxışı zamanı araşdırma predmeti olmuş məsələlərlə məhdudlaşır. Burdan da belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, hüququn dispoitivliyi heç də onun hüdudsuzluğu anlamına gəlmir.

Bununla belə, cinayət prosesi iştirakçısı apelyasiya şikayəti vermək hüququndan istifadə etməklə, özü üçün arzu olunan kifayət qədər əhəmiyyətli nəticələr əldə edə bilər. Bunun səbəbi ondadır ki, apelyasiya instansiyası geniş səlahiyyətlərə, yəni işə baxarkən həm hökm, həm də qərar çıxarmaq hüququna malikdir. Kassasiya instansiyasından fərqli olaraq, apelyasiya məhkəməsi ittiham daxilində sanksiyada nəzərdə tutulmuş həddə təyin edilmiş cəzanı ağırlaşdırma bilər. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 397.1 və 397.2-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair” 12 may 2009-cu il tarixli Qərarına əsasən, qanunverici tərəfindən AR CPM-də müvafiq dəyişikliklər edilənə qədər CPM-in 397.1 və 397.2-ci maddələrinin tətbiqi zamanı aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

– apelyasiya instansiyası məhkəməsi birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən cinayət və cinayət-prosessual qanunvericiliyinin normalarına riayət edilməsini hər bir halda, o cümlədən müvafiq olaraq apelyasiya şikayətinin və ya protestinin dəlillərində bu barədə tələb irəli sürülməsə də yoxlamalıdır;

– cinayət və cinayət-prosessual qanunvericiliyinin normalarına riayət edilməsinin yoxlanılmasından sonra CPM-in 403-405-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hallar və səbəblər müəyyən edildikdə, apelyasiya icraatı məhkum edilmiş və ya bəraət almış şəxsin və ya onun müdafiəçisinin verdiyi apelyasiya şikayəti və yaxud mahiyyətə həmin şəxslərdən hər hansı birinin xeyrinə dövlət ittihamçısının verdiyi apelyasiya protesti üzrə keçirilərsə, apelyasiya instansiyası məhkəməsi göstərilən şəxsin vəziyyətini yaxşılaşdırmaqla birinci instansiya məhkəməsinin yekun qərarını dəyişdirə və ya ləğv edərək yeni qərar qəbul edə bilər; apelyasiya icraatı mahiyyətə məhkum edilmiş və ya bəraət almış şəxsin ziyanına dövlət ittihamçısının verdiyi apelyasiya protesti və ya xüsusi ittihamçının verdiyi apelyasiya şikayəti üzrə keçirilərsə, apelyasiya instansiyası məhkəməsi apelyasiya müraciətinin dəlillərindən asılı olmayaraq birinci instansiya məhkəməsinin yekun qərarını məhkum edilmiş və ya bəraət al-

mış şəxsin vəziyyətini ağırlaşdırmaqla da dəyişdirə və ya ləğv edərək yeni qərar qəbul edə bilər; lakin bunun üçün əsas apelyasiya müraciətinin dəlillərində göstərilməmişdirsə, qərar işə baxan apelyasiya instansiyası məhkəməsinin bütün hakimləri tərəfindən yalnız yekdilliklə qəbul oluna bilər.

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, kassasiya şikayəti verməklə məhkəmə hökmlərinin və digər yekun qərarlarının mübahisələndirilməsi hüququ da dispozitiv xarakterlidir. Qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyin müddəalarına əsasən, bu dispozitiv hüquqdan aşağıdakı proses iştirakçıları istifadə edə bilər:

1) məhkum edilmiş, bəraət almış təqsirləndirilən şəxs, onun müdafiəçisi və ya qanuni nümayəndəsi;

2) zərər çəkmiş şəxs (xüsusi ittihamçı), onun qanuni nümayəndəsi və ya nümayəndəsi;

3) mülki iddiaçı, mülki cavabdeh, onların qanuni nümayəndələri və ya nümayəndələri;

4) barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilmiş şəxsin müdafiəçisi və ya qanuni nümayəndəsi, xəstəliyin xüsusiyyəti ona öz hüquqlarından istifadə etməyə mane olmadıqda isə həmin şəxsin özü;

5) barəsində tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilmiş və ya qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisəsinə göndərilmiş yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin özü, onun qanuni nümayəndəsi və ya müdafiəçisi;

6) barəsində cinayət-hüquqi tədbirlər tətbiq edilmiş hüquqi şəxsin nümayəndəsi və ya müdafiəçisi.

Kassasiya icraatının qarşısında cinayət mühakimə icraatının ümumi vəzifələri ilə yanaşı, aşağıdakı xüsusi vəzifələr də durur:

– məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökm və ya qərarlarının kassasiya qaydasında mübahisələndirilməsinin əsaslarının olub-olmamasının müəyyən edilməsi;

– kassasiya şikayəti və ya kassasiya protestinin ilkin öyrənilməsi yolu ilə hökm və ya qərarın kassasiya qaydasında mübahisələndirilməsi perspektivlərinin müəyyən edilməsi;

– kassasiya şikayəti və ya protestinə mahiyyəti üzrə baxılması və müvafiq qərarın qəbul edil-

məsi [1].

Kassasiya institutu bu və ya digər formada Qədim Roma quldarlıq dövlətinin hüquq tarixindən tutmuş müasir dövrümüzdə qədər böyük bir yol keçmişdir. Kassasiya icraatı Çar Rusiyası dövründə olmaqla yanaşı öz mövcudluğunu keçmiş SSR İttifaqı dövründə də qoruyub saxlamışdır. Hazırda kassasiya icraatı dünyanın bir çox dövlətlərinin (Rusiya, Fransa, Türkiyə, Avstriya, Almaniya və s.), o cümlədən Azərbaycan Respublikasının da hüquq sistemində mövcuddur. Azərbaycan Respublikasında kassasiya instansiyası məhkəməsi apelyasiya instansiyası məhkəməsinin qanuni qüvvəyə minmiş hökmündən və ya digər qərarından verilmiş şikayət, protest və təqdimatlara baxır [3].

Təcrübədən seçilmiş Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Hərbi Kollegiyasının 1-1(102)-35/13 №-li iş üzrə qəbul etdiyi 18 aprel 2013-cü il tarixli qərarında qeyd edildiyi kimi, kassasiya instansiyası məhkəməsi birinci və apelyasiya instansiyası məhkəmələrindən fərqli olaraq, hər hansı bir faktın baş verib-verməməsini müəyyən etmir və yalnız həmin məhkəmələr tərəfindən müəyyən edilmiş hallara əsasən cinayət və cinayət-prosessual qanunvericiliyinin normalarının düzgün tətbiq edilib-edilməməsi məsələlərinə öz münasibətini bildirir. Kassasiya instansiyası məhkəməsi apelyasiya instansiyası məhkəməsinə apelyasiya şikayətinə və ya apelyasiya protestinə məhkəmə istintaqı aparılmaqla, yaxud da bunsuz baxılması haqda göstəriş vermək, habelə özü bu barədə qərar qəbul etmək səlahiyyətində deyil.

Odur ki, adları yuxarıda sadalanan proses iştirakçıları məhkəmə hökmlərini, yaxud digər yekun qərarlarını kassasiya qaydasında mübahisələndirmək istədikdə, nəzərə almalıdırlar ki, onlar müvafiq hüquqdan istifadə etməklə, yalnız birinci instansiya və apelyasiya məhkəmələri tərəfindən müəyyən edilmiş hallara əsasən maddi və prosesual-hüquqi normaların düzgün tətbiq edilməməsi məsələsini mübahisələndirə bilirlər. Onlar barəsində bəhs olunan müvafiq hüquqdan istifadə etməklə hər hansı bir faktın baş verib-verməməsini mübahisələndirmək imkanına malik deyildirlər.

Nəhayət, qeyd edilməlidir ki, əlavə kassasiya

qaydasında məhkəmə qərarlarını mübahisələndirmək imkanı da dispoziitiv xarakterli hüquq kimi çıxış edir. Əlavə kassasiya qaydasında icraat cinayət prosesinin müstəsna mərhələsi olub, kassasiya instansiyası məhkəməsinin qəbul etdiyi qərarlara və kassasiya icraatı zamanı yoxlanılmış məhkəmə hökm və qərarlarına yenidən baxılmasına yönəlmişdir. Bu icraat Konstitusiyada təsbit olunmuş vətəndaşların məhkəməyə təkrar müraçiat etmək hüququnun həyata keçirilməsi vasitələrindən biridir.

Əlavə kassasiya qaydasında şikayət vermək hüququ aşağıdakı proses iştirakçıları üçün nəzərdə tutulmuşdur:

- 1) zərər çəkmiş şəxs və ya onun nümayəndəsi;
- 2) mülki iddiaçı və ya onun nümayəndəsi;
- 3) mülki cavabdeh və ya onun nümayəndəsi;
- 4) barəsində cinayət-hüquqi tədbirlər tətbiq edilmiş hüquqi şəxsin nümayəndəsi;
- 5) məhkum və ya onun xahişi ilə CPM-in 92.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş tələblərə cavab verən, cinayət işi, məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraatın materialları və ya xüsusi ittiham qaydasında şikayət üzrə icraatda iştirak etmək üçün vəkillik kollegiyasının müvafiq qurumunun orderini almış vəkil-müdafiəçi malikdir.

Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesində bəraət almış şəxsin əlavə kassasiya şikayəti vermək hüququ nəzərdə tutulmamışdır. Belə ki, CPM-in ilk qəbul edildiyi zaman əlavə kassasiya şikayəti vermək hüququ yalnız məhkuma aid edilmişdi, lakin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin 19 mart 2002-ci il tarixli qərarında ifadə edilmiş hüquqi mövqeyə əsasən, bu halda Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25, 68 və 127-ci maddələrinin tələblərindən irəli gələn zərər çəkmiş şəxsin və mülki iddiaçının əlavə kassasiya qaydasında şikayət vermək və belə icraatda iştirak etmək hüququ CPM-in 87.6.14, 89.4.12 və 422.3-cü maddələri ilə məhdudlaşdırılırdı. Bunu nəzərə alaraq, Konstitusiyası Məhkəməsi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə tövsiyə etmişdir ki, Konstitusiyanın 94-cü maddəsinin I hissəsinə uyğun olaraq, CPM-ə müvafiq dəyişikliklər etsin.

Bu tövsiyədən uzun müddət sonra – 10 iyun 2011-ci il tarixdə CPM-in 422.3-cü maddəsin-

də əlavə kassasiya şikayəti vermək hüququ olan subyektlərin dairəsi zərər çəkmiş şəxs, mülki iddiaçı və onların nümayəndələrinin hesabına genişləndirilmişdir. 11 dekabr 2012-ci il tarixdə bu subyektlərin sırasına mülki cavabdeh, 29 noyabr 2016-cı il tarixdə isə barəsində cinayət-hüquqi tədbirlər tətbiq edilmiş hüquqi şəxsin nümayəndəsi də əlavə edilmişdir. Lakin bəraət almış şəxs

bütün sadalanan əlavələrdən sonra da əlavə kassasiya şikayəti vermək hüququ olan şəxslərə aid edilməmişdir. Odur ki, hazırda bəraət almış şəxsin yuxarı instansiya məhkəmələrinə şikayət vermək hüququndan yalnız apelyasiya və kassasiya instansiyalarında icraat kontekstindən bəhs etmək mümkündür [2].

Ədəbiyyat:

1. Abbasova F. Cinayət prosesi. Xüsusi hissə. Yenidən işlənmiş 3-cü nəşr. Dərslük. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2019, 524 s.
2. Bayramova K. Bəraət almış şəxsin yuxarı instansiya məhkəmələrinə şikayət vermək hüququ haqqında // Qanun, 2019, № 07 (297), s. 72-77.
3. Cahangirova Ş. Cinayət mühakimə icraatında məhkəmənin hökmlərinə və digər yekun qərarlarına yenidən baxılması məsələləri // Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminologiyanın aktual məsələləri, 2019, № 67, s. 105-108.

Кахраман Джафаров

Оспаривание приговоров (иных итоговых решений) суда как диспозитивное право

Резюме

Диспозитивность подразумевает идею автономии воли субъекта, но вместе с тем имеет четкие пределы, очерченные правовыми нормами. В уголовном судопроизводстве диспозитивность выражается в отдельных правах, во-первых, указанных в законе участников уголовного процесса, которые действуют в личных интересах, во-вторых, в правах иных заинтересованных лиц. Именно данные права являются формой проявления диспозитивного начала на различных стадиях производства по уголовному делу. Вместе с тем, следует отметить, что не все права, закрепленные в законодательстве для участников уголовного процесса, защищающих, либо представляющих личные, либо представляемые интересы в уголовном судопроизводстве, имеют сугубо диспозитивный характер. Для сугубо диспозитивных процессуальных прав характерны ряд исключительных признаков. В первую очередь диспозитивному процессуальному праву всегда должна корреспондировать безусловная обязанность органа, ведущего уголовный процесс, придерживаться должной формы поведения, указанного в законе (например, принять какое либо процессуальное решение, либо воздержаться от совершения тех или иных процессуальных действий и т. д.). Вторым признаком диспозитивных прав, является факт того, что они всегда направлены на защиту частных интересов в уголовном процессе. Защищаемые частные интересы могут быть как личными, так и представляемыми, но они всегда имеют частных характер. Наконец, для того чтобы отнести то или иное процессуальное право к числу диспозитивных прав, реализация данного права должна существенно повлиять на начало, продолжение и окончание производства по уголовному делу. Учитывая вышеперечисленные критерии в статье права участников уголовного процесса на обжалование приговоров, либо иных итоговых решений суда, также рассмотрены в качестве диспозитивных.

Qahraman Jafarov**Challenge of sentences (other final decisions) of the court as a dispositive right
Summary**

Dispositivity implies the idea of autonomy of the will of the subject, but at the same time has clear limits outlined by legal rules. In criminal proceedings, dispositivity is expressed in separate rights, first, those specified in the law of the participants in criminal proceedings, who act in the personal interest, and second, in the rights of other persons concerned. It is these rights that are a form of manifestation of dispositive start at various stages of criminal proceedings. However, it should be noted that not all the rights enshrined in the law for participants in criminal proceedings who defend, either representing personal or represented interests in criminal proceedings, are purely dispositive. Purely dispositive procedural rights are characterized by a number of exceptional features. First of all, the dispositive procedural right should always be matched by the unconditional obligation of the body conducting criminal proceedings to adhere to the proper form of conduct specified in the law (for example, to take a procedural decision, or to refrain from carrying out dispositive procedural actions, etc.). The second sign of dispositive rights is the fact that they are always aimed at protecting private interests in criminal proceedings. Protected private interests can be both personal and representative, but they are always private. Finally, in order to make a procedural right a dispositive right, the exercise of that right must have a significant impact on the commencement, continuation and termination of criminal proceedings. Taking into account the above criteria in the article of the right of participants in criminal proceedings to appeal sentences, or other final decisions of the court, are also considered as dispositive right.

BABƏK ATAKİŞİYEV

Azərbaycan Respublikası DİN-in Baş Təşkilat-İnspeksiya İdarəsinin xüsusilə mühüm tapşırıqlar üzrə baş inspektor, polis polkovnik-leytenantı, DİN-in Polis Akademiyasının doktorantı

ƏMƏLİYYAT-AXTARIŞ FƏALİYYƏTİNİN PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: Psixoloji xüsusiyyətlər, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti, psixoloji qanunauyğunluqlar, psixoloji şərait, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin obyektivliyi və düzgün qiymətləndirilməsi.

Ключевые слова: психологические особенности, оперативно-розыскная деятельность, психологические закономерности, психологические условия, объективность и правильная оценка поисковых операций.

Keywords: Psychological features, operational search activities, psychological regularities, psychological conditions, objectivity and correct evaluation of search operations.

Müasir dünyanın inkişafında əsas məsələlərdən biri insanın varlığına olan maraqdır. İnsanın öyrənilməsi, araşdırılması bəşəriyyətin ən vacib problemlərindən biridir. Cəmiyyət dərk edir ki, dünyada yaranan bir çox problemlərin kökü elə insanın özündədir.

Bu baxımdan cinayətkarlığa qarşı mübarizə sahəsində hüquq mühafizə orqanları əməkdaşları tərəfindən cinayət törətmiş şəxslərin hərəkətlərinin psixoloji qanunauyğunluqlarının öyrənilməsi və onlar barədə məlumatların alınması əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əsas psixoloji xüsusiyyətlərindən biridir. Psixoloji qanunauyğunluqların öyrənilməsi, bu qanunauyğunluqların əməliyyat-axtarış fəaliyyətində psixoloji metodları müəyyən etməklə tətbiq edilməsi, insanlarla qarşılıqlı münasibətlərin qurulmasının tənzimlənməsinə kömək edilməsi, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin obyektivliyini və düzgün qiymətləndirilməsini müəyyənləşdirir. Praktiki olaraq insan fəaliyyətinin elə bir sahəsi yoxdur ki, orada psixoloji biliklər olmadan işin səmərəli qurulma-

sı mümkün olsun. Belə qənaətə gəlmək olar ki, psixoloji bilik və qanunauyğunluqlar olmadan insanları idarə etmək olmaz. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsində bu biliklər mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Beləliklə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin psixologiyasının ümumi məqsədi cinayətkarlığa qarşı mübarizənin səmərəliliyini artırmaq, bu fəaliyyət sahəsində şəxslərin davranışını anlamaq, proqnozlaşdırmaq və idarə etməkdən ibarətdir. Hüquqi münasibətlər sahəsində psixoloji qanunauyğunluqları tətbiq etməklə bu məqsədlər həyata keçirilir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi və psixoloji mahiyyətinin olması onun spesifikliyini yaradır və zənginləşdirir.

İnsanların psixologiyasını bilmək və bu biliklərdən müxtəlif situasiyalarda istifadə etmək əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən əməkdaşlar üçün çox vacibdir. Psixoloji bilikləri bilmək onları uğurla tətbiq etməyə zəmanət vermir. Lakin müxtəlif psixoloji metodları, üsulları, prinsipləri və qanunauyğunluqları məqsədyönlü yerinə yetirməklə insanlara təsir edilməsi, real nəticələrin əldə olunmasına zəmin yaradır. Eyni zamanda həqiqəti müəyyən etmək üçün psixoloji biliklərin vacibliyi mühümdür. Həqiqəti dərk etmək, düzgün nəticələr vermək psixoloji bilikləri bilməyi və onlara riayət etməyi zəruri edir. Bundan başqa, psixoloji biliklər şəxsi emosiyalara, dərk etməyə, idrak və koqnitiv proseslərə nəzarət etməyə, habelə digərlərində yoxlamaq və düzgün qərar qəbul etməyə imkan yaradır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində əsas məqam insanlarla iş hesab edilir ki, bu da bir sıra qarşılıqlı əlaqədə olan aspektlərdən ibarətdir: insanların öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi, onlarla psixoloji ünsiyyətin qurulması və inkişafı, onlara təsiri

daxildir. Psixoloji biliklərə yiyələnmək əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsində əhəmiyyətli hesab edilir.

Psixoloji baxımdan cinayətlərin iki yaranma səbəbinin olduğunu deyə bilərik: birincisi cinayətkarın şəxsiyyəti və onun psixoloji xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirilir, ikincisi isə cinayət törədən şəxsdən kənar olan amillərdir. Deməli bu qənaətə gəlmək olar ki, cinayətin törədilməsində insanın daxili, həmçinin xarici amillərin rolu vardır. Hər iki amil cinayətin törədilməsində əsasdır. Lakin, bu amillərdən biri mütləq dominant olmalıdır və bunu bilmək çox vacibdir. Cinayətkar davranışın və ayrı-ayrı cinayətlərin səbəblərini öyrənərkən, şəxsiyyətin xarici şəraitində deyil, onun daxilində “yerləşən” amillər səbəblər kompleksi kimi qeyd edilməlidir. Cinayətkarlıqla mübarizə təcrübəsində, xüsusilə onun fərdi profilaktikası və cinayətin istintaqı üçün bu çox mühüm hesab edilir. Çünki, xəbərdarlıq olunan əsas obyekt insandır. Təbii ki, səbəb olaraq həmişə şəxsiyyətin daxili xüsusiyyətləri götürülür, ətraf mühit cinayətin törədilməsində şərait kimi çıxış edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin psixologiyası bütün bu məsələlərin araşdırılmasında əsasları olan hüquq psixologiyasının bir sahəsidir və cinayətkarlığa qarşı mübarizə psixologiyası kimi də müəyyən edilə bilər. Psixoloji baxımdan cinayət şəxsin fərdi psixoloji xüsusiyyətlərinin məhsuludur. Psixoloji xüsusiyyətlər və müxtəlif psixoloji hadisələr haqqında məlumatlara malik olmaq, bir insanın nə üçün bu şəkildə hərəkət etdiyini və müəyyən situasiya dəyişdikdə hansı davranış tərzini seçəcəyini anlamaq imkanı verir. Bununla yanaşı, qeyd olunan xüsusiyyətlərin öyrənilməsi və şəxsin davranışına nəzarət etməklə ona qarşı optimal davranışın seçilməsini müəyyənləşdirmək olar. Digər tərəfdən cinayətə qarşı mübarizə cinayət mühitinə qarşı aktiv cavab verməkdir desək heç də yanlışlığa yol vermərik. Bu həm hüquqi, həm də psixoloji mübarizəni səciyyələndirir. Bununla bağlı belə qənaətə gəlmək olar ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin psixoloji xüsusiyyətləri ilə əməkdaşların psixoloji xüsusiyyətləri bir-biri ilə yaxın əlaqəli və biri digərindən asılı olan fundamental amillərdir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin onu həyata ke-

çirən əməkdaşların mürəkkəb fəaliyyət tipinə aid olması, bu fəaliyyət tipi digərlərindən vaxt məhdudluğu və məlumatın və şəraitin qeyri-müəyyənliyi, onların xüsusiyyətlərinin inkişafı ehtimalı, emosional əhəmiyyətliliyi və qərar qəbulunda yüksək məsuliyyətliliyi ilə fərqləndirilir. Xüsusi psixoloji xüsusiyyətlərin də mövcudluğu, bu da öz növbəsində yalnız əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə aid olması qənaətinə gələrək, onlara da ilk növbədə aşağıdakıların aid olması müəyyənləşdirilir:

- əməliyyat axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsində xarici təsirlərin xüsusiyyətlərinin cinayətin elementinə və onun əhatəsinə aktiv əks təsiri;

- əməliyyat axtarış fəaliyyətini həyata keçirən əməkdaşların və bu fəaliyyətə cəlb edilən şəxslərin öz peşəkar funksiyalarının və xüsusən həqiqi sosial rolunun gizlədilməsi;

- şəxsiyyətlərarası və ictimai münasibətlər sistemində şəxslərin sosial mövqeyinin zəruriliyi və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin xüsusiyyətlərinin reallaşması (2, s 14-15).

Bununla yanaşı bu xüsusiyyətləri nəzərdən keçirərək aşağıdakıları qeyd etmişdir:

- Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə cinayətkar aləmlə mübarizə aiddir ki, bu mübarizə digər hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşlarının fəaliyyətindən daha fərqlidir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri isə əksinə, bir qayda olaraq azadlıqda olan cinayətkar mühit ilə onların real həyat prosesində iştirak edir, bununla öz həyat və sağlamlığını tam risk vəziyyətində qoyurlar. Cinayətkar mühit ilə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri yalnız psixoloji vəziyyətlərdə deyil, həmçinin uyğun olan fiziki qüvvənin və odlu silahın tətbiqini tələb edən münasibətlərdə də iştirak edirlər.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin psixoloji quruluşunda xüsusi psixoloji qanunauyğunluqlar mövcuddur. Fəaliyyətin ümumpsixoloji nəzəriyyəsinə çıxış edərək, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini iki böyük qrupa bölmək olar:

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin uğurla həyata keçirilməsinə onun subyektlərinin psixikasının qanunauyğunluqlarının təsiri;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qanunauy-

ğunluqlarının onun subyektlərinin psixikasına təsiri (2, s 15-17).

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin ümumpsixoloji səviyyəsinin qanunauyğunluqları insanın sosial cəhətdən bir tərəfinə- “subyekt-obyekt” münasibətlər tipinə toxunur ki, bu münasibətlərdə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti obyekt olaraq çıxış edir. Eyni zamanda heç də az əhəmiyyətli olmayan sosial mövcudluq sisteminə “subyekt-obyekt” münasibətləri meydana gəlir. Özünün sosial rollarından asılı olmayaraq, insanlar “idarə edən – tabe olanlar” münasibətində fəaliyyətin subyektli olub, yalnız bəzi hallarda obyekt kimi çıxış edirlər. Digər hallarda sosial rolları eyni olan əməkdaşların (vəzifələri eyni olan iki əməkdaş) birgə fəaliyyəti zamanı subyektlərin çoxlu xarakterik xüsusiyyətləri yarana bilər. Elə buna görədir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qanunauyğunluqları yalnız ümumpsixoloji səviyyədə nəzərdən keçirilməlidir.

Bu qanunauyğunluqlar iki böyük qrupa bölünür:

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin onun digər iştirakçıları ilə ünsiyyətinin qanunauyğunluqları;

- əməliyyat xidmətini həyata keçirən əməkdaşların bir-biriləri ilə və digər xidmət sahələrinin əməkdaşları ilə ünsiyyətin qanunauyğunluqları.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin uğurla həyata keçirilməsi, subyektlərin psixikasına təsir edən qanunauyğunluqlar həmin şəxslərin psixoloji və psixofizioloji xüsusiyyətlərinin empirik səviyyədə araşdırılmasını zəruri edir.

Mənfi psixoloji xüsusiyyətlərin daşıyıcıları olan şəxslərlə mütəmadi ünsiyyət, mənfi emosiyaların artmasına, şəraiti və dəlillərində düzgün aydınlaşdırılmasına, dərk etmə prosesinin çətinləşməsinə və səhvlərə gətirib çıxarır. Psixologiya elminin qanunauyğunluqlarının öyrənilməsi əməkdaşlar tərəfindən faktların qiymətləndirilməsi zamanı səhv nəticələrin verilməsinin qarşısını almağa kömək edəcəkdir. Həqiqəti öyrənmək və hadisələri obyektiv əks etdirmək üçün, şəxsin psixikasında baş verən dəyişiklikləri öyrənməklə bərabər, onlara düzgün təsir etmək bacarığı da zəruridir. Bunun üçün psixoloji biliklər çox önəmlidir. Bu biliklərsiz şəxsin psixi proseslərinin

vəfərdi psixoloji xüsusiyyətlərinin dəyişkənliyini müəyyən etmək qeyri-mümkündür.

Yuxarıda qeyd edilən xüsusiyyətlərin araşdırılmaması əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektli kimi cəlb edilən şəxsin imkanlarından istifadə edilməsinə qeyri-mümkün edir və ya bu fəaliyyətin uğurla həyata keçirilməsini məhdudlaşdırır (4, s 2-10).

Bununla yanaşı, daxili işlər orqanlarının təcrübəsində psixoloji biliklərin inkar edilməsi bir sıra problemlər yaradır. İctimai və fərdi şüurun determinasiyası mənəvi dəyərlərin zəifləməsinə, sosial adaptasiya və laqeydliyə, müsbət emosiyaların tələbatlarla əlaqəni itirməsinə (işinə, uğuruna sevgi və sevinc hissivə s.) və sosial patologianın bütün formalarının aktivləşməsinə səbəb olur.

Eyni zamanda, hüquq pozuntusu törədən şəxsin psixoloji xüsusiyyətləri haqda biliklərin olması əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin və cinayətin istintaqının effektivliyinin artırılmasında mühüm rol oynayır. Cinayətkar davranışın psixoloji aspektinin öyrənilməsinə başlayarkən hüquq pozuntusunun psixologiyası anlayışını müəyyən etmək lazımdır. Bu ilk növbədə, cinayətkar davranışın müşahidə olunmayan daxili xüsusiyyətlərinin öyrənilməsidir. Şəxsiyyətin davranışının istənilən cinayət hadisəsində iki tərəfi mövcuddur: xarici (əşyavi-fiziki) və daxili (psixoloji). Başqa sözlə, istənilən hüquq pozuntusuna iki qrup: obyektiv-həmişə bilavasitə qavranılan və müşahidə edilən və psixoloji (subyektiv) - insan tərəfindən bilavasitə görünməyən və müşahidə edilməyən şərait daxildir.

Qeyd etmək lazımdır ki, istənilən işin obyektiv şəraitinə - cinayətin məkanı, zamanı, predmeti, cinayət törədilərkən istifadə edilən silah, şəxsin öz hərəkətləri, həmçinin baş verən cinayətin nəticəsi daxildir. Cinayətin baş verməsinin məqsədi və motivi, şəxsi cinayətkar davranışa sövq edən psixoloji münasibət, davranışın digər psixoloji tərəfləri - psixoloji şərait hesab edilir. Beləliklə, hər bir əməkdaşın konkret cinayətlə bağlı dəqiq psixoloji informasiyanı əldə etməsi və araşdırması üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı cinayətkar davranışın psixoloji təhlilinin əsaslarını bilməsi zəruridir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Кобозев И.Ю Психологическое обеспечение оперативно-служебной деятельности. М. ДГСК МВД России, 2015
2. Под общей редакцией Аврутина Ю.Е. Оперативно-розыскная психология. М., 2019
3. Роберт Чалдини Психология влияния. М., 2019
4. Чуфаровский Ю.В. Психология оперативно-розыскной и следственной деятельности «Издательство Проспект», 2006
5. Немов Р. Психология. М., 2010
6. Аврутина Ю.Е. Основы управления в органах внутренних дел. М., 2018

Babak Atakishiyev**Psychological features of operational search activities****SUMMARY**

The article touches on some of the psychological features of the search operation, with the emphasis on the study of psychological irregularities, the application and identification of these violations in the operational search activities. At the same time, the study of the truth and the objective reflection of events in addition to examining the changes that occur in a person's psyche have been exploring the importance of the ability to influence them properly and the importance of psychological knowledge.

Бабак Атакишиев**Психологические особенности оперативно-розыскной деятельности****РЕЗЮМЕ**

В статье рассматриваются некоторые психологические особенности поисковой операции с акцентом на изучение психологических нарушений, применение и выявление этих нарушений в оперативно-розыскных мероприятиях. В то же время изучение правды и объективного отражения событий в дополнение к изучению изменений, происходящих в психике человека, изучает важность способности правильно влиять на них и важность психологических знаний.

Rəyçi: h.ü.f.d., dos. N.Q.Eyvazov

BƏXTİYAR DAŞDƏMİROV

Azərbaycan Respublikası DİN-in Baş Dövlət Yol Polisi İdarəsinin əməkdaşı,
polis polkovnik-leytenantı
UOT: 342.95

YOL HƏRƏKƏTİ QAYDALARININ POZULMASINDA TƏQSİRKAR SÜRÜCÜLƏRİN DAVRANIŞININ HÜQUQİ – PSIXOLOJİ ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: yol-nəqliyyat hadisələri, sürücünün peşəkarlıq məharəti, avtotrenajor, psixoloji və psixofizioloji vəziyyət.

Ключевые слова: дорожно-транспортные происшествия, профессиональное - мастерство водителя, автотренажер, психологическое и психофизиологическое состояние.

Key words: traffic accidents, driver's professionalism, autotrainer, psychological and psychophysiological.

Müasir dövrdə avtomobil yollarında təhlükəsizliyin təmin edilməsi aktual məsələlərdən biridir. Mövcud problemlərin həlli və yol nəqliyyat hadisələrinin qarşısının alınması üçün uzun müddətli elmi araşdırmalar və statistik göstəricilərin təhlili, düzgün nəticələrin çıxarılması tələb olunur.

Məlum olduğu kimi, yol-nəqliyyat hadisələrinin (YNH) baş verməsinə bir neçə faktor - sürücü və ya piyada tərəfindən yol hərəkəti qaydalarının pozulması, yol örtüyün yararsız vəziyyəti və ya avtomobilin nasazlığı səbəbkər olur ki, buda yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sistemində sürücünün etibarlılığı və səriştəsi mühüm, bir sıra hallarda isə əsas və həlledici rol oynayır. Bəzən zaman qıtlığı şəraitində sürücü mürəkkəb məsələləri həll etməli olur, deməli onun ayrılmaz vəzifələrindən biri də yaranmış vəziyyəti və öz imkanlarını düzgün qiymətləndirmək olmalıdır.

Heç şübhəsiz ki, yol nəqliyyat hadisələrinin 70-80% sürücülərin təqsirindən baş verir. Buna görə də sürücülərin peşəkarlığının artırılması avtomobil yollarında qəzaların sayının azaldılması və profilaktik fəaliyyətin qurulması istiqamətində görülməli zəruri tədbirlərdən biridir. Sürücü-

nün peşəkarlıq məharəti avtomobilin təhlükəsiz, qənaətli və komfortlu idarə olunması məharətini təmin edən keyfiyyətlər məcmusu kimi müəyyən edilir. Bu keyfiyyətlərə sürücünün peşəkar zəkası, avtomobilin idarə olunmasında texniki vərdişləri və onun şəxsiyyətinin sosial-psixoloji cəhətləri daxildir. Müxtəlif şərait və vəziyyətlərdə peşəkar məharətin ayrı-ayrı elementlərinin çəkisi fəqlidir.

Yol hərəkətində təhlükəli vəziyyətlərin yaranmasını qabaqlamaq bacarığını sürücünün peşəkar zəkası adlanır. Yaranmaqda olan yol-nəqliyyat şəraitinin düzgün qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması, onun potensial təhlükə səviyyəsinin müəyyən edilməsi, azruedilməz fəsadların qarşısının alınması üçün düzgün qərarın seçimi və qəbul edilməsi sürücü məharətinin peşəkar zəkası kimi tərkib elementindən asılıdır.

Nəqliyyat vasitəsinin idarəedilməsində texniki vərdişlərə yiyələnmə ən səmərəli hərəkət rejimlərini seçməyə, yaranmış kritik vəziyyətdə isə yol-nəqliyyat hadisəsinin qarşısını almağa və yaxud onun fəsadlarını minimuma endirməyə imkan verir. Yəni texniki vərdişlər təhlükəli və kritik vəziyyətlərdən çıxmaq məharətini müəyyən edir. Sürücünün peşəkarlıq məharətinin üçüncü tərkib elementi sürücünün riskə və şüurlu olaraq yol hərəkəti qaydalarını pozmağa meylini müəyyən edən şəxsi xarakteristikasıdır (2, s.4-10).

Baş Dövlət Yol Polisi İdarəsinin (BDYPİ) stastikasına görə il ərzində aşkar olunmuş yol hərəkəti qaydaları əleyhinə olan inzibati xətlər və həmin xətlərə görə tərtib olunan protokollar əsasən sürət həddini aşma, sükan arxasında mobil telefon istifadə etmə, manevr etmə qaydalarını pozma, alkoqollu içkilərin qəbulu, nasaz nəqliyyat vasitəsi ilə hərəkət etmə kimi qayda pozun-

tularına aiddir. Belə ki, il ərzində 3.409.698 yol hərəkəti qaydaları və yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi qaydaları əleyhinə olan inzibati xəta aşkarlanıb. O, cümlədən sərxoş vəziyyətdə idarə etmə 8.113, sürət həddini aşma 1.690.044, YPX əməkdaşının nəqliyyat vasitəsini saxlamaq tələbinin yerinə yetirilməməsi 3.270, svetoforun qadağanedici işarəsinə əməl edilməməsi 87.296, yolayrıcını keçmə qaydalarının pozulması 141.817, dayanma və durma qaydalarının pozulması 316.043, sərnişin daşıma qaydalarının pozulması 10.636, təhlükəsizlik kəməri bağlamadan nəqliyyat vasitəsini idarə etmə 105.925, avtoxuliqanlıq 296, nəqliyyat vasitəsini idarə etmək hüququ olmadan nəqliyyat vasitəsinin idarə edilməsinə 13.294 (3, s.4-15).

Əksər yol-nəqliyyat hadisələrində təqsirkar subyekt – qaydaları pozan sürücüdür. Yol Hərəkəti Haqqında AR Qanununun 37-ci maddəsinə uyğun olaraq sürücü həmişə diqqətli olmalı və hər bir gözlənilməz hala hazır olmalıdır. Qanun faktiki olaraq istənilən yol nəqliyyat hadisəsində “təqsirkar və zərərçəkən” tərəfin müəyyən olunmasına imkan verir. Sürücü tərəfindən digər risk faktorlarına yorğunluq (yuxusuzluq), xəstə halda (məsələn, yüksək hərərət) nəqliyyat vasitəsini idarə etmə, əsəb gərginliyi, hətta qida qəbulu aiddir (1, s.82).

Sadalanan pozuntuların qarşısını almaq və yaxud onların ağır fəsadlarını azaltmaq üçün sürücü hazırlığı kimi problem ciddi şəkildə və statistik məlumatlara əsaslanaraq tədqiq edilməlidir.

BDYPİ tərəfindən verilən rəsmi məlumatda il ərzində respublikada 70.000 - ə yaxın müxtəlif kateqoriyalı (altkateqoriyalı) sürücülük vəsiqəsi və 31.040 ədəd nəqliyyat vasitəsinin ilkin qeydiyyatına alındığı göstərilir. O, cümlədən 9.572 sürücülük vəsiqəsi qadınlara verilmiş, 134.104 sürücülük vəsiqəsi isə yenisi ilə dəyişdirilmişdir (3, s.2-9). Onların bir qismi qısa zaman ərzində (və yaxud dərhal) nəqliyyat vasitəsini idarə etməyə başlayır, yəni “gənc və təcrübəsiz sürücü” adını qazanır. Sürücülük hüququ olan lakin uzun müddət ərzində nəqliyyat vasitəsini idarə etməyən vətəndaşlar bir müddətdən sonra vaxtı ilə öyrəndiyi qaydaları və keçdiyi praktiki təlim vərdişlərini unutmuş olur. Hər iki sürücü kateqo-

riyası risk qrupuna aid olduğundan onların iştirakı ilə törədilən yol nəqliyyat hadisələrinə nəzər yetirmək olar. Belə ki, az təcrübəli sürücülərin iştirakı ilə baş verən qəzalara əsas səbəbinə aiddir: sürücülük kurslarında hazırlıq keyfiyyətinin müasir tələblərə cavab verməməsi (o cümlədən, təlim proqramının tam həcmində yerinə yetirilməməsi); real yol hərəkəti şəraitində zəif praktiki hazırlıq; psixoloji hazırlığın yoxluğu. Hesab edilir ki, sürücü 3 il və yaxud 100 min km.ə yaxın nəqliyyat vasitələrinin idarə etmək sahəsində təcrübədən sonra kifayət qədər təcrübə qazanmış olur. Texniki vərdişlər haqqında söhbət gedirsə, sonuncu ilə razılaşmaq olmur. Lakin avtomobilin təhlükəsiz idarə edilməsi baxımında bu fikir həqiqətə uyğundurmu? Xarici ölkələrdə aparılan tədqiqatlara görə “gənc” sürücülər (yəni 2 ilə qədər və yaxud 30-40 min km. sürücülük təcrübəsi olan şəxslər) ağır yol nəqliyyat hadisələrinin əsas səbəbkarı olmur, çünki bu dövrdə onların özünə arxayınlığı aşağı olduğundan avtomobili daha səliqəli və ehtiyatlı sürürlər. Bu qənaəti sığortə şirkətlərinin statistikasıda təsdiq edir. Adətən təcrübəsiz sürücülər idarə etdiyi avtomobilin qabaritinə yaxşı bələd olmadığından cüzi maddi zərər dəymiş yol-nəqliyyat hadisələri törədirlər (parkinq zamanı boya örtüyünün zədələnməsi, tıxacda hərəkət zamanı qarşıdakı avtomobili vurma, zolağı dəyişərkən və yaxud ensiz döngələrdə toqquşma və sürtünmə və s.).

Respublika əhəmiyyətli avtomobil yollarında il ərzində 1817 yol – nəqliyyat hadisəsi baş vermiş, nəticədə 722 nəfər həlak olmuş, 1711 nəfər müxtəlif dərəcəli bədən xəsarəti almışdır. Ağır yol-nəqliyyat hadisələrini törədənlərin əksəriyyəti 10 ildən yuxarı sürücülük təcrübəsi olan (641 hadisə) şəxslərdir (3. s.1). Bu dövrdə onların özünə arxayınlığı zirvədə olur ki, bu da yol şəraitinin yanlış qiymətləndirilməsinə gətirərək ağır qəzalara səbəb olur (məsələn, sürət həddini aşma). Beləliklə, etibarlı sürücünün hazırlığı metodologiyası iki mühüm çatışmazlıqla səciyələndirilir. Birincisi, əsl sürücülük təcrübəsinin əldə edilməsi xeyli müddətə uzanır (5-7 il), ikincisi isə bu dövr həm sürücünün özü üçün, həm də cəmiyyət üçün ciddi təhlükələrlə fəsadlanır.

Şəxsin təhlükəsiz sürücülük vərdişlərinə

kortəbii yiyələnməsi problemi iri nəqliyyat şirkətlərinin bazasında xüsusi sürücülük məharəti və yaxud ixtisasartırma kurslarının yaradılması yolu ilə həll edilə bilər. Peşəkar məharətin təkmilləşdirilməsi metodları hələ SSRİ dövründə elmi-tədqiqat institutları tərəfindən xüsusi “situation” təlim proqramında işlənib hazırlanmışlar.

Bu təlim proqramının mahiyyəti ondan ibarət idi ki, burada yüksək təhlükəyə malik tipik yol-nəqliyyat şəraitləri tədqiqat obyektinə çevrilir və qəzanın baş verməsinə gətirən sürücü səhvləri xüsusi diqqət mərkəzində saxlanaraq təhlil olunur. Mövcud əlamətlərin və xüsusiyyətlərin təhlili ilə təlim kursunu keçən sürücülərə yarana bilən təhlükəni proqnozlaşdırmaq və ağır fəsadlar baş vermədən təhlükədən yan keçmək yolları öyrədilir. Çox saylı qəza şəraitlərinin təhlili onların hamısının oxşar cəhətini və yaranma mexanizmini üzə çıxarmağa imkan vermişdir. Yol nəqliyyat şəraitləri bir neçə qrupa bölünmüşdür, məsələn; piyada keçidindən hərəkət, avtobusun dayanacaq yeri qarşısından keçmə, ötmə əməliyyatı və s. Təcrübə göstərir ki, xüsusi avtotrenajor kimi texniki vasitələrin tətbiqi ilə təlim daha effektivdir. Avtotrenajorların daha müasir modelləri xüsusi kompyuterlə quraşdırıldığından təlim keçən sürücünün səhvlərini göstərir, “hərəkət” zamanı tövsiyələr verir. Belə hazırlığın növbəti mərhələsində, sürücülər avtodromlarda praktiki olaraq, yəni real hərəkət şəraitində, təlim keçir (4. s.2-4).

Yuxarıda qeyd olunan xüsusi təkmilləşdirmə kurslarının təşkilini sərnişin və yük daşımaları ilə məşğul olan şirkətlərdən tələb etmək lazımdır. Nəzərə alsaq ki, respublika ərazisində baş verən qəzaların xeyli hissəsi yük avtomobillərinin, avtobusların və hüquqi şəxslərə məxsus olan minik avtomobillərinin iştirakı ilə törədilir, sürücü vəzifəsinə qəbul edilən işçilərin sürücülük səriştəsi və peşəkarlığının artırılması məsələsinin nə qədər aktual olduğunu təsəvvür etmək çətin deyil. Eyni zamanda özəl şirkətə yaxud dövlət müəssisəsinə sürücülərin işə qəbulu zamanı işə götürən şəxs namizədlər qarşısında əlavə tələblər qoymalı, onların sürücülük tarixcəsini araşdırmalı (qəza səbəbkarı olub-olmaması, inzibati cərimələr və növləri və s.) və yalnız sürücülük vəsiqəsinin mövcud olması ilə kifayətlənməməlidir.

Sərnişin daşımalarının sosial əhəmiyyətini və nəqliyyat fəaliyyəti subyektinin yüksək məsuliyyətini nəzərə alaraq, müntəzəm sərnişin daşımalarına cəlb edilən sürücülər qarşısında, aşağıda göstərilən əlavə tələblərin qoyulması da tövsiyə olunur:

- şəhərlərarası sərnişin daşımalarına cəlb olunan avtobus sürücülərində ən azı son 3 illik sürücülük təcrübəsi;
- uşaqların daşınmasına cəlb olunan avtobus sürücülərində ən azı son 5 illik sürücülük təcrübəsi;
- qarlı və buzlu yollarda yaxud dağlıq marşrutlarda sərnişin daşımalarına cəlb olunan avtobus sürücülərində ən azı son 3 illik sürücülük təcrübəsi;
- sutkanın qaranlıq saatlarında şəhərlərarası marşrutlarda sərnişin daşımalarına cəlb olunan avtobus sürücülərində ən azı son 5 illik sürücülük təcrübəsi.

Sürücünün avtobus idarə etmək sahəsində bacarıq və vərdisləri təcrübədə işəgötürən tərəfindən həm test tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi ilə, həm də 40-50 km. məsafəsinə nəzarət yürüşü ilə yoxlanıla bilər. Bu məsafə ərzində namizədin manevrləri yerinə yetirməsi keyfiyyəti, müxtəlif yol şəraitlərinə reaksiyası yoxlanılır. Əmək məcəlləsinə uyğun olaraq sürücü maksimum 3 aylıq sınaq müddəti ilə də işə qəbul edilə bilər. Sınaq müddəti barədə şərt mütlıq əmək müqaviləsində əks olunmalıdır. Sınaq dövründə sürücü qeyri-qənaətbəxş nəticə nümayiş etdirdikdə işə götürən tərəfindən əmək müqaviləsi birtərəfli şəkildə ləğv edilə bilər.

Sürücünün illərlə topladığı peşəkarlıq təcrübəsindən başqa bu fəaliyyət növünün psixofizioloji aspektlərini də nəzərdən qaçırmmaq olmaz. Avtomobil yollarında hərəkət təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələsi xeyli dərəcədə sürücülərin “risk” qrupuna aid olub-olmamasından asılıdır. Sürücülərin peşəkar fəaliyyəti mürəkkəbliklə və qəza zamanı səhvin həm maddi məsrəflər, həm də insan tələfatı baxımından olduqca baha başa gəlməsi ilə xarakterizə olunur.

Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, sağlamlıqla və peşə səriştəsi ilə yanaşı sürücülər bir sıra psixoloji və psixofzuoloji xüsusiyyət və

keyfiyyətlərə malik olmalıdır. Sürücülərin praktiki fəaliyyətinin effektivliyi təhlükəsizliyi bu kimi vacib peşə keyfiyyətlərinin inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Sürücünün peşəkar fəaliyyətinin əsas psixofizioloji aspektlərinə nəzər yetirək. Nəqliyyat vasitəsinin sürücüsü peşə yararlığı və etibarlığının formalaşmasında qabaqcıl rol oynayan psixoloji xarakteristikalar sistemə sahib olan şəxsiyyətdir. Bu keyfiyyətlərin əhəmiyyətini yalnız psixoloqlar deyil, avtonəqliyyat sahəsinin mütəxəssisləri də etiraf edir, çünki texniki tərəqi və yol hərəkəti şəraitinin təkmilləşdirilməsi insan faktorunu nəzərə almadan yollarda təhlükəsizliyi təmin etmir. İnsanın şəxsiyyəti müxtəlif şərait və situasiyalarda bilavasitə tədqiq olunsa bu məqsədə nail olmaq olar. Sürücünün şəxsiyyəti öyrənilmədən onun sürücülük fəaliyyətini tədqiq etmək mümkün deyil.

Mürəkkəb texniki avadanlığın (o cümlədən nəqliyyat vasitələri) qəzasız və təhlükəsiz istismarı sahəsində müvəffəqiyyətə nail olmaq üçün psixoloqlar işçidə (sürücüdə) bir sıra şəxsi keyfiyyətlərin olması vacibliyini vurğulayır. Belə ki, qarşıda duran vəzifəni müvəffəqiyyətlə yerinə yetirməkdə daxili tələbatı, məsuliyyət hissini, özünü doğrultmaq istəyini, iradi keyfiyyətləri, diqqət, həssaslıq, özünə qarşı tənqidi yanaşma və s.

Sürücülərdə daha vacib olan psixoloji keyfiyyətləri misal olaraq, nəqliyyat vasitəsinin idarə olunmasında sürücünün səhvləri onun hal-hazırkı psixoloji vəziyyətinin nəticəsi kimi də özünü biruzə verə bilər. Avtomobili idarə edərkən uzun müddət ərzində (bəzən saatlarla) ətrafdakı informasiya və situasiyaların çevik və keyfiyyətli səviyyədə qavranmasını təmin edən optimal psixi durum mövcud olmalıdır.

Psixi durumun normadan kənara çıxması (məsələn: qıcıqlanma və yaxud depressiya) sürücünün hərəkətlərində səhvə yol vermə ehtimalını xeyli artırır. İnsanların fiziki özəllikləri eyni deyil. Psixi vəziyyətə sinir sistemə nüfuz edən ətraf mühit təsir edir ki, bu da gedən psixi proseslərin dərinliyi və sürətini dəyişə bilər. Orqanizmin funksiyalarını dəyişən faktorların təsiri də buna gətirir. Tədqiqatların göstərdiyi kimi sisteməlik olaraq yol hərəkəti qaydalarını pozan sürücülərin

əksəriyyəti eqoist, səhlənkar, ictimai həyat normalarının pozan və xasiyyətcə münaqişəyə meyilli insanlardır. Əksinə qəza törətməyən və nadir hallarda yol hərəkəti qaydalarını pozan sürücülər həyatda da intizamlı, düşüncəli, dərrakəli, sabit psixikalı, daha geniş dünya görüşünə və s. müsbət xüsusiyyətlərə malik olan insanlardır.

Riskli davranış tərzinə yüksək meyl yol hərəkəti qaydalarının pozulması və nəqliyyat hadisələrinin törədilməsi ilə bir başa əlaqədədir. Sürücü daim özünü nəzarətdə saxlamalıdır. Əgər sürücü görsə ki, daim təhlükəli vəziyyətlərin səbəbkarı olur, deməli o yolda öz davranışına diqqət yetirməli və yaxud nəqliyyat vasitəsinin idarə edilməsindən imtina etməlidir. Riskə meyllilik sürücünün sosial-psixoloji dayanıqlığının göstəricisidir. Bəzən sürücünün özü üçün “yol verilən” risk səviyyəsi onun texniki məharətinə və konkret yol-nəqliyyat situasiyasına uyğun gəlməyə bilər. Sürücünün riskli davranışına görə yolda yaranmış vəziyyətin nə qədər təhlükəli olmasını necə müəyyən etmək olar? Bu suala hər kəs yalnız subyektiv hissiyatları ilə cavab verə bilər. “Yaşanmış təhlükə qorxusu” ilə yaranan hisslər təcrübəli sürücülərə tanışdır. Belə hallarda qanda adrenalın miqdarı artır, ürək döyüntüləri sürətlənir, insanı soyuq tər alır və s. Stressə qarşı orqanizmin normal reaksiyası məhz belə də olur. Az müddətdən sonra sürücü təhlükəsiz hərəkət üçün bütün imkanlarını səfərbər edir və gələcəkdə belə halların baş verməməsindən sığortalananmaq üçün nəqliyyat vasitəsinə daha diqqətlə və ehtiyatla idarə edir. Lakin riskə meyilli olan sürücülər şüurlu olaraq nəqliyyat nasitəsinə kəskin maneəvərlərlə, yüksək sürətlə idarə edir, öz “sürücülük məharəti” ilə sərnəşinlər və digər yol hərəkəti iştirakçıları qarşısında “lovğalanır”. Belə sürücülər tədricən risk səviyyəsini artırır və yolda yaranmış təhlükəli vəziyyətləri adi hal kimi dəyərləndirəndiyinə görə onlarda təhlükə, qorxu hissi kütləşir. Araşdırmalardan bəllidir ki, riskli sürücülük tərzilə yol-nəqliyyat hadisəsi qaçılmazdır.

Onu da əlavə etmək lazımdır ki, riskə meyilli sürücüləklə yanaşı təhlükəni dəyərləndirməmək vərdişi də yol-nəqliyyat hadisələrinin baş verməsində sabit səbəblərdən biridir.

Toplanmış təcrübə sayəsində yol şəraitini

dəyərləndirən sürücü yolda yaranmaqda olan vəziyyəti proqnozlaşdırır. Hər bir tipik yol situasiyasına təhlükə dərəcəsi uyğun gəlir. Obyektiv təhlükə qarşısında sürücünün subyektiv dəyərləndirmə meyarları onun qeyri-adekvat hərəkətlərinə gətirib çıxara bilər. Qeydi-adekvat hərəkətlər arasında kəskin maneələri, qarşı hərəkət zolağına çıxmağı, bir maneədən qurtulmaq məqsədi ilə digər maneənin (piyada, nəqliyyat vasitəsi, yol kənarı obyektlər və s.) üzərinə avtomobili yönəltmə və s. qeyd etmək olar. Həddən artıq ehtiyatlı sürücü də hərəkət axınına uyğunlaşmamaqla, sürəti azaltmaqla, əyləci basmaqla hərəkət hissəsində təhlükələrin yaranmasına səbəbkar ola bilər. Bu səbəbdən sürücünün emosional sabitliyi nəqliyyat vasitəsinin təhlükəsiz idarə olunması üçün vacib faktorlardan biridir. Qeyd olunduğu kimi naşı sürücü həddən artıq ehtiyatlı olduğuna görə hərəkət axınına uyğunlaşa bilmir, yolda mövcud vəziyyəti obyektiv dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir və bununla da həm özü üçün həm də digər yol hərəkəti iştirakçıları üçün təhlükə mənbəyinə çevrilir. Sürücünün soyuqqanlılığı, özünü itirməməsi, yaranmış yol şəraitini obyektiv dəyərləndirərək operativ şəkildə düzgün qərar qəbul edib təhlükədən yan keçməsi emosional sabitliyin göstəricisidir. Məhz buna görə baş vermiş yol-nəqliyyat hadisəsinin baş vermə səbəbini müəyyən etmək üçün ilk növbədə insanın (sürücünün) hərəkətlərini təhlil etmək lazımdır.

Soyuqqanlılıq, yol şəraitini obyektiv qiymətləndirmə qabiliyyəti, diqqət sürücünün psixoloji sabitliyinin göstəricisidir. Araşdırmalardan məlumdur ki, psixoloji və emosional sabitliyin olmamasından gündəlik həyatda baş verən münaqişələr, stressyaradıcı faktorlar, şəxsi problemlər sürücünün yol hərəkətinə adaptasiyasını qeydi-mümkün edir.

Sürücünün emosional və psixoloji vəziyyəti daim baş verən mürəkkəb yol şəraitinin təsiri altında olur. İstənilən vəziyyətdə özünü itirməmə, çevik və düzgün qərar qəbul etmə emosional və psixiki sabitliklə müəyyən edilir, sürücünün mühüm peşə keyfiyyətlərindən biri hesab edilir.

Yol hərəkəti təhlükəsiliyinin digər vacib faktorlarından biri də diqqətdir. Statistik məlumatlardan da bəllidir ki, diqqətsizlik yol-nəqliyyat

hadisələrinin baş verməsində tez-tez rast gəlinən səbəblərdən biridir. Diqqət – insan şüurunun bu və ya digər əşyalara və hallara fəal yönəlməsidir. Diqqətin ən vacib keyfiyyətləri sırasında dayanıqlığı, cəmləşməni, həcmi, bərabər paylaşmasını, qeyd etmək olar. Avtobus və ya yük avtomobillərinə sürücü vəzifəsinə seçilən namizədlərin sahib olduqları kateqoriya (altkateqoriya) ilə yanaşı peşəkar psixoloqlar tərəfindən onların emosional və psixi sabitliyi, diqqəti, yorğunluğa qarşı davam gətirə bilməsi, kimi vacid göstəriciləri də müxtəlif test və tapşırıqlar vasitəsi ilə yoxlanılmalıdır.

Nəqliyyat vasitəsinin uzun müddət (fasiləsiz) idarə edilməsi sürücünün iş qabiliyyətinin azalmasına gətirib çıxarır, çünki belə hal orqanizmin funksional vəziyyətinin pozulması deməkdir. Belə pozuntulara qarşı dayanıqlıq hər bir insanda fərqlidir. Təsir edən amillər arasında sürücünün yaşını, fiziki sağlamlığını, iş və istirahət rejiminə riayət edilməsini qeyd etmək olar (5. s.23).

Araşdırmalar göstərir ki, yol nəqliyyat hadisələrinin xeyli hissəsinin təməlinə sürücünün yorğunluğu durur. Bu səbəbdən sərnişin və yük daşımaları ilə məşğul olan nəqliyyat şirkətlərində sürücülər üçün “mülayim” iş qrafiki təyin edilməli və buna əmək və sosial müdafiə nazirliyinin müvafiq strukturları tərəfindən müntəzəm nəzarət aparılmalıdır. Digər tərəfən isə işə götürən şirkətin ştatında (kadrlar şöbəsində) psixoloq ştatı yaradılmalı və işə qəbul edilən sürücü-namizədlər bir sıra psixofizioloji parametrlər (diqqət, reaksiya müddəti, yaddaş, riskə meyl, stressə qarşı dayanıqlıq, təhlükəni proqnozlaşdırmaq bacarığı və nəhəyat fiziki gərginliyə tab gətirmə qabiliyyəti) üzrə yoxlanılmalıdır. Hal hazırda sürücülər peşə və mənəvi keyfiyyətlərin subyektiv dəyərləndirilməsi yolu ilə işə götürülür. Bu keyfiyyət və xüsusiyyətlərin aşkar edilməsinə psixofizioloji peşə seçimi xidmət edir.

Bu kimi xüsusi tədbirlər kompleksi sürücülüyə namizədlər arasında öz fərdi imkanlarına görə konkret nəqliyyat vasitələrinin idarə edilməsinə yararsız olanları müəyyən etməyə imkan verir. Məsələn; həddən artıq ünsiyyətçi sürücünün sərnişin daşınması üçün, gecə reyslərində yuxusuz qala bilməyən sürücünün isə sutkanın qaranlıq

saatlarında işə cəlb edilməsi yolverilməzdir.

Təəssüf ki, sürücülərin tibbi müayinəsi məsələsində bütün zəruri məqamların tənzimlənməsi üçün normativ baza olsa da, sürücülüyə namizədlərin psixoloji yararlığının yoxlanması və müayinəsi üçün hər hansı tənzimləmə mexanizmi mövcud deyil. Başqa sözlə, heç kim, işə götürən müəssisəni məcbur edə bilməz ki, qəbul zamanı psixoloji seçimi rəhbər tutsun. Lakin aydın məsləhət ki, sürücülərin belə seçimi avtobusla sərnişin daşımalarında təhlükəli yüklərin daşınmasında mürəkkəb marşrutlar üzrə hərəkətdə və s. kadrların psixofizioloji müayinəsi və seçimi hərəkət təhlükəsizliyi baxımından olduqca faydalıdır.

Məqalədə açıqlanan araşdırma və təhlillərdən bəlli olur ki, yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsində ən vacid və həlledici məsələlərdən biri (və hətta birincisi) sürücülərin peşəkarlıq səviyyəsidir. Problemin aktuallığını nəzərə alaraq avtomobil yollarında təhlükəsizliyin təmin edilməsi baxımından aşağıdakıların təmin edilməsi məqsədmüvafiq olardı:

- sücürülük kursları və ya mərkəzlərində təlimin tələb olunan səviyyədə və zəruri avadanlıqla təmin edilmək şərti ilə keçirilməsinə nəzarət;

- sərnişin daşımaları və yük daşıma sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələrdə sürücü-namizədlərin yoxlanmasına psixoloqların cəlb olunması ilə psixoloji müayənələrin, testlərin keçirilməsi, sürücünün şəxsiyyətinin tədqiq edilməsində psixometrik metodların tətbiq edilməsi;

- avtobus və yük maşınlarının sürücülərinin

mütləq qaydada sürücü elektron kabinetinin olmasının tələb edilməsi, yeni işə qəbul zamanı işə götürən şirkətin kadrlar şöbəsinin həmin elektron kabinetdən zəruri məlumatların əldə edə bilməsinin təmin edilməsi;

- şəxsin elektron kabinetində barəsində olan yol hərəkəti qaydaları əleyhinə inzibati xətalər, onun iştirakçısı olduğu yol-nəqliyyat hadisələri, tərtib edilmiş protokollar və ya bəraət qazandıran qərarlar, o cümlədən cərimə balları barədə məlumat saxlanılsın;

- sərnişin və yükdaşıma sahəsində məşğul olan müəssisələrin nəzdində sürücünün təkmilləşdirilməsi kursları fəaliyyət göstərsin və həmin kurslarda yeni işə qəbul olan sürücülərin sınaq müddətinin peşəkar yararlığı yoxlanılsın;

- sürücülərin stimullaşdırılması məqsədi ilə təcrübədən və intizamdan asılı olaraq məharət dərəcələri müəyyən edilsin və bu dərəcələr aylıq məvacibə əlavələrlə fərqləndirilsin;

- sürücülərin iş istirahət qrafikinə, növbətçiliyə, nahar fasiləsi, tibbi təminat məsələlərinə, həmkarlar ittifaqı tərəfindən ciddi nəzarət edilsin, pozuntuların aradan qaldırılması müəssisə rəhbərliyindən tələb edilsin;

- yol hərəkəti iştirakçılarının həyat və sağlamlığı üçün təhlükə ilə səciyyələnən inzibati xətalara görə il ərzində 3 dəfədən artıq cərimə olunan sürücülər xüsusi elektron qeydiyyatda “qara siyahıya” alınsın və onların avtobus və ya yük maşınlarının idarə edilməsinə müəyyən müddətə məhdudiyət qoyulsun.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. “Yol hərəkəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı – 2019
2. “Yol hərəkəti təhlükəsizliyinin hüquqi təminatı” Sənədlər Toplusu. Bakı – 2019
3. DİN – in BƏSİİ – nin məlumatları
4. Коноплянко В.И. Основы управления автомобилем и безопасность дорожного движения. Уч.посobie М., 2005.
5. Куперман А.И., Миронов Ю.В. Безопасность дорожного движения. М., 1999

Бахтияр Дашдамиров

**Правовые и психологические аспекты поведения нарушителей
правил дорожного движения**

РЕЗЮМЕ

Из содержания данного исследования вытекает, что в обеспечении безопасности дорожного движения одним из решающих факторов является уровень профессионализма водителей. Также кроме профессионального опыта водителя, который накапливается годами, нельзя оставлять без внимания психологические аспекты данного вида деятельности. В данной статье приведены результаты исследований, проведенных в различных странах, выдвинуты конкретные предложения по совершенствованию мер по усилению безопасности дорожного движения. Особое внимание уделено психологическому тестированию кандидатов для приёма на работу водителя, а также вопросам совершенствования уровня профессиональной подготовки действующего персонала транспортных предприятий.

Bakhtiyar Dashdemirov

**Legal and psychological aspects of the behavior of guilty drivers in the
violation of traffic rules**

SUMMARY

As a result of the research and analysis published in the article, it is clear that one of the most important and crucial issues (and even the first) is the professionalism of drivers. In addition to the professional experience that drivers have accumulated over the years, the psychophysiological aspects of this type of activity cannot be ignored. This article presents the results of studies conducted in various countries, puts forward specific proposals for improving measures to enhance road safety. Particular attention is paid to the psychological testing of candidates for hiring a driver, as well as for improving the level of professional training of existing personnel of transport enterprises.

Rəyçi: h.ü.f.d., dosent Rafiq Nəcəfquliyev

РУСЛАН ВЕЛИЕВ

Коллегия Адвокатов Азербайджанской Республики, адвокат

ОГРАНИЧЕНИЕ КОРПОРАТИВНЫХ ПРАВ В СВЯЗИ С ОГРАНИЧЕНИЕМ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Ключевые слова: корпоративные права, предпринимательская деятельность, франчайзинг, гражданско-правовая дееспособность, юридическое лицо, Республика Беларусь.

Açar sözlər: korporativ hüquq, sahibkarlıq fəaliyyəti, franşayzinq, mülki hüquq fəaliyyəti qabiliyyəti, hüquqi şəxs, Belarus Respublikası.

Keywords: corporate rights, entrepreneurial activity, franchising, civil legal capacity, legal entity, Republic of Belarus.

Согласно статьи 31 Гражданского кодекса Республики Беларусь предпринимательская деятельность физического лица (индивидуального предпринимателя, учредителя, участника собственника имущества или руководителя юридического лица и др.) может быть ограничена в судебном порядке сроком до 3-х лет [1]. Анализ содержания указанной статьи позволяет разграничить гражданско-правовые последствия принятия решения об ограничении предпринимательской деятельности. Что касается прав на осуществление предпринимательской деятельности, занятия должностей в исполнительных органах юридических лиц, быть управляющим предприятий и иного имущества, используемого для предпринимательской деятельности, то эти права на весь срок ограничения у данного лица отсутствуют. Отсутствует и возможность реализации их третьими лицами в пользу данного физического лица, т.е. речь идёт о сужении сферы дееспособности. Однако приобретать и осуществлять права собственника имущества (учредителя, участника) юридическо-

го лица данное физическое лицо не может только «своими действиями», т.е. его права в этой сфере сохранены, утрачена только способность действовать в целях их реализации. Соответственно приведённое законодательное положение имеет отношение к сфере ограничения дееспособности. В данном случае презумпция сознательно-волевого поведения лица опровергается доказанными в суде фактами его недобросовестных действий в сфере хозяйственно-предпринимательской деятельности, например, осуществление незаконной предпринимательской деятельности [2, ст. 12.7]. Таким образом, рассматриваемый акт сочетает в себе две функции: наказания (ограничение определённого права) и охранительную, направленную на защиту иных участников гражданского оборота от возможных недобросовестных и неразумных действий этого лица (ограничение дееспособности относительно правомочий собственника и участника корпоративных отношений (ограничение дееспособности).

В рассматриваемом случае законодатель использовал максимально общую формулировку для определения подлежащих ограничению прав. Поэтому положения статьи 31 Гражданского кодекса Республики Беларусь нуждаются в интерпретации. На основе анализа указанной нормы можно заключить, что ограничению подвергается право собственности на предприятие как единый имущественный комплекс, право использования лицензионного комплекса, полученного на основании договора франчайзинга, право на управление унитарным предприя-

тием, а также корпоративные права.

Франчайзингу как гражданско-правовому договору присуща не только регулирующая, но и координационная функция, поскольку при помощи договора франчайзинга «...правообладатель и пользователь могут координировать свою производственно-хозяйственную деятельность и осуществлять взаимовыгодное сотрудничество [4, с. 31].

Законодатель предлагает восполнить отсутствие дееспособности в перечисленных сферах путём передачи данного имущества в доверительное управление, тем самым, с одной стороны, обеспечив принцип неприкосновенности собственности, а с другой – отстранив субъекта, не обладающего достаточной степенью зрелости интеллектуально-волевой сферы от участия в гражданских правоотношениях.

Доверительный управляющий отчитывается о своей деятельности по управлению имуществом подопечного перед органом опеки и попечительства в порядке и сроки, предусмотренные в договоре. В качестве документов, подтверждающих осуществление действий (операций) по доверительному управлению, могут выступать расчётные кассовые документы о движении средств по доверительному (трастовому) счёту, выписки по такому счёту, соответствующие договоры, заключённые доверительным управляющим при доверительном управлении, копии товарных чеков, квитанции об уплате налогов, страховых сумм и т.д. [3].

Относительно использования лицензионного комплекса нужно сразу отметить, что договор комплексной предпринимательской лицензии предполагает в качестве участников только юридические лица и индивидуальных предпринимателей, соответственно, утрата пользователем статуса предпринимателя [1, ст. 910] неминуемо приводит к прекращению этого договора. Здесь надо отметить, что в случае участия в данном договоре лица, ограниченного в

предпринимательской деятельности, в качестве правообладателя он тоже подлежит прекращению в порядке статьи 9108 Гражданского кодекса Республики Беларусь. Поэтому имеет смысл дополнить статью 91011 Гражданского кодекса Республики Беларусь ч. 4 следующего содержания: «Договор франчайзинга, заключённый как с указанием срока, так и без указания срока подлежит прекращению в случае ограничения права на осуществление предпринимательской деятельности в порядке статьи 31 настоящего Кодекса как в отношении правообладателя, так и в отношении пользователя».

Что касается учреждения доверительного управления предприятием и иным имуществом, используемом в предпринимательской деятельности, то заключая соответствующий договор, данное физическое лицо становится вверителем с приобретением и утрачивает право непосредственно использовать это имущество, сохраняя право на получение соответствующего дохода. Если отвлечься от некоторых особенностей, в целом такие отношения напоминают конструкцию отношений «попечитель – лицо, отношении которого установлено попечительство», что ещё раз подтверждает, что речь идёт об ограничении дееспособности.

В отношении корпоративных прав, их ограничение предполагает передачу в доверительное управление долей (паёв) в уставных фондах юридических лиц, а также акций акционерных обществ. Причём, как представляется, это требование должно распространяться как на коммерческие, так и некоммерческие юридические лица, поскольку последние имеют право осуществлять предпринимательскую деятельность, если она необходима для их уставных целей, ради которых они созданы, соответствует этим целям и отвечает предмету деятельности этих организаций [1, ч. 3 ст. 46].

В соответствии со статьёй 896 Гражданского кодекса Республики Беларусь объектом доверительного управления могут быть

предприятия и другие имущественные комплексы, отдельные объекты, относящиеся к недвижимому имуществу, ценные бумаги, права, удостоверенные бездокументарными ценными бумагами, исключительные права и другое имущество. Но в отношении имущества организации корпоративного типа участник имеет обязательственные права, т.е. имущественные по содержанию, но не удостоверенные никакими ценными бумагами (за исключением акционерных обществ) [1, п. 2 ст. 44]. Иными словами, у лица, ограниченного в праве осуществлять предпринимательскую деятельность отсутствует имущество, определяемое в законодательстве как объект договора доверительного управления. Таким образом, в целях исключения коллизий в рамках ГК Республики Беларусь следует дополнить статью 896 Гражданского кодекса Республики Беларусь словами: «доли, паи в уставных фондах коммерческих и некоммерческих юридических лиц».

Несколько подробнее стоит остановиться на праве на управление унитарным предприятием. Поскольку унитарное предприятие не является имуществом, а определяется в законодательстве как организационно-правовая форма коммерческого юридического лица [1, ст. 113], то и в доверительное управление оно не может быть передано. Соответственно, речь может идти только о назначении управляющего (директора) и запрете лицу, ограниченному в праве осуществлять предпринимательскую деятельность вмешиваться в управление этой организацией.

Таким образом можно сделать вывод, что основанием ограничения корпоративных прав в связи с ограничением в судебном порядке предпринимательской деятельности является опровергнутая решением суда презумпция сознательно-волевого, добросовестного и разумного поведения лица в предпринимательской деятельности.

Литература

1. Гражданский кодекс Республики Беларусь: принят Палатой представителей 28 окт. 1998 г.: одобр. Советом Респ. 19 ноября 1998 г.: в ред. Закона Респ. Беларусь от 17.07.2018 г. // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь [Электронный ресурс] / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2018.
2. Кодекс Республики Беларусь об административных правонарушениях [Электронный ресурс] : 21 апр. 2003 г. № 194-З : принят Палатой представителей 17 дек. 2002 г. : одобр. Советом Респ. 2 апр. 2003 г. : в ред. Закона Респ. Беларусь от 17.07.2018 г. // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2018.
3. Салей, Е.А. Доверительное управление имуществом подопечного: особенности правового регулирования и сфера применения / Е.А. Салей // Право в современном белорусском обществе: сборник научных трудов / Национальный центр законодательства и правовых исследований Республики Беларусь; редкол.: В.И. Семенков (гл. ред) [и др.]. – Минск: Право и экономика, 2010. – Выпуск 5.
4. Сокол, С.Ф. Правовое регулирование договора комплексной предпринимательской лицензии (франчайзинга) в Республике Беларусь / С.Ф. Сокол, Ю.С. Миловзорова. — Минск: БИП-С Плюс, 2006.

Ruslan Vəliyev**SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN MƏHDUDLAŞDIRILMASI İLƏ ƏLAQƏDAR
KORPORATİV HÜQUQLARININ MƏHDUDLAŞDIRILMASI****Xülasə**

Məqalədə sahibkarlıq fəaliyyətinin məhdudlaşdırılmasının hüquqi nəticələri və bu məhdudlaşdırılmanın korporativ hüquqlarına təsiri əks olunmuşdur. Təhlil nəticəsində Belarus Respublikasının qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflə hazırlanmışdır.

Ruslan Vəliyev**RESTRICTION OF CORPORATE RIGHTS IN CONNECTION WITH RESTRICTION
OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY****Summary**

The article considers the legal consequences of restricting entrepreneurial activity and the impact of such a restriction on corporate rights. Based on the analysis were developed recommendations for improve the legislation of the Republic of Belarus.

SƏBUHİ ƏLİYEV

Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının doktorantı

BANK HÜQUQUNUN HÜQUQ SİSTEMİNDƏ TUTDUĞU YER

Açar sözlər: bank; hüquq; fəaliyyət.

Keywords: bank; law; activity.

Ключевые слова: банк; право; действие.

A ydın bir həqiqətdir ki, istənilən dövlətdə bankların həyata keçirdikləri fəaliyyət ölkənin iqtisadi-təsərrüfat həyatı üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Mübaliğəsiz olaraq deyə bilərik ki, istənilən dövlətdə banklarda dövlətçiliyin atributunu, iqtisadi müstəqilliyin və siyasi suverenliyin zəruri elementini görmək mümkündür. Bankların normal fəaliyyət göstərmələri bu və ya digər ölkənin milli iqtisadiyyatının vacib şərtidir. İstənilən dövlətin maliyyə-kredit sistemində banklar böyük rol oynayır.

Bankların həyata keçirdikləri fəaliyyət kifayət qədər çoxşaxəlidir. Yaşadığımız həyatda elə şəxs tapılmaz ki, o, bankların göstərdikləri xidmətlərdən istifadə etməsin. İndiki dövrdə bankların apardıqları əməliyyatların əhatə dairəsi kifayət qədər genişdir. Belə ki, banklar əhaliyə kreditlər verir, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin kreditləşməsinə də onlar həyata keçirirlər. Bankların apardıqları kredit əməliyyatları nəticəsində ölkənin xalq təsərrüfatına aid iri layihələr maliyyələşdirilir. Təsərrüfat-sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirmək və həmin fəaliyyəti genişləndirmək üçün ayrı-ayrı müəssisələr (firmalar, şirkətlər, korporasiyalar və digər təsərrüfat subyektləri) banklardan kredit alırlar. Vətəndaşlar özlərinin sərbəst qalmış pul vəsaitlərini əmanət kimi banklara qoyurlar ki, bu zaman depozit əməliyyatı aparılmış olur. Banklar hüquqi şəxslərin hesablarını açır və aparır. Onlar həm də müştərilərinə hesablaşma-kassa xidmətləri göstərir və digər əməliyyatları yerinə yetirirlər.

Banklar bu kimi əməliyyatlar aparan zaman, müəyyən növ ictimai münasibətlər yaranır; həmin münasibətlər isə müvafiq hüquq normalarının vasitəsi və köməyi ilə tənzimlənir. Məhz belə normaların sistemi bank hüququ adlanır. Bəs, bank hüququ dedikdə biz nə başa düşürük?

Bank hüququ çoxcəhətli anlayışdır. Belə ki, o, bir neçə mənada işlədilir. Birinci mənada, bank hüququ dedikdə, bank qanunvericiliyi başa düşürük. Bank qanunvericiliyi isə, bank fəaliyyətini tənzimləyən normativ hüquqi aktların (qanun və qanunqüvvəli aktların) məcmusudur. Məsələn, “Banklar haqqında” AR Qanunu, “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı” haqqında Qanunu və digər normativ-hüquqi aktlar bank qanunvericiliyinə daxildir. Bank qanunvericiliyi qanunvericilik sahələrindən biri sayılır.

İkinci, bank hüququ dedikdə tədris kursu başa düşülür. Tədris kursu mənasında bank hüququ tədris fənni deməkdir. Tədris fənni kimi bank hüququ iki məsələni həll edir. Birinci məsələ bundan ibarətdir ki, tədris fənni mənasında bank hüququ bank fəaliyyəti sahəsində çalışan işçilərə, eyni zamanda bank işi üzrə mütəxəssislərə və praktiki əməkdaşlara bank qanunvericiliyini öyrədir. Bir az əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, bank qanunvericiliyi bank fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi aktların sistemindən ibarətdir. Təbiidir ki, bank fəaliyyəti sahəsində çalışan işçilər və bank işi üzrə mütəxəssislər bank Qanunvericiliyini bilməlidirlər. Heç kəsə sirr deyildir ki, bank Qanunvericiliyi barədə ətraflı məlumatı olmayan nə bir işçi, nə bir mütəxəssis effektiv fəaliyyət göstərə bilər.

Tədris fənni kimi bank hüququnun həll etdiyi ikinci məsələ bundan ibarətdir ki, o, bank işi üzrə mütəxəssisləri, habelə alim və müəllifləri bank

hüquq doktrinası ilə tanış edir. Bank hüquq doktrinası dedikdə, bank hüquq elmi başa düşülür. Bank hüquq elmi dedikdə isə, banklar haqqında elmi fikirlər, ideyalar və mühakimələrin məcmusu başa düşülür. Elm mənasında bank hüququ bank hüquq elmini oxucu auditoriyasına öyrədir. Qeyd etməliyik ki, bank hüququ həm də üçüncü mənada işlədilir. Belə ki, bank hüququ dedikdə, bank hüquq elmi (doktrinası) başa düşülür. Bir az əvvəldə biz, bank hüquq elminə (doktrinasına) anlayış verdik. Təkrar edərək bir daha qeyd edirik ki, bank hüquq elmi bank işi və fəaliyyəti haqqında biliklərin (elmi məlumatların) məcmusudur. Belə biliklərə yiyələnmədən bank işini effektiv şəkildə həyata keçirmək qeyri-mümkündür. Bank əməkdaşlarına məsləhət görülür ki, bank hüquq elmini (doktrinasını) öyrənsinlər.

Bunlardan başqa bank hüququ həm də subyektiv və obyektiv mənalarda işlədilir. Subyektiv mənada bank hüququ dedikdə, bankların malik olduqları hüquqlar (hüquqi imkanlar) başa düşülür, bu mənada bank hüququ subyektiv hüquqların növlərindən biri kimi tanınır. Məsələn, banklar depozitlər (əmanətlər) cəlb etmək, kreditlər vermək, fiziki və hüquqi şəxslərə hesablar açmaq, hesablama kassa xidmətləri göstərmək və digər subyektiv hüquqlara malikdir.

Obyektiv mənada bank hüququ dedikdə, bank münasibətlərini tənzimləyən hüquq normalarının sistemi başa düşülür. Bu mənada bank hüququ hüquqi qurum kimi çıxış edir.

Beləliklə, bank hüququ dedikdə, birincisi Qanunvericilik başa düşülür; bu mənada bank hüququ bank Qanunvericiliyi anlayışı ilə əhatə olunur. İkincisi, bank hüququ dedikdə, bank hüquq elmi və ya bank hüquq doktrinası başa düşülür. Üçüncüsü, bank hüququ subyektiv mənada işlədilir ki, bu mənada bankların malik olduqları hüquqlar deməkdir. Dördüncü mənada bank hüququ bank münasibətlərini tənzimləyən hüquq normalarının məcmusunu ifadə edir. Təkrar edərək, bir daha qeyd edirik ki, hüquq normalarının məcmusu (sistemi) mənasında bank hüququ ayrıca müstəqil bir hüquqi qurum deməkdir.

Hüquqi qurum dedikdə, ya müstəqil hüquq sahəsi (məsələn mülki hüquq, cinayət hüququ və s.), ya müstəqil hüquq sahəsinin yarım sahəsi

(məsələn, mülki hüququn əqli mülkiyyət hüququ kimi yarım sahəsi və s.), ya da hüquq institutu (məsələn, cinayət hüququnun son zərurət institutu və s.) başa düşülür. Bəs bank hüququ hüquqi qurumlardan hansına aiddir?

Aydın bir həqiqətdir ki, istənilən dövlətdə bankların həyata keçirdikləri fəaliyyət ölkənin iqtisadi-təsərrüfat həyatı üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Mübaliğəsiz olaraq deyə bilərik ki, istənilən dövlətdə banklarda dövlətçiliyin atributunu, iqtisadi müstəqilliyin və siyasi suverenliyin zəruri elementini görmək mümkündür. Bankların normal fəaliyyət göstərmələri bu və ya digər ölkənin milli iqtisadiyyatının vacib şərtidir. İstənilən dövlətin maliyyə-kredit sistemində banklar böyük rol oynayır.

Bankların həyata keçirdikləri fəaliyyət kifayət qədər çoxşaxəlidir. Yaşadığımız həyatda elə şəxs tapılmaz ki, o, bankların göstərdikləri xidmətlərdən istifadə etməsin. İndiki dövrdə bankların apardıqları əməliyyatların əhatə dairəsi kifayət qədər genişdir. Belə ki, banklar əhaliyə kreditlər verir, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin kreditləşməsinə də onlar həyata keçirirlər. Bankların apardıqları kredit əməliyyatları nəticəsində ölkənin xalq təsərrüfatına aid iri layihələr maliyyələşdirilir. Təsərrüfat-sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirmək və həmin fəaliyyəti genişləndirmək üçün ayrı-ayrı müəssisələr (firmalar, şirkətlər, korporasiyalar və digər təsərrüfat subyektləri) banklardan kredit alırlar. Vətəndaşlar özlərinin sərbəst qalmış pul vəsaitlərini əmanət kimi banklara qoyurlar ki, bu zaman depozit əməliyyatı aparılmış olur. Banklar hüquqi şəxslərin hesablarını açır və aparır. Onlar həm də müştərilərinə hesablama-kassa xidmətləri göstərir və digər əməliyyatları yerinə yetirirlər.

Banklar bu kimi əməliyyatlar aparan zaman, müəyyən növ ictimai münasibətlər yaranır; həmin münasibətlər isə müvafiq hüquq normalarının vasitəsi və köməyi ilə tənzimlənir. Məhz belə normaların sistemi bank hüququ adlanır. Bəs, bank hüququ dedikdə biz nə başa düşürük?

Bank hüququ çoxcəhətli anlayışdır. Belə ki, o, bir neçə mənada işlədilir. Birinci mənada, bank hüququ dedikdə, bank qanunvericiliyi başa düşürük. Bank qanunvericiliyi isə, bank fəaliyyətini

tənzimləyən normativ hüquqi aktların (qanun və qanunqüvvəli aktların) məcmusudur. Məsələn, “Banklar haqqında” AR Qanunu, “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı” haqqında Qanunu və digər normativ-hüquqi aktlar bank qanunvericiliyinə daxildir. Bank qanunvericiliyi qanunvericilik sahələrindən biri sayılır.

İkinci, bank hüququ dedikdə tədris kursu başa düşülür. Tədris kursu mənasında bank hüququ tədris fənni deməkdir. Tədris fənni kimi bank hüququ iki məsələni həll edir. Birinci məsələ bundan ibarətdir ki, tədris fənni mənasında bank hüququ bank fəaliyyəti sahəsində çalışan işçilərə, eyni zamanda bank işi üzrə mütəxəssislərə və praktiki əməkdaşlara bank qanunvericiliyini öyrədir. Bir az əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, bank qanunvericiliyi bank fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi aktların sistemindən ibarətdir. Təbiidir ki, bank fəaliyyəti sahəsində çalışan işçilər və bank işi üzrə mütəxəssislər bank Qanunvericiliyini bilməlidirlər. Heç kəsə sirr deyildir ki, bank Qanunvericiliyi barədə ətraflı məlumat olmayan nə bir işçi, nə bir mütəxəssis effektiv fəaliyyət göstərə bilər.

Tədris fənni kimi bank hüququnun həll etdiyi ikinci məsələ bundan ibarətdir ki, o, bank işi üzrə mütəxəssisləri, habelə alim və müəllifləri bank hüquq doktrinası ilə tanış edir. Bank hüquq doktrinası dedikdə, bank hüquq elmi başa düşülür. Bank hüquq elmi dedikdə isə, banklar haqqında elmi fikirlər, ideyalar və mühakimələrin məcmusu başa düşülür. Elm mənasında bank hüququ bank hüquq elmini oxucu auditoriyasına öyrədir. Qeyd etməliyik ki, bank hüququ həm də üçüncü mənada işlədilir. Belə ki, bank hüququ dedikdə, bank hüquq elmi (doktrinası) başa düşülür. Bir az əvvəldə biz, bank hüquq elminə (doktrinasına) anlayış verdik. Təkrar edərək bir daha qeyd edirik ki, bank hüquq elmi bank işi və fəaliyyəti haqqında biliklərin (elmi məlumatların) məcmusudur. Belə biliklərə yiyələnmədən bank işini effektiv şəkildə həyata keçirmək qeyri-mümkündür. Bank əməkdaşlarına məsləhət görülür ki, bank hüquq elmini (doktrinasını) öyrənsinlər.

Bunlardan başqa bank hüququ həm də subyektiv və obyektiv mənalarda işlədilir. Subyektiv mənada bank hüququ dedikdə, bankların malik

olduqları hüquqlar (hüquqi imkanlar) başa düşülür, bu mənada bank hüququ subyektiv hüquqların növlərindən biri kimi tanınır. Məsələn, banklar depozitlər (əmanətlər) cəlb etmək, kreditlər vermək, fiziki və hüquqi şəxslərə hesablar açmaq, hesablaşma kassa xidmətləri göstərmək və digər subyektiv hüquqlara malikdir.

Obyektiv mənada bank hüququ dedikdə, bank münasibətlərini tənzimləyən hüquq normalarının sistemi başa düşülür. Bu mənada bank hüququ hüquqi qurum kimi çıxış edir.

Beləliklə, bank hüququ dedikdə, birincisi Qanunvericilik başa düşülür; bu mənada bank hüququ bank Qanunvericiliyi anlayışı ilə əhatə olunur. İkincisi, bank hüququ dedikdə, bank hüquq elmi və ya bank hüquq doktrinası başa düşülür. Üçüncüsü, bank hüququ subyektiv mənada işlədilir ki, bu mənada bankların malik olduqları hüquqlar deməkdir. Dördüncü mənada bank hüququ bank münasibətlərini tənzimləyən hüquq normalarının məcmusunu ifadə edir. Təkrar edərək, bir daha qeyd edirik ki, hüquq normalarının məcmusu (sistemi) mənasında bank hüququ ayrıca müstəqil bir hüquqi qurum deməkdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bank hüququnun hüquq sistemində tutduğu yer hüquq ədəbiyyatı səhifələrində mübahisə doğuran məsələlərdən biri sayılır. Bu məsələlər barədə müəlliflərin fikirləri heç də üst-üstə düşmür. Bank hüququnun hüquq sistemində tutduğu yer barədə elmi mübahisə (elmi polemika) bu gün də davam edir. Bu məsələ haqqında alimlər müxtəlif cür fikirlər söyləyirlər.

Bəzi müəlliflərin fikrincə, bank hüququ müstəqil hüquq sahələrindən biridir [5, səh. 27]. Bir sıra müəlliflər belə hesab edirlər ki, bank hüququ maliyyə hüququnun yarım sahəsidir [6, səh. 34]. Üçüncü qrupa daxil olan alimlərin fikrincə, bank hüququ sahibkarlıq hüququnun yarım sahəsi hesab edilir [7, səh. 21]. Elə müəlliflər də vardır ki, onlar bank hüququnu qanunvericilik sahələrindən biri kimi tanıyırlar [8, səh. 4]; onlar bank hüququnu müstəqil hüquq sahəsi kimi qəbul etmirlər. Bəzi müəlliflər isə göstərir ki, bank hüququ yaxın vaxtlarda tədricən müstəqil hüquq sahəsinə çevriləcəkdir.

Hesab edirik ki, müəlliflərin söylədikləri fikir-

lərin hamısında bu və ya digər dərəcədə həqiqət mövcuddur. Bizim fikrimizcə bank hüququ nə müstəqil hüquq sahəsidir, nə maliyyə hüququnun yarım sahəsidir. Zənn edirik ki, bank hüququnun hüquq institutu olması barədə fikir söyləmək üçün bizim əlimizdə kifayət dərəcədə tutarlı əsaslar vardır. Qeyd etməliyik ki, bank hüququ kompleks xarakterli hüquq institutudur. Belə ki, bank hüququna əsasən üz hüquq sahəsinə aid olan hüquq normaları daxildir. Söhbət ilk növbədə, mülki hüquqa aid olan hüquq normalarından gedir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bank kommersiya təşkilatıdır; kommersiya təşkilatlarının fəaliyyəti isə Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi ilə tənzimlənir. Qeyd olunan Məcəllənin kifayət dərəcədə normaları məhz kommersiya təşkilatlarının fəaliyyətinə həsr edilmişdir. Bildiyimiz kimi banklar səhmdar cəmiyyəti formasında yaranır, səhmdar cəmiyyəti ilə bağlı məsələlərin hüquqi tənzimlənməsi isə Mülki Məcəllənin vasitəsilə həyata keçirilir. Xatırlatmaq istərdik ki, bu məcəllənin 98-108-ci maddələri səhmdar cəmiyyəti ilə bağlı münasibətlərin tənzimlənməsinə həsr olunmuşdur.

Bunlardan başqa bankların bağladıkları müxtəlif müqavilələrin (məsələn, bank əmanəti, bank hesabı, kredit və s.) hüquqi tənzimlənməsi Mülki Məcəllə vasitəsilə həyata keçirilir. Bu səbəbdən bir sıra müəllif bank hüququnu mülki hüququn yarım sahəsi hesab edir.

Bank hüququna həm də maliyyə hüquq normaları daxildir. Təsəffü deyildir ki, bəzi müəlliflər bank hüququnu maliyyə hüququnun yarım sahəsi kimi tanıyırlar. Unutmaq olmaz ki, bank hüququnun məzmununa xeyli dərəcədə maliyyə hüquq normaları daxildir.

Bank hüququnun məzmunu həm də inzibati hüquq normalarından ibarətdir. Bunu nəzərə alan bəzi müəlliflər hətta bank hüququnu inzibati hüququn yarım sahəsi hesab edirlər. Güman edirik ki, belə fikir söyləyən alimlər müəyyən dərəcədə haqlıdırlar. Ona görə ki, inzibati hüquq dövlət idarəçiliyinin ayrı-ayrı sahələrinin hüquqi tənzimlənməsini həyata keçirir; bu sahələrdən biri maliyyə-kredit sistemi adlanır. Bütün ölkələrin maliyyə-kredit sistemində banklar vacib rol oynayır. Onlar istənilən ölkənin maliyyə-kredit

sisteminin ayrılmaz elementidir.

Qeyd etdiklərimizdən belə məlum olur ki, bank hüququ özünün ayrı-ayrı hüquq sahələrinə aid olan müxtəlif hüquq normalarını birləşdirir. Bu səbəbdən söyləyə bilərik ki, bank hüququ kompleks hüquq institutudur. Bank hüququnun hüquq sistemində tutduğu yeri məhz bu cür müəyyənləşdirmək lazımdır.

Bank hüququnun (müstəqil hüquq sahəsinin, yarım sahənin və ya hüquq institutunun) özünəməxsus nizamlaşma predmeti və hüquqi tənzimləmə metodu vardır. Məhz bu kimi iki meyara (əlamətə) görə bank hüququ müstəqil hüquqi "status" əldə edir, yəni "ayrıca" hüquq institutu kimi tanınır.

İlk növbədə bank hüququnun nizamlaşma predmetinə aydınlıq gətirək. Bank hüququnun nizamlaşma predmeti dedikdə, onun hüquqi cəhətdən tənzimlədiyi ictimai münasibətlər başa düşülür. Bank hüququnun nizamlaşma predmeti belə bir suala cavab verir: bank hüququ nəyi və hansı ictimai münasibətləri tənzimləyir? Məhz bank hüququnun tənzimlədiyi ictimai münasibətlər onun nizamlaşma predmetini təşkil edir. Qeyd etməliyik ki, bank hüququnun nizamlaşma predmeti, yəni bank hüququnun hansı növ ictimai münasibətləri tənzimləməsi hüquq ədəbiyyatı səhifələrində mübahisəyə səbəb

olan məsələlərdən biridir. Bu barədə müəlliflərin fikirləri üst-üstə düşür [9, səh. 54]. Belə ki, alimlər bank hüququnun nizamlaşma predmeti barədə bir-birindən fərqli müxtəlif cür fikirlər söyləyirlər. Bizim fikrimizcə əgər bildirsək ki, bank fəaliyyəti sahəsində əmələ gələn münasibətlər, bank hüququnun nizamlaşma predmetini təşkil edir, yanılmarıq. Bank fəaliyyəti sahəsində əmələ gələn münasibətlər isə müxtəlif olub, ayrı-ayrı növlərə bölünür. Məsələn, depozitlərin (əmanətlərin) cəlb edilməsi ilə bağlı olan münasibətlər; şəxslərin hesablarının açılması və aparılması ilə bağlı olan münasibətlər və s.

Bank hüququnun nizamlaşma predmetini təşkil edən münasibətlərin, yəni bank fəaliyyəti sahəsində əmələ gələn münasibətlərin əhatə dairəsi kifayət dərəcədə genişdir; həmin münasibətlər olduqca müxtəlifdir. Bu münasibətlərə çoxlu misallar çəkə bilərik. Məsələn, hər hansı vətəndaş

banka əmnatə pul qoyur; bu zaman depozit münasibətləri yaranır. Başqa bir misalda təsərrüfat subyekti (firma, müəssisə) öz sahibkarlıq-kommersiya işini genişləndirmək üçün bankdan kredit alır. Belə halda isə kredit münasibəti əmələ gəlir. Digər bir misalda bank şəxsin pul vəsaitini saxlanca qəbul edir. Söhbət saxlama münasibət-

lərinin yaranmasından gedir. Sadalayaraq misal çəkdiyimiz bu kimi münasibətlərin hamısı bank hüququnun nizamasalma predmetini təşkil edən münasibətlər anlayışına daxildir.

Göründüyü kimi bank hüququnun nizamasalma predmetini təşkil edən münasibətlər bank fəaliyyəti ilə bağlı olaraq yaranır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı: "Hüquq yayın evi", 2018.
2. Bank fəaliyyətinin əsasları: elmi-nəzəri və praktiki məlumat kitabı /Z.F.Məmmədov; Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti. Bakı: "Azərənşr", 2013.
3. "Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı şəhəri, 16 yanvar, 2004-cü il, № 590-IIQ.
4. Orucov İ. Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi və idarə edilməsinin əsasları. Dərs vəsaiti. Bakı: "Elm və təhsil", 2012.
5. Банковское право России. Учебное пособие/ Братко А.Г. М.: Юрид. лит., 2003.
6. Горбунова О.Н. Выделять банковское право в отдельную отрасль права пока рано// Юридический мир. 1998. No 8.
7. Банковское право России. А.Я.Курбатов. М.: "Издательство Юрайт", 2012.
8. Ефимова Л. Г. Банковское право. М. : БЕК, 1994.
9. Банковское право. Д.Г.Алексеева, С.В.Пыхтин, Е.Г.Хоменко. М: "ИНФРА-М", 2012.

S.O.ALIYEV

THE PLACE OF THE BANKING LAW IN THE LEGAL SYSTEM SUMMARY

In the presented article, clarification is given to the concept of bank law, the subject of regulation of the banking law. The author explains in the scientific article that the banking law is in the legal field, and he characterizes banking law as one of the areas of independent law. Thus, the author presents an object of independent regulation of the banking law, excluding the fact that the law doctrine has the right of financial law to be a subordinate of entrepreneurial right.

С.О.АЛИЕВ

МЕСТО БАНКОВСКОГО ПРАВА В ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ РЕЗЮМЕ

В представленной статье дано разъяснение понятия банковского права, предмета регулирования банковского права. В научной статье автор объясняет, что банковское право находится в правовом поле, и он характеризует банковское право как одну из областей независимого права. Таким образом, автор представляет объект самостоятельного регулирования банковского права, исключая тот факт, что правовая доктрина имеет право финансового права подчиняться предпринимательскому праву.

XƏYYAM İSMAYİLOV

BDU-nun Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi və tarixi kafedrasının professoru, h.ü.e.d.

AZƏRBAYCANDA ANDLI İCLASÇILARI İNSTITUTUNUN TƏTBİQİ SAHƏSİNDƏ GÖRÜLƏN TƏDBİRLƏR: TARİXİ-HÜQUQİ EKSKURS

Açar sözlər: andlılar məhkəməsi institutu, məhkəmə nizamnamələri, tarixi-hüquqi aspekt, məhkəmə islahatı, məhkəmə baxışı, andlı iclasçı.

Klöçevie slova: institut suda prisəjnıx, sudebnie ustavı, istoriko-pravovoy aspekt, sudebnae reforma, sudebnoe razbiratelğstvo, prisəjnıy zasədatelğ.

Keywords: jury trial, judicial statutes, historical and legal aspect, judicial reform, proceeding, the juryman.

Müasir dövrdə baş verən proseslər məhkəmə-hüquq islahatının davam etməsinin zəruriliyini və Azərbaycanın məhkəmə sisteminin inkişafında yeni mərhələnin başlanmasını diktə edir. Bununla əlaqədar müvafiq normativ aktlar qəbul olunur, həmçinin mövcud qanunvericilik aktlarına dəyişiklik və əlavələr edilir. Belə ki, «Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 aprel 2019-cu il tarixli Fərmanı [23] əsasında bu sferada qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, məhkəmə hakimiyyətinin nüfuzunun artırılması və cəmiyyətdə məhkəmələrə etimadın gücləndirilməsi, məhkəmələrin, digər orqanların qərarlarının icrasının alternativ mexanizmləri və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı mübahisələrin məhkəmədənənar həlli vasitələrinin genişləndirilməsi ilə əlaqədar qabaqcıl beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi, ixtisaslaşdırılmış kommersiya məhkəmələrinin yaradılması, ədalət mühakiməsinin əlçatanlığının və şəffaflığının yüksəldilməsi üçün «Elektron məhkəmə» informasiya sisteminin tətbiqi, məhkəmələrin fəaliyyətinin daha optimal şəkildə qurulması və məhkəmələrdə işlərə baxılması müddətlərinin qısaltılması məqsədilə hakimlərin ümumi sayının artırılması və s. üzrə Ali Məh-

kəməyə, Məhkəmə-hüquq Şurasına, Ədliyyə Nazirliyinə və digər strukturlara tövsiyələr nəzərdə tutulmuşdur.

Bununla belə, məhkəmə orqanlarının maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə, məhkəmələrin işinin kompyuterləşməsinə, onlara öz vəzifələrinin həyata keçirilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına baxmayaraq məhkəmələrdə işin keyfiyyətinin yüksək səviyyədə olmasını qeyd etmək mümkün deyildir. Belə bir mövqə ortaya qoyulur ki, məhkəmələrin iş keyfiyyəti əsas etibarilə barəsində şikayət verilən qərarların sayında ifadə olunur. Demək olar ki, birinci instansiya məhkəməsinin qərarlarının praktiki olaraq 100%-ə yaxınından apellyasiya məhkəmələrinə şikayət verilir. Apellyasiya məhkəmələrinin təxminən 90%-ə yaxın qərarlarından Ali Məhkəməyə şikayətlər ünvanlanır. Vətəndaşlar tərəfindən məhkəmələrə etimadın aşağı səviyyədə olması sonuncuların əsaslandırılmış iddiaları mütəmadi olaraq təmin etməmələri ilə izah oluna bilər. Məhkəmə qərarları qanuna uyğun şəkildə əsaslandırıldığı təqdirdə hətta uduzan tərəf belə qərarın ədalətliliyini anlaqla qarşılayırlar. Rəsmi olaraq etiraf olunur ki, bəraət hökmlərinin sayı ittiham hökmlərinə münasibətdə təxminən 1 % təşkil edir ki, bu da olduqca aşağı göstəricidir. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, bəraət hökmləri məhkəmə sisteminin müstəqilliyinin barometri qismində çıxış edir. Yuxarıda göstərilənlər ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində vətəndaşların bilavasitə iştirakının təmin edilməsi məqsədi ilə andlı iclasçıları institunun Azərbaycanda tətbiqinin zəruriliyini bir daha təsdiqləyir. Andlılar məhkəməsinin yaradılması nəticə etibarilə bəraət hökmlərinin sayının artmasına, hakimlərin müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinə gətirib çıxaracaqdır.

Digər məhkəmə formaları ilə müqayisədə andlılar məhkəməsinin başlıca üstünlükləri qismində onun hakimiyyət nümayənləri və ya «hər şeyə qadir xüsusi» şəxslər tərəfindən olan təzyiqlərdən sərbəstliyi və həyata bələd olması qeyd olunur. Hər bir halın ən ədalətli bir şəkildə həllinə çalışmaq andlı iclasçıları qanunun sərtliyini yumşaldır və onu insani ədalət tələbləri ilə uzlaşdırırlar. Köhnəlmiş və sərt qanun normalarının mövcudluğu şəraitində andlılar cinayət hadisəsi faktının olmasına baxmayaraq müttəhimlərə bəraət verməklə qanun normasının xalq düşüncəsi ilə uyğunsuzluğunu üzə çıxarırlar ki, bu da əksər hallarda cinayət qanunvericiliyinin dəyişdirilməsinə gətirib çıxarır. Bu institut mühakimə icraatından gözlənilən nəticələrin effektivliyinin artırılmasına yol açmaq üçün yanaşı, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində ictimaiyyətin fəal iştirakını nəzərdə tutur ki, bu da həmin prosesin daha demokratik səciyyəyə malik olmasını göstərir.

Yalnız ədalət mühakiməsinin deyil, həm də vətəndaş cəmiyyətinin mühüm institutlarından biri olaraq andlılar məhkəməsi mühakimə icraatında dispoziitivlik, çəkişmə, obyektivlik, tərəflərin bərabərliyi, təqsirsizlik prezumpsiyası kimi prinsiplərin inkişafına imkan verir. Müxtəlif stereotiplərin aradan qaldırılmasına səbəb olmaqla o, həm də proses iştirakçılarının peşəkarlıq səviyyəsinin artmasına şərait yaradır.

Andlı iclasçıları institutunun ümumiləşdirilmiş müsbət cəhətləri aşağıdakılarda ifadə olunur: a) İnsan hüquqlarının mühüm konstitusion təminatı, ilk növbədə ədalətli mühakimənin əlçatanlığının təminatı qismində çıxış edir; b) Məhkəmə hakimiyyətinin, məhkəmələrin müstəqilliyinin və ədalətli məhkəmə prosedurlarının təminatına yol açır; c) Məhkəmə islahatının, qanunların ədalətliliyinin dəyərləndirilməsinin və geniş əhali kütlələrinin hüquq düşüncəsinin tərbiyələndirilməsinin vasitəsidir. Bu institutun mahiyyətində demokratik tendensiya daha çox özünü büruzə verir, yəni xalq nümayəndələri bilavasitə məhkəmə hakimiyyətinin həyata keçirilməsində iştirak edirlər. Andlı iclasçıların dövlətdən və dövlət ittihamından müstəqilliyi dərəcəsi daha yüksəkdir. Bunun da nəticəsində tərəflərin çəkişməsi üçün daha geniş şərait yaradılır. Burada, xüsusən də kollegiallığı, psixoloji olaraq ittihamedicini yö-

nümün olmamasını, işin materialları haqqında iclasçıların məlumatlı olmamalarını, peşəkar hakimlərdən onların müstəqilliyini, yəni sərbəst şəkildə öz fikirlərini ifadə etmələrini, ədalət mühakiməsinə sağlam və sadə məişət düşüncə tərzinin gətirilməsini göstərmək olar.

Bununla yanaşı, adı çəkilən institutu tənqidi təhlili nəticəsində andlı iclasçılarının iştirakı ilə keçirilən məhkəmələrin bir sıra çatışmazlıqları haqqında da fikir söyləmək lazım gəlir. Həmin çatışmazlıqlar özünü əsasən onda ifadə edir ki, andlı iclasçıların hüquqi baxımdan səriştəsizliyi onların qərarlarının gözlənilən nəticələrə gətirib çıxarmamalarına səbəb olur. Belə ki, bu qərarlar bir çox hallarda qanuna deyil, şəxsi təəssürata söykənir. Nəticədə haqlı tərəf deyil, bəlağətli dənşən işi udur. Digər tərəfdən iclasçılar kütləvi informasiya vasitələri tərəfindən böyük təsirə məruz qalırlar. Həmçinin, onların iştirakı ilə aparılan məhkəmə proseduru özünün bahalıq, tərkib etibarilə mürəkkəbliyi və ləngliyi ilə fərqlənir [24]. Andlı iclasçıları institutunun tətbiqinin əleyhdarları («fakt hakimi» hesab olunanlar) vətəndaşların hüquq düşüncəsinin aşağı səviyyədə olmasına istinad etməklə, onların iclasçı qismində çıxış etdikləri halda açıq aydın cəzaya layiq olanlara bəraət verə biləcəkləri ehtimalını dilə gətirirlər. Onların fikrincə, praktikada andlıların çıxardıqları verdiklər təsadüfi hallardan da asılı olur. Andlı iclasçıları cinayət hadisəsinin sübut olunmasına baxmayaraq insanı təqsirsiz hesab etmək hüququna malikdirlər və təcrübədə bu kimi hallara rast gəlmək mümkündür. Belə ki, bir yerdə yaşadığı şəxsi qəsdən qətlə yetirdiyinə görə təqsirləndirilən Krasninanın işi üzrə (RF, İvanovo vilayəti) andlı iclasçıları belə bir qərar çıxarmışdılar: «Hadisənin həmin şəxs tərəfindən törədilməsinə baxmayaraq, o günahsızdır». Göründüyü kimi, belə verdikin çıxarılmasında zərəçəkənin şəxsiyyəti haqqında məlumatlar, onun müttəhimə münasibətdə yol verdiyi təhqirlər, işgəncələr və s. əsas götürülmüşdü. Başqa bir misal: RF-nın Moskva vilayətində 1500 ABŞ dolları məbləğində rüşvət almaqda ittiham olunan şəxsin təqsirliyinin sübut olunmuş fakt kimi qiymətləndirmələrinə baxmayaraq andlı iclasçıları onun xəstə həyat yoldaşının müalicəsi baxımından belə bir addım atmasını əsas götürərək günahsızlığı haqqında verdikt

çıxarmışdılar [25].

Onu da qeyd edək ki, bir sıra postsovet ölkələrində məhkəmə işlərinin baxılması zamanı genişləndirilmiş iclasçı kollegiyalarının digər formaları da mövcuddur. Məsələn, Özbəkistanda və Qırğızıstanda artıq neçə illərdir ki, bir növ andlılar məhkəməsinə bənzər ağısaqqallar məhkəmələri fəaliyyət göstərir və mütəxəssislərin fikrincə, onların çıxarıqları qərarlar çox müsbət qarşılanır. Həmin məhkəmələrə əsasən ailə və məişət zəminində baş verən mübahisəli halları həll etmək hüququ verilib [25]. Lakin belə «xalq məhkəmələrinin» effektivliyinə baxmayaraq, onlar ağır cinayət işlərinin baxılması üçün təşkil edilən və əhalinin ən müxtəlif təbəqələrinin ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində geniş iştirakını nəzərdə tutan andlı iclasçıları məhkəməsinin klassik və ya kontinental formalarını tam şəkildə əvəz edə bilmirlər.

Hələ XIX əsrin ikinci yarısında – məhkəmə islahatının həyata keçirildiyi dövrdə andlı iclasçıları institutunun tətbiqi məsələsi Azərbaycan quberniyalarının da daxil olduğu Rusiya imperiyasında ciddi ictimai-siyasi reaksiya doğurmuşdu. Sonlar müxtəlif dövrlərdə bu məsələnin üzərində dayanılmış (Sovetlər birliyi dövrü istisna olmaqla), bu institutun yenidən təşkili məsələsi gündəmə gətirilərkən mövqe və yanaşma müxtəlifliyi özünü biruzə vermişdir. Müasir Azərbaycanda ötən əsrin sonlarında andlı iclasçıları məhkəməsinin tətbiqi nəzəri baxımdan müəyyən qanun normalarında öz ifadəsini tapmışdı.

«Məhkəmələr və hakimlər haqqında» 1997-ci il qanununa edilən və Azərbaycanda andlı iclasçıları məhkəməsinin ləğvini nəzərdə tutan dəyişikliklərdən və Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsindən andlı iclasçıların fəaliyyət qaydası və səlahiyyət dairəsi ilə bağlı məsələləri müəyyən edən müddəaların çıxarılmasından sonra adı çəkilən institutun faydalılığı və ya lazımsızlığı səbəbi ilə ara-sıra ortaya çıxan müzakirələr tükənmişdir. Bəziləri qeyd edirlər ki, «andlılar məhkəməsi institutu Azərbaycan üçün deyil, daha çox qərb ölkələri üçün keçərlidir» [22], və ya «heç bir müvafiq biliyi və təcrübəsi olmayan şəxslər birdən-birə insan taleyini həll etməyə qalxırlar. Andlılar məhkəməsi üçün ölkə vətəndaşları düşüncə və mənəviyyət baxımından

yetişməlidir. Seçməyə gəldikdə isə kimin kimi seçməsi məsələsi ortaya çıxır. Seçənlərin içərisindən təmiz və namuslu adamı tapın. Əgər tapsanız, o zaman da onu hakim təyin etmək olar və andlı iclasçılarına da heç bir ehtiyac duyulmaz» [21]. Digər qrupun fikrincə, «ölkədə məhkəmə sisteminin islahatlarının hələ də davam etdiyi bir dövrdə qanunvericikdən andlı iclasçıları məhkəməsi haqqında müddəaları çıxarmaq düzgün deyildir. Əgər həyata keçirilən islahatlar prosesində andlılar məhkəməsinin səmərəsizliyi ortaya çıxarsa, o halda onu ləğv etmək olar. Andlılar məhkəməsi korrupsiyanın yayılmasının qarşısını ala bilər. Adi məhkəmələrdə mühakimə prosesini yönləndirən yalnız hakimlər, prokurorlar və vəkillərdir. Bu baxımdan da məhkəmə proseslərində ictimaiyyətin geniş nümayəndələrinin iştirakı ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinə böyük təsir göstərəcəkdir» [22].

Bu diskussiyalar nəzəriyyəçilər və praktiklər arasında andlı iclasçıları institutu ilə bağlı vahid mövqenin olmamasını bir daha təsdiqləyir. Qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra postsovet ölkələrində, o cümlədən də Azərbaycanda andlı iclasçıları institutunun təşkili və fəaliyyətinin müasir problemləri, onun tənqidi XIX əsrin ikinci yarısında – XX əsrin əvvəllərində bu institutun tətbiqinin əleyhidarlarının fikirləri ilə əhəmiyyətli dərəcədə uzlaşır. Ona görə də göstərilən tarixi dövrlərdə Azərbaycanda andlı iclasçıları institutunun qanunvericilik bazasının formalaşdırılması və onun tətbiqi problemlərinə diqqətin yönəldilməsi tərəfimizdən vacib hesab olunur.

Azərbaycanın məhkəmə sistemi tarixində andlı iclasçıları məhkəməsi haqqında ilkin məlumatlar 1864-cü il məhkəmə islahatının həyata keçirilməsi dövrünə təsadüf edir. «Zaqafqaziya diyarında 20 noyabr 1864-cü il tarixli məhkəmə nizamnamələrinin tətbiqi haqqında Əsasnamə»nin [18, 43880] və «Məhkəmə nizamnamələrinin hüquqi qüvvəsinin 1 yanvar 1968-ci il tarixdən Zaqafqaziya diyarına şamil edilməsi haqqında Fərman»ın [18, 46374] əsasında həmin nizamnamələrin diyarın ərazisində, xüsusən də Azərbaycan quberniyalarında tətbiqi zamanı Cənubi Qafqaz diyarının xüsusiyyətləri və başlıca olaraq, yerli əhalinin «ümumi inkişafdan geridə qalması» pərdəsi altında məhkəmə quruculuğu-

nun və mühakimə icraatının ümumi qaydalarından bir sıra mühüm istisnalar nəzərdə tutulurdu. Məhkəmə Divanxanaları Təsisatı (Nizamnaməsi) və Cinayət Mühakimə İcraatı Nizamnaməsinin müddəalarında XIX əsnin ikinci yarısında Rusiya imperiyasının bütün nəhəng məkanında məhkəmələrdə ictimai elementin formalaşdırılmasının nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, Azərbaycanda bir çox demokratik institutlar kimi andlı iclasçılar məhkəməsinin də təşkili reallıqda öz əksini tapmadı [9, s.130-132].

Belə halın baş verməsinə səbəb də Zaqafqaziyada andlı iclasçılar məhkəməsinin tətbiqinə münasibətdə yerli bürokratik məmurların gətirdiyi dəlillərdən qaynaqlanırdı. Onların bir qismi qəti olaraq bu institutun əleyhinə çıxmış və fikirlərini belə əsaslandırmışdılar ki, buranın camaatı inkişafdan geri qaldığı üçün incə təhlil və məntiqi nəticələr tələb edən düşüncə tərzinə malik deyillər, digərlərinin fikrincə, bu institut «siyasi səciyyə» daşıyır, buna görə də onun bu ərazilərdə tətbiqi arzualınmaz nəticələrə gətirib çıxara bilər. Lakin onların hamısı belə bir ümumi fikirdə birləşirdilər ki, əhalisi guya «mədəni cəmiyyəti dəhşətə gətirən hadisələrin cinayət xarakterli olduğunu son dərəcə az dərk edir və məhkəmələrdə iclasçı qismində çıxış edə biləcək bu əhalinin nümayəndələri bütün cinayətkarlara ucdantutma bəraət verə bilər» [19, s.78].

Çar məmurlarının buradakı əhalinin cinayətkarlıq haqqında anlayışlarının (xüsusilə də, qan intiqamı, qarətçilik, qadın qaçırılması kimi halların) ictimai təhlükəsizliyin əsas anlayışlarına uyğun olmadığını, bu və ya digər ağır cinayətlərin az qala Qafqaz əhlinin özünün məişətinə məxsus olmasını iddia etmələri kobud iftira idi və çar hakimiyyət orqanlarının «yad xalqlara» münasibətdə şovinist siyasətinin ifadəsi idi. Digər tərəfdən, belə mülahizələr hətta rəsmi statistikanın məlumatları ilə ziddiyyət təşkil edirdi.

Statistik məlumatlara görə Zaqafqaziya quberniyalarında cinayətlərin yayılma dərəcəsi təxminən Rusiyanın daxili quberniyalarında olduğu qədər idi və bəzi hallarda hətta azlıq təşkil edirdi. Elə bu statistikanın nəticələrinə görə, 1879-cu il ərzində dairə məhkəməsinə aidiyyəti olan yalnız iri cinayətlərin adambaşına düşən sayını müqayisə etsək görürük ki, Gəncə quberniyasının

da hər 315 nəfərə, Tiflis quberniyasında hər 322 nəfərə, İrəvan quberniyasında isə hər 484 nəfərə bir cinayət düşürdüsə, Odessa dairəsində hər 416 nəfərə, Peterburq dairə məhkəməsinin əhatə etdiyi ərazidə hər 344 nəfərə bir cinayətin törədildiyi qeydə alınmışdı [19, s.81-82]. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu rəsmi məlumatlar da işlərin həqiqi vəziyyətini əks etdirmirdi, çünki Zaqafqaziya quberniyaları üzrə törədilən cinayətlərin hesabatını apararkən, əməkçi xalqın, xüsusən kəndlilərin müstəmləkəçilərə və yerli istismarçılara qarşı mübarizəsinin ayrı-ayrı formalarını da cinayət əməlləri kimi qeydə alırdılar. Əksər hallarda bu mübarizə qaçaqlar hərəkətində ifadə olunurdu. Kəndlərdən meşələrə və dağlara qaçmış kəndlilərin kiçik qruplarda birləşərək çar məmurlarına və əhali ilə amansız rəftar edən bəylərə qarşı apardığı mübarizəni belə adlandırırdılar. Bu cür çıxışların sosial köklərini və onların xarakterini nəzərə almayan hakimiyyət dairələri, onların da ardınca rus burjuva hüquqşünasları qaçaqların hərəkətlərini «quldurluq və qarət» kimi tövsif edirdilər.

Zaqafqaziyanın bütün ərazisində olduğu kimi, Azərbaycanda da 19 fevral 1868-ci ildən etibarən cinayət işləri üzrə dövlət məhkəmələrinin təsisindən sonra mərkəzi və yerli hakimiyyətin özü bu məhkəmələrin yararsızlığına və ictimaiyyətin cəlb edilməsi yolu ilə onların yenidən formalaşdırılması zəruriliyinə əmin oldu. Bu zaman hakimiyyət orqanları andlılar məhkəməsinə diqqət yetirməyərək, əhalinin nümayəndəliyini ən «etibarlı şəxslərlə» əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdıran başqa forma axtarmağa başladı. Bu məqsədlə müxtəlif layihələr – Qafqazın baş rəisi tərəfindən tərtib edilmiş Qafqaz məhkəmələrinin tərkibinə «yerli məlumatlı, işbilən adamların» daxil edilməsi zəruriliyi haqqında layihə, Tiflis məhkəmə palatası prokurorunun «Qafqaz diyarının dairə məhkəmələrinin tərkibinə yerli sakinlərdən seçilən fəxri üzvlərin daxil edilməsi haqqında» layihəsi; məhkəmə hissəsi üzrə qanun müddəalarına yenidən baxılmasına dair komissiya tərəfindən işlənib hazırlanmış «dairə məhkəməsinin üç üzvündən və 3 andlı iclasçılarından ibarət xüsusi tərkibli birləşmiş kollegiyanın yaradılması haqqında» layihə kimi sənədlər hazırlanmışdı.

O dövrün ictimai və dövlət xadimləri Zaqafqaz

ziyada andlılar məhkəməsinin tətbiqi ilə bağlı məsələyə münasibətdə fərqli yanaşma sərgiləyirdilər. Q.M.Tumanov, M.O.Qruzenberq və digərləri dövlət məhkəmələrinin müstəsna olaraq fəaliyyət göstərdiyi bütün yerlərdə, xüsusən də Qafqaz ərazisində Ali Komissiyanın təklif etdiyi kimi yüksək təhsil və əmlak senzi əsasında seçilən və dövlətin təyin etdiyi hakimlərlə bir kollegiyada birləşdirilməklə yaradılan xüsusi tərkibli andlılar məhkəməsinin deyil, əhalinin bütün təbəqələrinin nümayəndələrinin təmsil olunduğu ümumi tərkibli andlı iclasçıları məhkəməsinin tətbiqinin zəruriliyi ilə əlaqədar fikirlərini dilə gətirirdilər.

Eyni zamanda Qafqazın geniş ictimai dairələrində və dövrü mətbuatda belə bir fikir əsaslandırılırdı ki, andlılar məhkəməsinə ehtiyac Qafqazdakı qədər heç yerdə bu qədər yüksək deyildir. Burada məhkəmə əhalinin həyatından, onun hüquqi və etik əqidəsindən, məişət xüsusiyyətlərindən daha çox uzaqlaşmışdı.

Xüsusi hüquq təhsilinin və peşə fəaliyyətinin şərtləri ilə məhdudlaşması ucbatından işlərin düzgün həll edilməsi üçün müxtəlif məişət şəraiti, cinayətin törədildiyi müxtəlif şəraitlə tanış olmayan peşəkar hakimlərin əksinə olaraq, cəmiyyətin müxtəlif nümayəndələrindən ibarət andlı iclasçılar yerli əhalinin bütün təbəqələrinin həyatına bələd idilər və cəmiyyətin tərkibinə daxil olan çoxsaylı müxtəlif qrupların yerli xüsusiyyətlərini hərtərəfli bilirdilər. Ona görə də andlılar məhkəməsinin Azərbaycanda onun sakinlərinin doğma dilində tətbiq edilməsi (əks təqdirdə rus dilinin burada geniş intişar tapmadığı və yerli əhalinin həmin dilə bələd olmadığından müqəssirin təqsirli olub-olmaması ilə əlaqədar andlı iclasçılar müşavirə zamanı bütün hallarda tərcüməçinin köməyindən istifadə etməli olardılar) cinayət işləri üzrə tac, yəni dövlət məhkəmələrinə (andlı iclasçı iştirak etməyən məhkəmələr) nisbətən cəmiyyətə daha böyük fayda gətirə bilərdi.

Cənubi Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanda andlılar məhkəməsinin tətbiqinin zəruriliyi həm də andlı iclasçıların hər bir konkret işin bütün fərdi xüsusiyyətlərinə müstəsna dərəcədə həssaslıqla yanaşmaları ilə müəyyən edilirdi. Lakin qanunda Azərbaycan quberniyalarında məhkəmə

islahatının tətbiqi zamanı nəzərdə tutulan məhdudiyətlər yerli əhalini məhkəmədə iştirakdan tamamilə kənarlaşdırırdı. Hakimiyyət dairələri bu ərazilərdə yerli əhali tərəfindən seçilən hakimlərin – andlı iclasçıların təmsil olunduğu və müəyyən mənada inzibati rəhbərlik tərəfindən təyin edilən hakimlərin özbaşınalığını daralda və ya məhdudlaşdırma biləcək məhkəmənin yaradılmasını arzuolunmaz hal hesab edirdilər.

Bununla belə, tədricən Zaqafqaziyanın geniş ictimai dairələrində, xüsusilə müxtəlif ictimai təşkilatların bəzi rəsmi qərarlarında və dövrü mətbuatda isə diyarda fəaliyyət göstərən cinayət məhkəməsinin ancaq bir islahatı – andlı iclasçıların tətbiqi yolu ilə islahatının vacibliyinə inam təsdiq edilirdi (6, s.554). Tiflis məhkəmə palatası nəzdində andlı vəkil vəzifəsində çalışan M.O.Qruzenberq tərəfindən hələ o vaxt «Zaqafqaziyada andlılar məhkəməsinin tətbiqi haqqında» qanun layihəsi hazırlanmışdı. Layihədə ədalət mühakiməsinin andlı iclasçıların iştirakı ilə yerli əhalinin ana dilində aparılmasının tətbiqi və hakimlərin təyini qaydalarına dəyişikliklər edilməsi təklif olunurdu [16, s.177-178]. Qanun layihəsi andlı iclasçıların seçilməsi qaydası, onların seçilməsi üçün ümumi və xüsusi siyahıların hansı qaydada tərtib edilməsi, siyahıların tərtibi üzrə yaradılan komissiyanın hüquq və vəzifələri, hər hansı şəxsin ümumi siyahılara daxil edilməməsi və ya düzgün olmayaraq daxil edilməsi, hər bir quberniya üzrə siyahılara daxil edilən növbəli və ehtiyatda saxlanılmalı iclasçıların sayı, cinayət işlərinə baxılması və həllində iştirak üçün andlı iclasçıların çağırılma qaydası və digər bu kimi çoxsaylı məsələləri nəzərdə tuturdu.

Lakin məhkəmə nizamnamələri ilə müəyyən edilən və andlı iclasçıları məhkəməsinin təşkili və fəaliyyətini (dairə məhkəmələrində törədilməsinə görə bütün hüquqlardan və imtiyazlardan məhrum edilmə cəzasının nəzərdə tutulduğu cinayətlərin baxılmasının müttəhimin təqsirli olub-olmaması haqqında məsələni səs çoxluğu ilə həll etməli olan 12 nəfər seçkili andlı iclasçının iştirakı ilə keçirilməsini) nəzərdə tutan hüquq normaları Azərbaycan ərazisində 1918-ci ilə qədər, yəni ilk demokratik cümhuriyyətin yarandığı dövrə qədər hüquqi qüvvəyə malik olmadı.

1918-1920-ci illərdə Azərbaycanda ilk demokratik respublikanın fəaliyyəti dövründə ölkənin ictimai və siyasi-hüquqi həyatında nəhəng dəyişikliklər baş verdi ki, bunların da içərisində respublikanın məhkəmə sistemindəki islahatlar xüsusilə seçilirdi. Məhz bu dövrdə ümumbəşəri demokratik dəyərləri özündə ehtiva edən hüquqi aktlar qəbul edilmiş, xüsusən də məhkəmə-istintaq orqanlarının effektiv fəaliyyət göstərməsi üçün hüquqi baza yaradılmışdı. Azərbaycan Cümhuriyyətinin hökuməti fəaliyyətinin ilk günlərindən başlayaraq əvvəlki hakimiyyətin dövründə fəaliyyətsiz qalmış (Gəncə quberniyasında) yaxud da ləğv edilmiş (Bakı quberniyasında) dairə, bərişiq məhkəmələrinin və istintaq şöbələrinin bərpası ilə məşğul olmuşdu.

Cümhuriyyət dövründə çoxsaylı qanunlarla yanaşı «Azərbaycanda andlı iclasçılar məhkəməsinin təsis edilməsi haqqında» qanun layihəsi hazırlanmış və qəbul edilmişdi. Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinin nəzdində 1919-cu ilin fevralından fəaliyyət göstərən «Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində iştiraka ictimaiyyətin cəlb edilməsi üzrə» yardımçı komissiyasının 20 fevral 1919-cu il tarixdə işləyib hazırladığı və 1920-ci ilin əvvəllərində qəbul edilmiş qanunda Azərbaycanda «keçmiş Rusiya imperiyasında mövcud olmuş andlı iclasçıları məhkəməsinin formalaşdırılmasının əsaslarından mühüm dərəcədə fərqlənən və bu məsələ üzrə Qərbi Avropada yayılmış hüquqi fikrin ən son nailiyyətlərinə və yerli şəraitə uyğun olan zəminlərin üzərində» [12, s.64] andlılar məhkəməsinin təsisi nəzərdə tutulurdu. Bu qanunun müddəalarında yalnız müttəhimin təqsirli olub-olmaması deyil, həm də cəza təyini məsələlərinin həllində andlı iclasçıların iştirakı müəyyən edilirdi [7, s.292]. Lakin əvvəlki siyasi rejim zamanı fəaliyyətdə olan andlı iclasçıları yalnız müttəhimin təqsirliliyi (ya da təqsirsizliyi) haqqında məsələnin həllində iştirak edir və cəzanın müəyyənləşdirilməsi məsələsində hakimə təsir göstərmək imkanına malik deyildilər. Təəssüflə qeyd edilməlidir ki, Azərbaycanın bolşevik Rusiyası tərəfindən yenidən işğal bir çox demokratik dəyişikliklərlə yanaşı, bu institutun da reallaşmasına imkan vermədi.

1920-ci ildə Azərbaycanda qurulan sovet hakimiyyəti əvvəlki rejimin demokratik əsaslarla təşkil edilən bütün məhkəmə orqanlarını ləğv etdi. Sovetlər Birliyi dövründə ədalət mühakiməsi hakim və iki xalq iclasçısı vasitəsilə həyata keçirilirdi. Hüquqi baxımdan formal olaraq onların hər üçü eyni hüquqlara malik olsalar da, praktikada həm cinayət, həm də mülki mühakimə icraatında iş üzrə qərar faktiki olaraq peşəkar hakim tərəfindən təkbəşinə qəbul edilirdi. Xalq iclasçılarının çatışmaz cəhəti qismində onların passivliyini göstərmək olar ki, bunun da nəticəsində qəbul edilən qərarın kollegiallığı olduqca şərti səciyyə daşıyırdı. Onlar isə bir qayda olaraq, istər-istəməz hakimin avtoritetinə tabe olmaqla, dinnməzcə çıxarılan verdiktə qoşulurdular.

Ötən əsrin 80-ci illərinin sonunda hakimlərin yerli administrasiyadan asılılıqdan qurtulması məqsədilə 13 noyabr 1989-cu il tarixdə qəbul edilmiş SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların mühakimə icraatı haqqında Qanunvericiliyin Əsaslarının 11-ci maddəsində andlı iclasçıları məhkəməsinin yaradılması ideyası öz təsbitini tapdı. Keçmiş SSRİ-nin tərkibindəki müttəfiq respublikaların içərisində Azərbaycan birinci olaraq andlı iclasçıları məhkəməsinin təsisini nəzərdə tutan normanı qanunvericiliklə təsbitlədi. 26 iyun 1990-cı ildə qəbul edilmiş «Məhkəmə quruluşu haqqında» Azərbaycan SSR Qanununun əsasında Respublikanın Cinayət Prosesual Məcəlləsinə müvafiq dəyişikliklər edildi. Andlı iclasçıları məhkəməsinin təşkilinə hazırlıq məqsədilə altı aylıq müddət nəzərdə tutulsa da, Azərbaycan Ali Sovetinin «Azərbaycan Respublikasında Cinayət Prosesual Məcəlləsinin bir sıra maddələrinin hüquqi qüvvəsinin dayandırılması haqqında» 9 fevral 1991-ci il tarixli Qərarı ilə müvafiq maddə donduruldu və andlı iclasçıları məhkəməsi, təəssüf ki, fəaliyyət göstərə bilmədi.

Doğrudur, sonradan bir sıra normativ hüquqi aktlarda, xüsusən də 1997-ci il tarixli «Azərbaycan Respublikasında məhkəmələr və hakimlər haqqında» Qanunun XXI fəslində (115-123-cü maddələr) və 2000-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsinin XLVI fəslində (359-380-ci maddələr) andlılar məhkəməsinin təşkili və fəaliyyəti ilə əlaqədar

müddəalar müəyyən edilmişdi. Lakin bir qədər sonra yenə də bu institutun təşkili məqbul hesab edilmədi və andlı iclasçıları institutu fəaliyyət göstərmədən birdəfəlik qanunvericilikdən, yəni yuxarıda göstərilən aktların məzmunundan çıxarıldı.

Bununla belə, andlılar məhkəməsinin fəaliyyət göstərdiyi postsovet ölkələrinin praktikasında bu institutun effektivliyi sübuta yetirilir. Məsələn, Rusiyada fəaliyyəti 1993-cü ildə bərpa edilmiş andlı iclasçıları məhkəmələrində adi qaydada işlərin baxılması ilə müqayisədə daha çox bəraət hökmlərinin çıxarılması müşahidə olunur. Belə ki, 2017-ci ildə işləri məhkəmə tərəfindən ümumi qaydada baxılan 318 min müttəhimdən 67 faizi (yəni 212 mini) mühakimə olunmuş, 0,9 faizi (2,9 min) bəraət almış, 1,2 faizinə (3,9 min) münasibətdə işlər reabilitasiyaedici əsaslarla xitam edilmiş, 28 faizinə (90 min) münasibətdə isə işlərə reabilitasiyaya məruz qalmama əsasları ilə xitam verilmişdir. 11 faiz (23 min) işlər üzrə məhkəmələr ittihamı yüngülləşdirmişlər. Həmin ildə xüsusi qaydada baxılan işlər üzrə məhkumların cəmi 0,3 faizi bəraət almışdır. Andlı iclasçıların çıxardıqları verdiklər əsasında 2017-ci ildə 446 nəfər məhkum olunmuş, 52 nəfər müttəhimə (10 faiz) isə bəraət verilmişdir. 2008-2017-ci illərdə ümumilikdə andlılar məhkəməsinin baxdığı cinayət işləri üzrə iclasçıların çıxardıqları verdiklərin 16 faizi müttəhimlərə bəraət verilməsini nəzərdə tuturdu [26]. Ona görə də hakimiyyət mənsuqları andlı iclasçılar məhkəməsinin məhkəmə aidiyyətinin genişləndirilməsini zəruri hesab etmişdilər. Əgər andlı iclasçıları institunun bərpasından sonra bu məhkəmələrin səlahiyyət dairəsinin tədricən daraldılması müşahidə edilirdisə (məsələn, 2008-2013-cü illərdə onların aidiyyatından «Terrorçuluq», «Girovların götürülməsi», «Kütləvi iğtişələr», «Causluq», «Cinayətkar birliyin təşkili», «Adam öldürmə», «Böyük həcmdə narkotiklərin istehsalı və satışı», «Zorlama və uşaqlar əleyhinə şəhvani hərəkətlər», «İctimai xadimlərə, hüquq mühafizə, məhkəmə orqanlarının əməkdaşlarına sui-qəsdlər» və s. kimi maddələr üzrə işlərə baxılması çıxarılmışdı və onların səlahiyyətlərinə çox az sayda cinayət işləri aid edilmişdi), son dövrlərdə

vətəndaş cəmiyyətinin nümayəndələrinin, xüsusilə də insan hüquqları üzrə Müvəkkilin və insan hüquqları üzrə Şuranın üzvlərinin təşəbbüsü ilə (onlar öz mövqelərində iclasçıların geniş kolleqiyalarının iştirakı ilə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı praktikada əldə edilən effektiv nailiyyətlərə əsaslanırdılar) və həmçinin bu məsələnin həllində RF Prezidentinin andlılar məhkəməsi institunun rolunun genişləndirilməsinin vacibliyinə verdiyi önəmli dəstəyin nəticəsində RF-nin Cinayət Prosesual Məcəlləsinə düzəlişlər edilmiş və 2018-ci il iyun ayının 1-dən etibarən onlar hüquqi qüvvəyə minmişdir.

Həmin düzəlişlər nəinki əvvəllər andlı iclasçıları məhkəməsinin aidiyyətdən çıxarılmış işlərin geri qaytarılmasını, həm də andlı iclasçıları institutunun rayon və qarnizon məhkəmələrinə də şamil olunmasını nəzərdə tuturdu. Əlavə olaraq andlı iclasçıların aidiyyətinə RF Cinayət Məcəlləsinin 105-ci maddəsinin 1-ci hissəsində (ağırlaşdırıcı hallar olmadan adamöldürmə) və 111-ci maddəsinin 4-cü hissəsində (zərərçəkənin ölümünə səbəb olan qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurulması) əks etdirilən cinayət də daxil edilmişdir. Beləliklə, ekspertlərin fikrincə, Rusiyada andlı iclasçıların iştirakı ilə baxılan işlərin sayı 70 dəfəyədək, yəni il ərzində 15 minə qədər arta bilər [27].

Azərbaycanda məhkəmə-hüquq islahatlarının davam etdiyi və müxtəlif məhkəmə hüquq institutlarının və modellərinin fəal surətdə müzakirə olunduğu indiki şəraitdə andlı iclasçıları institutunun da yenidən bərpa edilməsinin məqsəduyğunluğu haqqında məsələnin qanunvericilik səviyyəsində baxılmasını zəruri hesab edirəm. Mühakimə icraatına andlı iclasçıları institutunun inteqrasiyası problemini həll edən zaman yalnız beynəlxalq təcrübəni deyil, ölkəmizin tarixi-hüquqi təcrübəsini də nəzərə almaq vacibdir. Andlı iclasçıları məhkəməsinin məhz bu istiqamətdə dirçəldilməsi və inkişafı bütövlükdə xalqımız üçün əlçatan olan ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi işində ümumən məhkəmələrin keyfiyyət baxımından səviyyəsinin yüksəlməsinə yol açar bilər.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Tarix Arxivi (ARDTA), ff. 100, 169, 894, 895.
2. Azərbaycan Cümhuriyyəti. Sənədlər və materiallar. 1918-1920-ci illər. C.B. Quliyevin redaktəsi ilə. Bakı: Elm, 1998, 616 s.
3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. Bakı: Lider nəşriyyatı, 2 cildə. I cild, 2004, 440 s.; II cild, 2005, 472 s.
4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament. 2 cildə. I cild, Bakı: Elm, 1998.
5. Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri. IV cild (1917-aprel 1918). Bakı: «Qanun» nəşriyyatı, 2013, 456 s.
6. İsmayılov X.C. Azərbaycanda məhkəmə və yerli özünüidarəetmə orqanları (XIX əsr – XX əsrin əvvəlləri). Bakı: Elm və Təhsil, 2020, 584 s.
7. İsmayılov X.C. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət və hüququ. Bakı: Elm və Təhsil, 2018, 332 s.
8. İsmayılov X.C. Azərbaycanın hüquq tarixi. Dərslük. Bakı: Elm və təhsil, 2015, 572 s.
9. İsmayılov X.C. XIX əsrdə Azərbaycanda məhkəmə sistemi. Bakı: «Nurlan», 2004, 232 s.
10. İsmayılov X.C. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hüquqyaratma fəaliyyətinin bəzi aspektləri// Bakı Dövlət Universitetinin xəbərləri. Sosial-siyasi elmlər seriyası, 1999, №1, s. 66-83.
11. Azerbaydjanskaə Demokratıçeskaə Respublika (1918-1920 qq.). Zakonodatelğnie aktı: Bakı: «Azerbaydjan», 1998, 560 s.
12. Adres-kalendarğ Azerbaydjanskoy Respubliki na 1920 q. Pod red. A.M.Stavrovskoqo. Bakı, 1919-1920, 588 s.
13. Afanasğev A.K. Sud prisəjnıx v Rossii / orqanizaüiə, sostav i deätelğnostğ v 1866-1885 qq. Dissert. na soisk. kand. ist. nauk, M., 1978.
14. Qruzenberq M.O. Sud prisəjnıx v Zakavkazğe, Tiflis, 1917.
15. Damirov M.A. Orqanizaüiə qosudarstvennoy vlasti v Azerbaydjane. 1918-1920 qq. (İstoriko-pravovoe issledo-vanie). Odessa: Astoroprint, 1998, 160 s.
16. İsmayılov X.Dj. Orqanizaüiə i deätelğnostğ sudebnıx orqanov v Azerbaydjane v XIX veke. M.: «Vıssaə şkola», 2003, 188 s.
17. Milğman A.Ş. Politıçeskiy stroy Azerbaydjana v XIX – naçale XX vekov, Bakı: Azernəşr, 1966, 320 s.
18. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii (PSZ), t.XLII, st.43880; st.46374.
19. Tumanov Q.M. Zemelğnie voprosı i prestupnostğ na Kavkaze, SPb., 1900.
20. Tumanov Q.M. Razboi i reforma suda na Kavkaze, SPb., 1903.
21. <https://www.disput.az/topic/308243>.
22. <http://interfax.az/view/612109>.
23. <https://president.az/articles/32587>
24. http://www.kalinovsky-k.narod.ru/p/krat_kurs/22-1.htm.
25. <https://works.doklad.ru/view/IK5Bd5Hf9Os.html>.
26. <https://tass.ru/obschestvo/3812750>
27. <https://tass.ru/obschestvo/5251793>.

Khayyam Ismayilov**LEGAL MEASURES TO INTRODUCE THE INSTITUTION OF JURORS IN
AZERBAIJAN: HISTORICAL AND LEGAL EXCURSION****Abstract**

In recent years, discussions have intensified in our country regarding the improvement of the national judicial system, the implementation of reforms in this area, and the introduction of new judicial institutions. Against the background of these discussions, many assumptions are made regarding the revival (in an improved form) of various judicial institutions, among which the positions regarding the institution of jurors attract attention. The article makes an attempt to examine issues related to the application of the jury trial in Azerbaijan at different historical stages, as well as reveals the nature and characteristic features of the relevant legal measures. For this purpose, along with archival materials, legislative and publicistic sources were also used. Based on the analysis by using various legal methods, primarily the systemic, comparative and historical-legal methods, the author expresses his position on the possibility of implementing the institution of jurors in the Republic of Azerbaijan.

ШАХИН ШУКЮРОВ

Доцент кафедры «Административной деятельности в ОВД»
Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики,
доктор философии по праву, Представитель МВД
Азербайджанской Республики в НКС при СМВД.

**ПРАВОВЫЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ
АДМИНИСТРАТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ ПО ОРГАНИЗАЦИИ
ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ С ДРУГИМИ ОРГАНАМИ В
БОРЬБЕ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ**

Ключевые слова: взаимодействие, институт взаимодействия, организация взаимодействия, цель взаимодействия, различные виды взаимодействия, институт взаимодействия органов внутренних дел в борьбе с преступностью.

Açar sözlər: qarşılıqlıq, qarşılıqlıq institutu, qarşılıqlığın təşkili, qarşılıqlığın məqsədi, qarşılıqlığın müxtəlif növləri, cinayətkarlıqla mübarizədə daxili işlər orqanlarının qarşılıqlıq institutu.

Key words: Interaction, Institute of Interaction, Organization of Interaction, Purpose of Interaction, Different Types of Interaction, Institute for Interaction of Internal Affairs Agencies in Fighting against crime.

Институт взаимодействия в каждой области, атрибут согласованности, успешной целенаправленной дальнейшей деятельности, поэтапность, последовательность которого приводит к высоким положительным результатам.

На современном этапе институт взаимодействия является актуальной, научно - обоснованной темой рассмотрения, изучения и исследования ученых, практических работников, целью которого является прогнозирование, планирование, разработка и выдвижение наиболее оптимальных, доступных, рентабельных направлений и путей совершенствования в этой области.

Организация взаимодействия между органами государственной власти, местного самоуправления, международных и общественных организаций основывается на принципах конституционности, законности, коллегиальности, солидарности, взаимосвязи и взаимопонимания, как органов, так и руководителей, должностных лиц и непосредственно исполнителей.

Как указал Потапов Л.В.: «взаимодействие - это различного рода контакты, направленные на совместное проведение сторонами какого-либо дела, в осуществлении которого у них есть взаимный интерес. Это ситуация, когда стороны координируют усилия для решения общих задач. В теории социального управления «взаимодействие - это совместное участие и связь сотрудников, подразделений, организаций, органов в процессе трудовой деятельности, возникающие на основе различных функций, полномочий, взаимных обязательств» . [7]

Целью организации взаимодействия служит своевременное претворение в жизнь поставленных задач, которая является приоритетной в особенности в деятельности правоохранительных органов.

Т.М. Джолдошбеков в научной статье отметил, что: термин “взаимодействие” (координация) широко применяется и на практике, и в теории, поскольку адекватно описывает характер коллективных усилий правоохранительных органов при решении и выполнении стоящих перед ними задач. [3]

Важную роль среди правоохранительных органов играют органы внутренних дел, основными задачами которых являются обеспечение общественной безопасности, охрана жизни и здоровья граждан, противодействие преступным посягательствам на собственность граждан, организаций, государства. Указанные задачи решаются на основе функциональной деятельности, имеющей административно-правовую природу, т.е. административной деятельности [4, с. 69].

Административная деятельность — это подзаконная государственно-властная деятельность органов исполнительной власти и их должностных лиц, «направленная на выявление и пресечение правонарушений, на разрешение споров между участниками общественных отношений, на обеспечение безопасности государства и общества». [1]

Как особо отметил Нестеров С. Л.: «Административная деятельность ОВД является одним из важнейших звеньев в сложном механизме борьбы с преступностью. Эффективная деятельность по выявлению, раскрытию, расследованию и предупреждению преступлений невозможна без взаимодействия следователей и оперативных работников с другими структурами органов внутренних дел, в том числе, и со службами, осуществляющими административную деятельность: патрульно-постовой, охранно-конвойной службами, инспекторами ПДН, участковыми уполномоченными, ГИБДД, вневедомственной охраной и другими. Практика показывает, что успешную борьбу с преступностью могут осуществлять лишь всесторонне, профессионально подготовленные сотрудники при условии безупречной организации и взаимодействия в процессе выполнения своих служебных обязанностей». [6]

Важнейшими задачами органов внутренних дел в сфере административной деятельности, охраны общественного порядка являются предотвращение и пресечение преступлений и других правонарушений. Взаимодействие — это режим взаимосвязей, осуществляемый в системе органов внутренних дел между ее элементами, при котором, они согласованно действуют в целях решения общих задач. Это общее поня-

тие выражает сущность взаимодействия.

Т.М. Джолдошбеков указывает, также о том что: «в зависимости от обстоятельств возможны различные виды взаимодействия:

1) сотрудничество (партнеры по взаимодействию содействуют друг другу в решении общих задач, стоящих в области защиты прав и свобод граждан);

2) противоборство (партнеры расходятся в понимании методов и способов обеспечения защищенности граждан);

3) одностороннее взаимодействие (один из участников уклоняется от взаимодействия, а другой — способствует достижению целей первого или совместных целей);

4) однонаправленное взаимодействие (один из партнеров препятствует достижению целей другого, а второй уклоняется от взаимодействия с первым); 5) контрастное взаимодействие (один из участников старается содействовать другому, а второй прибегает к стратегии активного противодействия первому); 6) компромиссное взаимодействие (партнеры проявляют отдельные элементы как содействия, так и противодействия);

7) обоюдное уклонение от взаимодействия».

Институт взаимодействия — это не просто механическая составляющая правоохранительной системы или соглашение подразделений органов внутренних дел, пусть даже скрепленные самыми высокими и именитыми подписями, а союз силовых структур, прочно базирующийся на юридических и духовных основах, союз, реализация которого требует высокого профессионализма, мужества и нравственности. [3, с.99]

Немаловажным считается взаимосвязь и взаимодействие органов внутренних дел по охране общественного порядка и обеспечению общественной безопасности с государственными органами.

Э.В. Маркина указала, что: «Эффективность обеспечения правопорядка во многом зависит от непосредственной связи полиции с государственными органами исполнительной власти РФ. Главная цель взаимодействия — обеспечение единства действий, взаимопомощи и объединения усилий для успешного

решения общих задач.

Взаимодействие полиции с федеральными органами исполнительной власти по охране общественного порядка и обеспечения общественной безопасности обеспечивается:

- единым пониманием поставленных перед ними задач, твердым знанием общих и особых обязанностей и способов их выполнения всеми взаимодействующими органами;

- знанием оперативной обстановки;

- наличием устойчивой и бесперебойной связи, постоянной взаимной информации о полученных новых данных в оперативной обстановке и действиях по охране общественного порядка и обеспечения общественной безопасности.

Э.В. Маркина также рассматривает принципы, на которые основывается институт взаимодействия: «Взаимодействие сторон проводится на основе принципов соблюдения законности, самостоятельности каждого органа в пределах предоставленных ему законодательством Российской Федерации полномочий, процессуальной независимости и персональной ответственности сотрудников за точное выполнение согласованных мероприятий по вопросам охраны общественного порядка и обеспечения общественной безопасности». [5]

Институт охраны общественного порядка и обеспечения общественной безопасности непосредственно исходит не только от взаимосвязи органов внутренних дел с государственными органами, но и с общественными организациями.

Герасименко А. очень правильно отметил, что: «Эффективность обеспечения правопорядка и общественной безопасности в значительной степени зависит от организации взаимодействия органов внутренних дел (ОВД) с общественными объединениями правоохранительной направленности. Участие населения придает подразделениям и службам органов внутренних дел дополнительные силы и возможности в борьбе с преступностью, позволяет им оперативно получать достоверную информацию о фактах готовящихся, совершаемых и совершенных преступлений. Продуктивность взаимодействия ОВД с общественными объе-

динениями, в свою очередь, зависит от степени организации информационного обеспечения». [2]

Отдельным вопросом по направлению взаимосвязи с органами внутренних дел в административной деятельности служат средства массовой информации.

Янбухтин Р. М. отметил, что: «Концептуальные основы повышения эффективности функционирования ОВД и всей правоохранительной системы в целом включают вопросы системного взаимодействия органов внутренних дел со средствами массовой информации и определения основополагающих принципов взаимодействия органов правопорядка со СМИ, общественными объединениями, населением с целью реализации конструктивного сотрудничества в сфере защиты прав и свобод граждан, обеспечения общественной безопасности. Являясь незаменимым источником информационного обеспечения общественности и выступая необходимым общественным институтом, обеспечивающим двустороннюю связь правоохранительных органов с общественностью, институтами гражданского общества, средства массовой информации выполняют не только социально значимую, но и многофункциональную роль в правоохранительной деятельности органов внутренних дел, включая систематическое освещение различных аспектов их функционирования в российском обществе». [8, с.213]

Институт взаимодействия органов внутренних дел в борьбе с преступностью регулируется не только внутри государства. Вопросы борьбы с преступностью регулируются на международном уровне между руководителями центральных органов исполнительной власти. На примере можно указать, что вопросы взаимодействия правоохранительных органов России и Азербайджана на приграничных территориях обсуждались 24 октября 2018 года в городе Баку на заседании специализированной рабочей группы.

Российский Министр отметил насыщенный, поступательный характер взаимодействия двух ведомств в последние годы: «Активизировались контакты на уровне руководства

министерств, между профильными подразделениями, причем как на двусторонней, так и на многосторонней основе».

«Как показывает практика взаимодействия органов внутренних дел различных государств, достичь реального успеха в борьбе с преступностью возможно только совместными усилиями», сказал Владимир Колокольцев. [9]

Завершая научную статью на тему «Правовые и теоретические вопросы административной деятельности органов внутренних дел по организации взаимодействия с другими органами в борьбе с преступностью» хотелось бы выдвинуть ряд предложений. Среди них хотелось бы указать:

создание условий для проведения исследований посвященных теоретическим вопросам взаимодействия органов внутренних дел в борьбе с преступностью;

проведение сравнительно-правовых анализов института взаимодействия органов внутренних дел в борьбе с преступностью развитых государств;

усовершенствование института взаимодействия органов внутренних дел в борьбе с преступностью с другими функциями и формирование перспектив;

развитие и совершенствование института взаимодействия органов внутренних дел в борьбе с преступностью с другими государственными органами по реализации прав и свобод человека и гражданина;

усовершенствование института сотрудничества и взаимодействия органов внутренних дел в борьбе с преступностью государственных органов с гражданским обществом по реализации правоохранительной функции государства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Васильева И. Н., «Теоретико-правовые аспекты административной деятельности таможенных органов при осуществлении правоохранительных функций», Старший преподаватель кафедры административного права и таможенного дела Читинского государственного университета. (Васильева И. Н.) («Таможенное дело», 2010, N 2. <http://center-bereg.ru/g505.html>)

2. Герасименко А., «Взаимодействие органов внутренних дел с общественными объединениями. О совершенствовании информационного обеспечения». Государство и право. Юридические науки- тема научной статьи по государству и праву, юридическим наукам из журнала Научный журнал: Закон и право ISSN: 2073-3313, Год выхода: 2007 <http://naukarus.com/vzaimodeystvie-organov-vnutrennih-del-s-obschestvennymi-obedineniyami-o-sovershenstvovanii-informatsionnogo-obespecheniya>

3. Джолдошбеков Т.М., «Взаимодействие в деятельности органов внутренних дел». Вестник КРСУ. 2015. Том 15. № 2, 98-101 стр.

4. Матвеев С. П., «Содержание административной деятельности полиции». Воронежский институт МВД России Воронежский государственный университет», 2018. № 1, 66-73 стр.

5. Маркина Э.В., «Взаимодействие органов внутренних дел с федеральными органами исполнительной власти в сфере охраны общественного порядка, обеспечения общественной безопасности и противодействия преступности», к. ю. н., доцент кафедры административной деятельности ОВД Московского Университета МВД России Научная специальность 12.00.14 - административное право; административный процесс E-mail: swin-90@mail.ru <https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimodeystvie-organov-vnutrennih-del-s-federalnymi-organami-ispolnitelnoy-vlasti-v-sfere-ohrany-obschestvennogo-poryadka>

6. Нестеров С. Л., «Криминалистическое обеспечение административной деятельности органов внутренних дел», тема диссертации и автореферата по ВАК РФ 12.00.09, к. ю. н. 2006, Санкт-Петербург 2006, 174 стр. <https://www.dissercat.com/content/kriminalisticheskoe-obespechenie-administrativnoi-deyatelnosti-organov-vnutrennikh-del>

7. Потапов Л.В., «К вопросу о совершенствовании механизма взаимодействия территориальных органов федеральных органов исполнительной власти и органов исполнительной власти субъектов Российской Федерации Президент – Председатель Правительства Республики Бурятия», Журнал «Право и безопасность» Номер – 3 (16), Август 2005 год http://dpr.ru/pravo/pravo_16_4.htm

8. Янбухтин Р. М., «Правоохранительные органы и СМИ: проблемы и принципы взаимодействия», ISSN 1997-292X № 7 (57) 2015, часть 2 213 УДК 316 к. соц. н., доцент Уфимский юридический институт МВД России 213-217 стр. yanbuht@mail.ru

9. <https://мвд.рф/news/item/14776588/>

Maryam Javadova, Dilara Guluzade

Şahin Şükürov

Cinayətkarlıqla mübarizədə daxili işlər orqanlarının inzibati fəaliyyətinin digər orqanları ilə qarşılıqlığının təşkili üzrə hüquqi və nəzəri sualları

Xülasə

Elmi məqalədə müəllif tərəfindən qarşılıqlığın məzmunu, qarşılıqlığın gözlənilməsinin yüksək nəliyyətlərin əldə olunmasına səbəb və şəraitin yaradılması barədə vurğulanır. Dövlət hakimiyyəti, yerli özünüidarətmə orqanları arasında qarşılıqlıq institutunun gözlənilməsi, qarşılıqlıq prinsipinin riayət edilməsi barədə elmi məqalədə qeyd olunur. Bu sahədə alimlərin, praktiki işçilərin araşdırmaları, xüsusən ictimai qaydanın, ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi, cinayətkarlıqla mübarizədə daxili işlər orqanlarının inzibati fəaliyyətinin təşkilati formasının qarşılıqlı olaraq əlaqələri barədə acıqlanır.

Məqalənin yekununda bir sıra elmi nəticələr təkliflər olunur.

Shahin Shukurov

Legal and theoretical questions on the organization of interaction of internal affairs bodies with other bodies in the fight against crime.

Summary

The author emphasizes the content of the interaction, the expectation of interaction, and the creation of conditions for achieving high intentions in the article.

Expectation of the institution of interaction between state authorities and local self-government bodies, and the principle of reciprocity is mentioned in the scientific article. Scholars' research and practical comments are particularly relevant to the interaction of internal affairs agencies with public order, public security, and the organizational form of administrative activities in the fight against crime.

A number of scientific results are presented at the end of the scientific article.

КРАСАВИН Н.Н.

Старший преподаватель (специалист)
кафедры административной деятельности ОВД
Нижегородской академии МВД России

ЛИЗУНОВ А.С.

Старший преподаватель
кафедры административной деятельности ОВД
Нижегородской академии МВД России кандидат юридических наук
УДК 342
ББК 67

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ КОМПЛЕКТОВАНИЯ ДЕЖУРНЫХ ЧАСТЕЙ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОРГАНОВ МВД РОССИИ КВАЛИФИЦИРОВАННЫМИ КАДРАМИ

Ключевые слова: дежурная часть, полиция, подготовка и повышение квалификации сотрудников дежурных частей.

Key words: duty unit, police, training and advanced training of employees of duty units.

Дежурная часть МВД России — структурное подразделение полиции, на которое возложены функции оперативного управления в системе органов внутренних дел Российской Федерации.

Дежурные части территориальных органов МВД России являются центром оперативного управления.

Их основными задачами являются:

-сбор и анализ информации об оперативной обстановке;

-прием и регистрация поступивших заявлений, сообщений и иной информации о преступлениях, об административных правонарушениях, о происшествиях, прием иных обращений граждан Российской Федерации, иностранных граждан и лиц без гражданства, а также обеспечение своевременного реагирования на них;

-управление комплексными силами и средствами органов внутренних дел по обеспечению правопорядка в общественных местах,

участие в их подготовке к несению службы;

-обеспечение оповещения о непосредственной подготовке к переводу на работу в условиях военного времени, о введении степеней готовности, о внезапном нападении противника, о начале выполнения мероприятий по гражданской обороне, а также обеспечение оповещения по плану действий при чрезвычайных обстоятельствах.

Исходя из этого дежурные части территориальных органов МВД России являются важнейшим элементом в системы управления в органах внутренних дел. Именно им присущи все функции управления – это и орган оперативного управления нарядами, задействованными в обеспечении общественного порядка и противодействия преступности, и координатор деятельности сил и средств всех подразделений органа внутренних дел в вопросах охраны общественного порядка, что подтверждается тезисом М.К. Кумышевой, согласно которому «на дежурную часть возложены задачи по непрерывному сбору и обработке поступающей информации о состоянии оперативной обстановки, выработке управленческих решений по маневру нарядами при её изменении, своевременному информированию руководства и контролю за реализацией

принимаемых в связи с этим решений и поручений» [1]

Задачи стоящие перед дежурными частями в полном объеме, оперативно и качественно смогут выполнить только подготовленные сотрудники дежурных частей территориальных органов МВД России. Оперативным дежурным, лицам, выполняющим их обязанности во время их отсутствия, для качественного выполнения задач, необходимо очень хорошо знать территорию района, силы и средства, задействованные в охране общественного порядка. Также необходимо знать личный состав, входящий в следственно-оперативную группу (СОГ), группу немедленного реагирования (ГНР) и другие наряды, их деловые качества и профессиональные навыки. Для умелого управления необходимо обладать определёнными психологическими навыками, твёрдо знать нормативно-правовые акты, регламентирующие деятельность различных служб и подразделений, а также обладать организационными навыками

От сотрудников дежурной части территориальных органов МВД России в основном зависит организация оперативного взаимодействия, они осуществляют разработку и вносят начальнику ОМВД предложения по осуществлению неотложных мер реагирования на изменения в оперативной обстановки. Так же они вносят предложения руководству ОМВД о совершенствовании порядка прохождения оперативной информации в вышестоящий территориальный орган МВД России, укрепление межведомственного информационного взаимодействия. Для этого необходимо знать структуру регионального управления внутренних дел, а так же особенности соседних территориальных органов МВД России.

Всеми этими знаниями и навыками, на наш взгляд, могут обладать лица прошедшие специальную подготовку, имеющие достаточный опыт работы в полиции. Перефразируя крылатую фразу: «Театр начинается с вешалки, а отдел милиции (полиции) – с дежурной части», можно сказать: «Работа отдела полиции начинается с работы дежурной части».

Прошедшие сокращения в системе министерства не обошли стороной и дежурные части, когда некоторыми руководителями территориальных органов МВД России были приняты решения о сокращении личного состава дежурных смен до минимально допустимой численности. Соответственно, в связи с сокращением повысилась нагрузка на оставшихся сотрудников, что, в свою очередь, привело к частой сменяемости на должностях в дежурной части. В результате на должности стали назначаться сотрудники, не имеющие соответствующего опыта как в общих вопросах деятельности подразделений полиции, так и знаний, необходимых для работы с программным обеспечением.

Следует отметить, что ранее, в период до проведения пресловутой реформы МВД России, существовала апробированная временем практика комплектования дежурных частей органов внутренних дел сотрудниками, имеющими, как правило, высшее образование и стаж практической службы не менее трёх лет.

В настоящее время назначение на должности сотрудников дежурных частей осуществляется в общем порядке, установленном правовыми актами МВД России, а именно: в соответствии с требованиями Приказа МВД России от 1 февраля 2018 г. № 50 «Об утверждении Порядка организации прохождения службы в органах внутренних дел Российской Федерации» для назначения на должности старшего начальствующего состава органов внутренних дел Российской Федерации обязательно наличие стажа службы в органах внутренних дел не менее 3 лет или стажа (опыта) работы по специальности не менее 4 лет; на должности среднего начальствующего состава органов внутренних дел Российской Федерации - не менее 2 лет или стажа (опыта) работы по специальности не менее 3 лет [2].

С одной стороны, это, безусловно, облегчает проблему комплектования подразделений дежурных частей в современных условиях кадрового дефицита, однако, с другой стороны, это отрицательно сказывается на уровне профессионализма сотрудников.

В настоящее время помощники оперативного дежурного территориальных органов МВД России проходят профессиональную подготовку лиц рядового состава и младшего начальствующего состава, впервые принятых на службу в органы внутренних дел Российской Федерации, по должности служащего «Полицейский». Примечательно, что у многих из них в должностном регламенте присутствует пункт, что во время отсутствия оперативного (старшего) дежурного они исполняют его обязанности и пользуются его правами. Таким образом, можно спрогнозировать ситуацию, при которой сотрудник, имеющий практический опыт работы в МВД России менее одного года, будет наделен полномочиями в дежурные сутки руководить нарядами и расчётами, принимать меры к организации раскрытия преступлений по горячим следам и выполнять другие административно-организационные функции. Способен ли он будет справиться с этими задачами? Увы, но мы не испытываем больших иллюзий на этот счёт.

Таким образом, приходится констатировать, что на практике сегодня в подразделениях дежурных частей территориальных органов МВД России зачастую назначаются и привлекаются сотрудники, не имеющие достаточный уровень подготовки для выполнения возложенных на них управленческих функций, в результате чего в целом снижается эффективность деятельности территориальных органов МВД России.

Необходимо отметить, что в соответствии с положениями ведомственных нормативных правовых актов, в связи со служебной необходимостью обязанности по должности оперативного дежурного (помощника оперативного дежурного) могут быть временно возложены на сотрудников других подразделений территориального органа МВД России. Как правило, это наиболее подготовленные сотрудники, владеющие оперативной обстановкой, знающие территорию обслуживания, по своим деловым качествам способные принимать самостоятельные и правильные решения. С ними организуется правовая и служебная подготов-

ка по направлениям оперативно-служебной деятельности сотрудников дежурных частей.

По нашему мнению, именно из числа сотрудников подразделений территориальных органов МВД России на которых временно были возложены обязанности по должности оперативного дежурного (помощника оперативного дежурного) и должны впоследствии комплектоваться кадры дежурных частей. Именно эти сотрудники, как правило, знают территорию, социально-экономические особенности и руководство района, а так же обладают практическим опытом. Существует мнение, что именно из помощника оперативного дежурного «вырастает» опытный дежурный.

Подготовка сотрудников дежурных частей территориальных органов МВД России это одно из самых ответственных направлений обучения. Преподаватели, не имеющие опыта работы в дежурных частях, не всегда могут увязать требования нормативно-правовых актов со сложившейся правоприменительной практикой, особенности взаимодействия с прокуратурой, следственным комитетом района, а так же с сотрудниками федеральной службы безопасности, курирующими территориальные органы МВД России. Эти преподаватели должны иметь соответствующий допуск с секретной информации.

Обобщая сказанное, сделаем следующие выводы. Решение проблемы повышения уровня правовых знаний и организационных навыков кадрового состава дежурных частей территориального органа МВД России, по нашему мнению, требует принятия следующих организационно-правовых мер:

Во-первых, закрепить в ведомственных нормативных правовых актах

МВД России положение о том, что на должность оперативного дежурного дежурной части территориальных органов МВД России может быть назначен только сотрудник имеющий опыт оперативно-служебной работы в иных подразделениях МВД России не менее 3-х лет.

Во-вторых, в каждом территориальном органе МВД России должен быть создан ка-

дровый резерв оперативных дежурных, в который должны войти лица, проходящие службу в других подразделениях МВД России и прошедшие специальную подготовку. Обязанность по обучению сотрудников кадрового резерва дежурных частей следует возложить на образовательные учреждения МВД России, имеющие соответствующую материально-техническую основу (полигоны, тематические кабинеты и др.), а также кадровый профессора-преподавательский потенциал. На сегодняшний день из образовательных организаций МВД России, в соответствии с профилизацией деятельности, осуществляет подготовку кадров для подразделений дежурных частей только Казанский юридический институт МВД России, что в масштабах ведомства недостаточно. В Нижегородской академии МВД России организована профессиональная подготовка лиц рядового состава и младшего начальствующего состава, впервые принятых на службу в органы внутренних дел Российской Федерации, по должности служащего «Полицейский» с профессионально-специализированным циклом по вариативной дисциплине «Актуальные вопросы деятельности подразделений дежурных частей». В Нижегородской академии МВД России накоплен значительный опыт подготовки сотрудников для подразделений дежурных частей территориальных органов МВД России по дополнительным профессиональным программам

повышения квалификации и переподготовки. В связи с этим данное образовательное учреждение также может претендовать на закрепление за ней дополнительного профиля – «Подготовка сотрудников дежурных частей».

В-третьих, занятия с сотрудниками кадрового резерва дежурных частей следует организовывать непрерывно и в условиях самого территориального подразделения по месту прохождения их службы. В целях сохранения преемственности практических знаний и профессионального опыта полагаем возможным ввести в территориальных органах должность консультанта по организации работы дежурной части. На эти должности можно принимать лиц, имеющих опыт работы в дежурной части не менее 10 лет, положительно себя зарекомендовавших, уволенных со службы МВД России в связи с выходом на пенсию. Одновременно с этим, полагаем, что при организации обучения в условиях территориального органа МВД России необходимо привлекать сотрудников и работников образовательных учреждений системы МВД России для проведения выездных занятий.

Полагаем, что данные предложения могут быть полезны для совершенствования обучения сотрудников дежурных частей не только в Российской Федерации, но и в странах постсоветского пространства, которые близки нам по правовой организации работы правоохранительных органов.

Литература:

1. Кумышева М.К. Проблемы организации работы дежурных частей территориальных органов МВД России // Теория и практика общественного развития. 2015. № 4. С. 88-90.
2. Приказ Министерства внутренних дел Российской Федерации от 01.02.2018 № 50 «Об утверждении Порядка организации прохождения службы в органах внутренних дел Российской Федерации» (Зарегистрирован 22.03.2018 № 50460) Номер опубликования: 0001201803230012. Дата опубликования: 23.03.2018

Красавин Н.Н., Лизунов А.С.

Аннотация

В предлагаемой научной статье обозначена проблема комплектования дежурных частей территориальных органов МВД России квалифицированными кадрами. Сделаны выводы о необходимости организации непрерывного обучения этих сотрудников не только в образовательных учреждениях МВД России в рамках первоначальной подготовки и повышения квалификации, но и в территориальных органах по месту прохождения их службы. Кроме этого, обоснована необходимость дополнить перечень требований для лиц, претендующих на должность оперативного дежурного дежурной части, в виде наличия опыта оперативно-служебной работы в иных подразделениях МВД России не менее 3-х лет.

Krasavin N.N., Lizunov A.S.

Abstract

The proposed scientific article outlines the problem of staffing the duty units of the territorial bodies of the Ministry of Internal Affairs of Russia with qualified personnel. Conclusions are drawn about the need for the organization of continuous training for these employees not only in educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Russia as part of initial training and advanced training, but also in the territorial bodies at the place of their service. In addition, the need has been substantiated to supplement the list of requirements for persons applying for the post of the operational on-call duty in the form of at least 3 years of operational-service experience in other divisions of the Ministry of Internal Affairs of Russia.

НИКОЛАЙ ВЕСЕЛОВ

кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин Криворожского факультет Национального университета «Одесская юридическая академия» г. Кривой Рог, Украина
УДК 342.951; 351.76; 343.121.5

ВЗГЛЯД НА ИСТОРИЮ РАЗВИТИЯ ЮВЕНАЛЬНОЙ ЮСТИЦИИ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Açar sözlər: inzibati-hüquqi tənzimləmə, uşaqlar, tarix, yetkinlik yaşına çatmayan, juvenal ədliyyə.

Ключевые слова: административно-правовое регулирование, дети, история, несовершеннолетний, ювенальная юстиция.

Keywords: administrative and legal regulation, children, history, minor, juvenile justice.

Наши представления о мире и о том, как он работает, неизбежно зависят от периода времени, в котором мы живем. Точно так и идеи о целесообразности, назначении и лучшем способе функционирования системы ювенальной юстиции зависят от степени международного признания ценности прав человека в целом и ребенка в частности, развития других философско-гуманистических концепций, социально-экономических и культурно-традиционных факторов отдельных стран и народов. Эти идеи возникают в определенные исторические моменты и отражают исторические условия того или иного времени. В свое время А. Н. Штиглиц справедливо замечал: «чтобы основательно ознакомиться с любым научным вопросом, необходимо проследить процесс его исторического движения» [1, с. 3].

Институт ювенальной юстиции в исторических масштабах является относительно молодым явлением. Его развитие в Украине имеет еще менее долгий путь и, вообще преждевременно говорить о его завершенности. Отдельные проявления ювенальной юстиции на территории украинских земель связаны

с историческими особенностями правовых систем и социальных процессов тех государственных образований, в состав которых на определенном историческом этапе входили украинские территории. Впрочем, для наиболее полного понимания общих тенденций эволюции ювенальной юстиции этот институт следует рассматривать в мировом масштабе.

Внимание со стороны ученых к историческим аспектам ювенальной юстиции преимущественно воплощается в исследованиях по теории и истории государства и права (Н. Н. Крестовская, Н. В. Ортынская, Н. Н. Штыкова), конституционного права (М. Р. Арпентьева, Л. В. Ханахмедова), уголовно-правовых (уголовно-процессуальных) исследованиях (А. С. Автономов, О. Ю. Андриянова, В. Н. Бурдин, Н. И. Кудрявцева, Г. Мартин, Р. Скотт Райдер, П. Элрод), судебной и прокурорской деятельности (И. В. Предеина, Е. Н. Ярмоц). В то же время, в пределах эволюции ювенальной юстиции научный интерес должны вызывать и вопросы административно-правового характера. Если усматривать истоки ювенальной юстиции в процессе осуществления правосудия, то и в этом случае среди ряда социально-правовых событий и исторических фактов можно выделить присутствие административно-правового компонента. Исторический подход и метод синтеза помогут сконцентрировать внимание на тех аспектах (отношениях), которые, на нынешнем этапе развития правовой системы, составляли бы объект административно-правового регулирования, а следовательно и научного исследова-

ния.

В данной статье преследуется цель не только определить значимые факты и события в истории возникновения и эволюции институту ювенальной юстиции в мировом масштабе, но и подчеркнуть характерные особенности тех отношений (решений, действий), которые имеют административно-правовой характер (в современном понимании этой категории).

Исторически возникновение ювенальной юстиции связывается с появлением судов для несовершеннолетних. Первые суды в мире по делам детей и подростков появились более 100 лет назад в Австралии, Канаде, США. Предысторию возникновения идеи ювенальной юстиции некоторые исследователи (С. Л. Данильченко, Н. И. Кудрявцева, А. Н. Никитина) пытаются усмотреть в таких правовых памятниках истории как: Дигесты императора Юстиниана, Закон XII таблиц и т.д. Следует признать, что римское право оставило нам доктрину «*ragens patriae*», провозгласившую защиту детей государством. Так называемый принцип «уменьшенной вменяемости» в течение длительного времени был распространен в тех странах, которые восприняли римское право. Французский исследователь прав несовершеннолетних Ф. Робер оценивает это правило Закона XII таблиц как основу общего для уголовной ответственности несовершеннолетних принципа понимания, который окончательно был сформулирован позже [2, с. 62]. Некоторые особенности ответственности детей прослеживаются и в правовых источниках, которые действовали в средневековье на украинских землях, например в Литовском статуте (1529 год), впрочем, они касались дел гражданско-правового характера. Наряду с этим, в течение длительного исторического периода – вплоть до XIX в., характерной особенностью всех стран старого и нового мира было отсутствие специальной правовой защиты детей и подростков.

А. С. Автономов вообще категорически заявляет, что говорить о ювенальной юстиции до конца XIX в. нельзя. И даже предыстория ювенальной юстиции, по его мнению, началась только в XIX в.. До этого, все известные

идеи особого отношения к ребенку в правовом контексте – это всего лишь отдельные эпизоды, которые представляли собой редкие отклонения от общей тенденции. Иное дело – это меры воспитательного характера в отношении детей [3, с. 54-55]. В 1555 году (по другим источником – в 1556 году) исправительный дом был образован в Лондоне (Англия). Это была попытка повлиять на большое количество бедных и обездоленных людей, которые не имели убежища, занимались развратом, попрошайничеством и преступной деятельностью (много среди них было и детей). Первые исправительные дома были открыты частными предпринимателями по контрактному соглашению с местным правительством (можно считать определенным проявлением административного договора, поскольку отношения имеют публично-властный характер, обусловлены удовлетворением публичных интересов, а один из их субъектов имеет юридически властные полномочия в отношении других участников этих отношений – Н. В.). В этих учреждениях особое внимание уделялось работе воспитанников. Учитывая, что проблема детской беспризорности была характерна не только для тогдашнего Лондона, в 1576 году парламент Англии принял Закон о бедности, согласно которому подобные заведения были созданы в каждом графстве страны (также является правовым актом управленческого характера – Н. В.). Со временем, заведения, основанные на модели английских исправительных домов распространились на континент [4, с. 88-92; 5, с. 34-35]. Этот пример представляет интерес по той причине, что организация решения социальной проблемы – улучшение положения уязвимой категории детей, осуществлялась через административное (управленческое) решение правительства.

Реформистской эпохой ювенальной юстиции в Англии, а в дальнейшем и в Новом Свете стал XIX в. Понятие, которое сейчас определяют как ювенальная преступность, стала признаваться в качестве отдельной категории девиантного поведения исключительно для несовершеннолетних. В эту эпоху были созданы дома для молодежи и суды по делам

несовершеннолетних. Открыв специализированные учреждения по лечению и уходу за детьми (известные как «дома приюта») сначала в Англии, эту же модель реформаторы позже перенесли в Северную Америку XIX в. Сначала английские традиции и законы были адаптированы к американским условиям с религиозным толкованием коррекции детского поведения. Из-за крайне разрушительных демографических и социальных процессов во время промышленной революции, в американском обществе XIX в. наблюдалось кризисное положение с высоким уровнем детской беспризорности и преступности, что обусловило появление реформаторских просветительских идей (фундаментальной философии «спасателей детей») по обращению с детьми, которые оказывались в конфликте с законом. Со временем эти идеи воплотились в нормативных предписаниях. Одним из примеров реализации философии спасения детей в жизни стало создание «реформаториев» (специальных заведений), более известных как «школы реформ», которые концептуально отличались от домов приюта. Концептуальные сдвиги сместили доктрину ювенальной юстиции в сторону воспитания и защиты несовершеннолетних, совершивших преступление [5, с. 38-42]. Следует отметить, что в сферу внимания нового подхода заботы о детях попадали не только несовершеннолетние правонарушители, но и дети группы риска с улиц или неблагополучных семей. Решением по делу по иску гр. Круза (1838 год) суд воплотил на практике доктрину «*parens patriae*» – «подростку лучше оставаться под государственным надзором, а не под надзором «непригодных» родителей», фактически создав новый (на то время) прецедент вмешательства в «дела семейные». Это предоставило государству юридические полномочия определять судьбу тех детей и семей, которые попали в поле зрения общественности или государственных представителей [6, с. 5].

Первый суд по делам несовершеннолетних был создан в Австралии (1890 год), затем подобные суды были образованы в Канаде (1894 год) и в 1899 году в США, где в американском

штате Иллинойс в июле указанного года был принят Закон о суде по делам несовершеннолетних. Законопроект, который официально назывался «Закон о регулировании обращения с детьми, находящимися на иждивении, безнадзорными и правонарушителями» стал первым комплексным правовым актом о правосудии в отношении несовершеннолетних. Первая система судов по делам несовершеннолетних была создана для того, чтобы были в действительности реализованы доктрины обеспечения наилучших интересов ребенка. Это была новая модель и новая система, полностью оторванная от системы уголовного правосудия для взрослых [5, с. 42-47].

Еще одной важной особенностью американского (так называемого – чикагского) суда для несовершеннолетних было то, что ему поручалось руководить учреждениями попечительского надзора за несовершеннолетними. К 1911 году сеть этих учреждений, как и самих судов для несовершеннолетних, охватила большинство штатов США [7, с. 30]. Таким образом, внедрение института попечителей стало воплощением создания новых государственных органов, расследовавших дела в отношении несовершеннолетних не с полицейской или следственной точки зрения, а с позиции потребностей и интересов самого ребенка. Как в свое время отмечал П. И. Люблинский, постановка новой идеи обращения с несовершеннолетними сводилась к реформе судебного и частично досудебного следствия по делам несовершеннолетних и заключалась в ряде процессуальных изменений, реализация которых зависела от гибкости соответствующей судебной системы. В этих пределах ее удавалось провести часто путем одних административно-судебных мероприятий, без издания особых законов [8, с. 163-164].

В Англии первый суд для детей был создан в Бирмингеме в 1905 году. Тогда же был издан специальный циркуляр Министра внутренних дел Великобритании (циркуляр Дугласа Эжерса), где говорилось о «желательности» создать суды по делам о несовершеннолетних на всей территории Соединенного королевства. После этого указанные суды стали

создаваться интенсивно по всей стране. В 1909 году в Англии был издан первый Закон о детях (так называемая «Хартия детей»). Что касается Шотландии, то в этой части Соединенного Королевства уже в начале XX в. стала создаваться очень своеобразная юрисдикция для несовершеннолетних. Она была не судебная, а скорее административная – «Слушание детей». В несколько измененном виде такие инстанции действуют в Шотландии по сей день [9, с. 22].

Примеры Австралии, Канады и США (где были созданы суды для несовершеннолетних) следовали и другие страны мира. В течение первой половины XX в. ювенальная юстиция была создана на всех континентах. Сложились такие ее модели: 1) автономная судебная система или, по крайней мере, специализированные суды по делам несовершеннолетних; 2) опекунские (семейные) суды; 3) суды смешанной юрисдикции; 4) подразделения общего суда; 5) внесудебные органы [9, с. 23]. К 1931 году ювенальные суды существовали в 30 странах мира.

В России система детских судов появилась в 1910 году в Санкт-Петербурге. Позже суды по делам несовершеннолетних были образованы в других частях государства, в частности в таких украинских городах как Киев, Харьков, Одесса, Екатеринослав (современный г. Днепр), Николаев. Российская модель ювенальной юстиции была очень удачной. До 70% несовершеннолетних правонарушителей «детские» суды отправляли не в тюрьмы, а под надзор попечителей, наблюдавших за их поведением. Да и сам суд рассматривался как «орган государственного попечения о несовершеннолетних» [10, с. 20; 11, с. 84]. В 1912-1914 годах проходил процесс создания ювенального суда (судьи) в г. Киеве. В декабре 1913 года Министерство юстиции сообщило, что не возражает против установления особого порядка рассмотрения дел в отношении несовершеннолетних в этом городе, а уже январе 1914 года Киевский городской съезд мировых судей постановил: «все уголовные производства, как с малолетними обвиняемыми, так и с малолетними пострадавшими выде-

лить, и их ведения поручить дополнительному мировому судье...» [12, с. 77-79]. Судья этого суда осуществлял судебный надзор за работой учреждений, которые берут на себя заботу о малолетних нарушителях. Позже, в 1913 году, в компетенцию «детского» суда были включены дела о беспризорных несовершеннолетних в возрасте до 17 лет. Это сразу расширило сферу его административного и опекунского судопроизводства [13, с. 17-18; 9, с. 23-25].

Реформы XIX – начала XX века лучше всего можно назвать судебным периодом ювенальной юстиции. По завершении этого перехода философия и созданные социальные институты радикально изменили процесс отправления правосудия в отношении несовершеннолетних. Правительство, суды и частные учреждения стали неотъемлемыми участниками развивающейся системы ювенальной юстиции. В результате тех реформ возникли стандарты и институты, которые продолжают существовать и сейчас. Впрочем, тенденции эволюции ювенальной юстиции не всегда и, не во всех странах были последовательными и предсказуемыми. В зависимости от исторических социально-политических и экономических катаклизмов векторы развития основ ювенальной юстиции в отдельных странах и в отдельные времена существенно менялись.

В период от начала до второй половины XX в. (до 60-70 годов) государственная реформа классической модели ювенальной юстиции и укрепления прав детей в правосудии в США достигла своей кульминации на общенациональном уровне. Однако в конце 70-х годов произошел культурный и политический пересмотр отправления правосудия. Это было связано с ростом уровня преступности и жестокости преступлений в стране, в том числе рецидивной преступности со стороны несовершеннолетних. Общественное мнение заключалось в том, что несовершеннолетние преступники «выигрывают» от снисходительного отношения к ним и им предоставляется слишком много прав. В 80-х годах прошлого века к власти пришла консервативная администрация президента Р. Рейгана, которая начала проводить жесткую политику, направленную

на подавление преступности. Законы, сконцентрированные на поддержании порядка и обеспечении благополучия общества вытеснили общественную заботу о благополучии несовершеннолетних правонарушителей. Данный факт свидетельствует о переориентации ювенальной юстиции США в карательную модель правосудия и реабилитации правонарушителей [5, с. 48-55].

Существенные изменения в функционировании системы ювенальной юстиции произошли и на территории бывшего (дореволюционного) Российского государства. После октябрьской революции автономная российская ювенальная юстиция перестала существовать – согласно Декрета СНК РСФСР от 14.01.1918 г. она была заменена на иную систему, которая, по мнению ее создателей, мыслилась более гуманной, более приспособленной к обращению с детьми и подростками. Действие данного Декрета впоследствии было распространено и на Украину [9, с. 23]. Предписывалось, что дела о несовершеннолетних обоюбого пола до 17 лет, замеченных в деяниях общественно опасных, подлежат рассмотрению комиссией по делам несовершеннолетних. С учетом характера совершенного деяния комиссия или освобождала ребенка, или направляла его в один из приютов Народного комиссариата общественного призрения. Учитывая тяжелые условия жизни в стране в опасный переходный период и обязанность государства оберегать детей, Постановлением СНК РСФСР от 04.01.1919 г. был учрежден Совет защиты детей, которому были предоставлены полномочия издавать обязательные постановления, касающиеся охраны здоровья детей и т. д.

На смену Декрету 1918 года в марте 1920 года СНК РСФСР утвердил новый Декрет «О делах несовершеннолетних, обвиняемых в общественно опасных деяниях». В частности новые правила допускали передачу дел несовершеннолетних в возрасте от 14 до 18 лет в народный суд, если комиссия по делам несовершеннолетних установила невозможность применить к ним медико-педагогические мероприятия. Это свидетельствовало о возвра-

щении некоторых дореволюционных правил ювенальной юстиции. Однако последний правовой акт не ставил цель восстановления автономной ювенальной юстиции. Наоборот, он сохранял юрисдикцию комиссий по делам несовершеннолетних, которые просуществовали до 1935 года. Судебное вмешательство осуществлялось только в случаях совершения несовершеннолетними тяжких преступлений. Эти дела были отнесены к компетенции общих народных судов, где организовывались специальные составы судей. Исследователи отмечают несколько большую либеральность украинского советского законодательства по сравнению с российским. В частности, 21.06.1921 г. Постановлением 1920 года были внесены изменения (которые действовали только в УССР), согласно которым все дела о преступных деяниях несовершеннолетних были подведомственны комиссиям по делам несовершеннолетних. Исключение составляли только дела лиц, достигших 17 лет, в случае совершения ими бандитизма [14, с. 15-16]. Кроме того, Постановлением Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета от 04.01.1922 г. устанавливалось: «к лицам, не достигшим совершеннолетия, арест, как способ административного и дисциплинарного взыскания, не накладывать». В марте 1931 года ЦИК и СНК УССР приняли Постановление «О комиссиях по делам несовершеннолетних».

Примером карательной переориентации советской системы ювенальной юстиции стало Постановление ЦИК и СНК СССР от 07.04.1935 г. «О мерах борьбы с преступностью среди несовершеннолетних». Как и во многих случаях, основные изменения ювенальной политики, касающиеся основ уголовной и уголовно-процессуальной практики в отношении несовершеннолетних, в конечном итоге обуславливали все прочие организационно-правовые, в том числе и административные аспекты ювенальной юстиции того времени. Постановлением от 07.04.1935 г. возраст уголовной ответственности по значительной части составов преступлений был снижен до 12 лет. Восстанавливался принцип при-

менения к несовершеннолетним всех видов наказаний. Во исполнение директивы ЦИК и СНК СССР 1935 года, «чтобы скорее ликвидировать преступность среди несовершеннолетних» на территории украинских земель ЦИК и СНК УССР 09.04.1935 г. приняли аналогичное Постановление «О мерах борьбы с преступностью среди несовершеннолетних». В мае 1935 года ЦК ВКП(б) и СНК СССР приняли постановление «О борьбе с детской беспризорностью и безнадзорностью». Наличие этого негативного социального явления в стране объяснялось плохой работой местных советских органов, партийных органов и общественности. Документ содержал меры по улучшению состояния детских домов и колоний; предупреждения детской беспризорности; организации борьбы с хулиганством детей на улицах; усиления ответственности родителей и борьбы с правонарушениями малолетних. В частности, ликвидировались комиссии по делам несовершеннолетних; ответственность за своевременное устройство и обеспечение детей-сирот возлагалась на председателей соответствующих городских и сельских советов; усиливалась роль милиции в противодействии фактам детской беспризорности и безнадзорности; предоставлялось право органам милиции штрафовать родителей в административном порядке за «шалости» и уличное хулиганство детей; внедрялась цензура детской литературы и фильмов со стороны соответствующих органов культурно-просветительской работы и органов печати. Во исполнение этой союзной Директивы 1935 года ЦИК и СНК УССР приняли Постановление от 04.08.1935 г. «Об изменениях в законодательстве УССР в связи с мерами по ликвидации детской беспризорности и безнадзорности», согласно которого из норм Устава о судостроительстве УССР исключалось упоминание о комиссиях по делам несовершеннолетних. Устанавливался минимальный возраст для применения «судебно-исправительных мер социальной обороны» (имеется в виду меры уголовного наказания) – с 14 лет (в УК УССР 1927 года), а также для применения мер административного воздействия

(за нарушение обязательных постановлений и за малозначительные нарушения) – с 12 лет (Административный кодекс УССР 1927 года). За «шалости» и уличное хулиганство, совершенные детьми в возрасте до 12 лет, начальники городской и районной милиции имели право налагать штраф на их родителей. В 40-х годах XX в. в составе НКВД были созданы подразделения по борьбе с детской беспризорностью, а в 50-х годах – детские комнаты милиции (в структуре подразделений уголовного розыска).

УК УССР 1960 года, действовавший в Украине до сентября 2001 года, вернул две возрастные границы уголовной ответственности – общий возраст (16 лет) и сниженный (14 лет). Тем не менее, Н. М. Крестовская с сожалением отмечает, что данный Кодекс долгое время сохранил старую карательную парадигму уголовной ответственности несовершеннолетних, в соответствии с которой к данной категории лиц применялись те же наказания, что и к взрослым (единственно – со смягчением условий их назначения и отбывания) [9, с. 23-25]. В самом конце 1961 года в УССР были восстановлены комиссии по делам несовершеннолетних (фактически начали работать с 1962 года). В 1968 году Указом Президиума Верховного Совета УССР было утверждено обновленное Положение о комиссии по делам несовершеннолетних, которое (с некоторыми изменениями) просуществовало до 1994 года (захватив даже несколько первых лет независимости Украины). Следует отметить, что этот коллегиальный орган имел определенные административные полномочия, которые позволяли ему влиять на решение как общих, так и индивидуальных вопросов защиты прав детей в различных правоотношениях (семейных, образовательных, трудовых и т.д.). Дополнительно, с целью повышения роли общественности в воспитании несовершеннолетних, совершивших правонарушения, в августе 1967 года был учрежден институт общественных воспитателей. К слову, Положение об общественных воспитателях (с определенными изменениями) действует до настоящего времени, но указанный институт

сейчас фактически не действует. В 1996 году совместным приказом Председателя Верховного Суда Украины и Министра образования Украины № 113/113814 было утверждено Положение «О судебных воспитателях». Впрочем, содержание и этого института не было воплощено в жизнь [15].

С учетом вышеизложенного, вниманию научного сообщества мы предлагаем следующие выводы, призванные подчеркнуть значение административно-правового регулирования для развития и функционирования института ювенальной юстиции в системе обеспечения прав детей.

1. Отправным моментом начала истории ювенальной юстиции как социально-правового института в мировом масштабе мы считаем период создания первых ювенальных судов в Австралии (1890 год), Канаде (1894 год), США (1899 год). С этого времени в процессе существования уголовного судопроизводства и ювенальной юстиции как института обеспечения прав детей, подлежащих реабилитации происходит вычленение нового предмета (социального, организационного, профилактического), который становится объектом регулирования не только уголовного, но и других отраслей права, в частности административного (в нашем современном представлении).

2. Процессу эволюции ювенальной юстиции свойственны такие черты как:

- ассимиляция (заимствование странами или сообществом положительных идей и апробированных в других странах институционально-правовых моделей функционирования ювенальной юстиции);

- интегрированность (создание взаимосвязей между институтом правосудия, государственным администрированием и институтом общественности; взаимопроникновение административно-правовых отношений в процесс правосудия для несовершеннолетних и ресоциализации последних);

- цикличность (изменение действующих парадигм ювенальной юстиции в стране под влиянием социально-политических факторов (может иметь как негативные, так и позитивные тенденции), что обуславливает измене-

ния законодательства. Следует подчеркнуть, что с развитием системы правового регулирования административное право становится консолидирующим элементом государственной стратегии внедрения и развития новой парадигмы);

3. Исторический опыт развития института ювенальной системы на украинских землях, по нашему мнению, начинается с инициирования специализации суда для малолетних в г. Киеве (1913 год) и включает следующие периоды:

- дореволюционная эпоха начала XX в. (1913-1918 годы) – включает образование ювенальных (детских) судов в украинских городах Киеве, Харькове, Одессе, Екатеринославе (Днепре), Николаеве. Административно-правовой аспект этого периода включал такие элементы как разработка проекта организации ювенального суда и положения о его введении, организация деятельности этих судов со стороны Министерства юстиции; организация деятельности исправительных учреждений для несовершеннолетних; выполнение контрольно-надзорных функций «детских» судов за деятельностью названных учреждений;

- послереволюционный советский период (1918-1935 годы) – ликвидация ювенальных (детских) судов; образование комиссий по делам несовершеннолетних (административный коллегиальный орган); администрирование (управление) работой приютов для детей, обеспечением прав и благополучия детей в трудные переходные времена; обеспечение реализации назначенных народными судами медико-педагогических мер для несовершеннолетних преступников;

- средний советский («карательно-центристский») период (1935-1960 годы) – ликвидация комиссий по делам несовершеннолетних; усиление карательного воздействия на несовершеннолетних правонарушителей; усиление административно-правовых превентивных (по сути – принудительных) мер милиции в сфере противодействия детской беспризорности и ювенальной деликтности; введение административной ответственно-

сти родителей за ненадлежащий присмотр за поведением детей; создание в составе НКВД специализированных подразделений по борьбе с детской беспризорностью, безнадзорностью и преступлениями и т.п.;

- поздний советский («административно-центристский») период (1960-1990 года) – восстановление комиссий по делам несовершеннолетних; введение института общественных воспитателей;

- ранний (постсоветский) период украинской самостоятельности (1991-2011 годы) – постепенное реформирование социального обеспечения и охраны детства в Украине; установление исключительной компетенции суда относительно рассмотрения дел об административных и прочих правонарушениях, совершенных несовершеннолетними; правовое обеспечение системы органов и служб по делам детей и специальных учреждений для детей и т.д.;

- современный украинский период (с 2011 года - по настоящее время) – принятие Кон-

цепции развития уголовной юстиции относительно несовершеннолетних в Украине, Национальной стратегии реформирования системы юстиции в отношении детей; создание подразделений (секторов) ювенальной пробаии; реформирование в составе Национальной полиции подразделений ювенальной превенции.

4. Несмотря на то, что во время советской эпохи правоотношения в сфере ювенальной юстиции были основаны на общесоюзном советском законодательстве, нормативно-правовые акты Украинской ССР в вопросах обеспечения прав и интересов детей отличались бóльшей либеральностью.

5. Изменения парадигм ювенальной юстиции и особенности институционально-правовой системы в этой сфере в советское время повлияли на процесс формирования национальной модели и обусловили имеющиеся проблемы функционирования института ювенальной юстиции в современной (суверенной) Украине.

Использованная литература:

1. Штиглиц А. Исследование о выдаче преступников. С.Пб.: Типография братьев Пантелеевых, 1882. 236 с.
2. Robert Ph. *Traité de droit de mineurs. Place et rôle dans l'évolution du droit français contemporain.* Besanson, 1969.
3. Автономов А. С. Ювенальная юстиция: учебное пособие. М.: Российский благотворительный фонд «Нет алкоголизму и наркомании» (НАН), 2009. 186 с.
4. Elrod P., Scott Ryder R. (2014). *Juvenile Justice: A Social, Historical, and Legal Perspective.* 4th ed. Jones & Bartlett Learning. 521 p.
5. Martin, G. (2005). *Juvenile Justice: Process and Systems.* Sage Publications. 460 p. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=ru&lr=&id=PArJ9vwiK9wC&oi=fnd&pg=PR15&dq=related:zbZCu_z0v-wJ:scholar.google.com/&ots=WS5h4hlpe6&sig=IEltMq_8so0m7Z478CEchBXFj3w&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (Date Views: 20.07.2019)
6. Bell, J. (n. d.). *Repairing the breach. A Brief History of Youth of Color in the Justice System.* Oakland: Burns Institute, 22 p. URL: https://www.burnsinstitute.org/wp-content/uploads/2015/09/Repairing-the-Breach_BI.pdf (Date Views: 20.07.2019).
7. Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция: проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии: учеб. пособие. 2-е изд., испр., доп. М.: Дело. 2001. 272 с.
8. Люблинский П. И. *Борьба с преступностью в детском и юношеском возрасте.* М.: Юрид. изд-во Наркомюста, 1923. 302 с. URL: <http://books.e-heritage.ru/book/10080585> (дата обращения: 21.07.2019).

9. Ювенальна юстиція: навчальний посібник / Гусєв А. І., Костова Ю. Б., Крестовська Н. М. та ін.; За заг. ред. Н. М. Крестовської. Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2006. 155 с.
10. Данильченко С. Л. Ювенальная юстиция: история и современность. Образование и наука в современных условиях: IX Междунар. науч.-практ. конф. (Чебоксары, 8 окт. 2016 г.). Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2016. № 4 (9). С. 16–23. URL: <https://interactive-plus.ru/e-publications/e-publication-276.pdf#page=17> (дата обращения: 21.07.2019).
11. Андриянова О. Ю. Эволюционная преемственность судопроизводства по уголовным делам в отношении несовершеннолетних. Юридическая техника. 2011. № 5. С. 82–89.
12. Стародубцев Ю. И. Особые суды для несовершеннолетних в России. Историко-правовой аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Санкт-Петербургская академия МВД. СПб, 1998. 255 с.
13. Кудрявцева Н. И. Ювенальная юстиция в России и Франции: сравнительная характеристика: учебно-метод. пособие для студ. юрид. фак. Курск, 2003. 105 с.
14. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: моногр. К.: Атіка, 2004. 240 с.
15. Русанова І. О. Проблеми розвитку ювенальної юстиції. Проблеми законності. 2012. № 120. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-razvitiya-ugolovnoy-yustitsii-po-delam-nesovershennoletnih> (дата звернення: 23.07.2019).

References:

1. Shtiglic, A. (1882). Issledovanie o vydacheprestupnikov [Extradition Survey]. S.Pb.: Printing house of the Panteleev brothers, 236[in Russian].
2. Robert, Ph. (1969). Traité de droit de mineurs. Place et rôle dans l'évolution du droit français contemporain. Besanson [in French].
3. Avtonomov, A.S. (2009). Yuvenalnayayusticiya [Juvenile justice]. M.: Russian charity foundation «No to alcoholism and drug addiction», 186[in Russian].
4. Elrod P., Scott Ryder R. (2014). Juvenile Justice: A Social, Historical, and Legal Perspective. 4th ed. Jones & Bartlett Learning, 521[in English].
5. Martin, G. (2005). Juvenile Justice: Process and Systems. Sage Publications. 460 p. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=ru&lr=&id=PArJ9vwiK9wC&oi=fnd&pg=PR15&dq=related:zbZCu_z0v-wJ:scholar.google.com/&ots=WS5h4hlpe6&sig=IEltMq_8so0m7Z478CEchBXFj3w&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false/ (Date Views: 20.07.2019)[in English].
6. Bell, J. (n. d.). Repairing the breach. A Brief History of Youth of Color in the Justice System. Oakland: Burns Institute, 22. URL: https://www.burnsinstitute.org/wp-content/uploads/2015/09/Repairing-the-Breach_BI.pdf (Date Views: 20.07.2019)[in English].
7. Melnikova, E.B. (2001). Yuvenalnayayusticiya: problemyugolovnogoprava, ugolovnogoprocesaikriminologii [Juvenile justice: problems of criminal law, criminal procedure and criminology]. 2-th ed. Moscow: Delo, 272[in Russian].
8. Lyublinskij, P.I. (1923). Borba s prestupnostyu v detskomiyunosheskomvozraste [The fight against crime in childhood and adolescence]. Moscow: Legal Publishing House of the People's Commissariat of Justice, 302. URL: <http://books.e-heritage.ru/book/10080585> (Date Views: 21.07.2019)[in Russian].
9. Krestovskaya, N.M. (Eds.). (2006). Yuvenalnayayusticiya [Juvenile justice]. Odessa: Odessa Law Institute, 155[in Ukrainian].
10. Danilchenko, S.L. (2016). Yuvenalnayayusticiya: istoriyaisovremennost' [Juvenile justice: history and modernity]. IX Mezhdunarodnayanauchno-prakticheskayakonferenciya

«Образованиеинаука в совremennyhusloviyah» – Proceedings of the 9th International Scientific and Practical Conference «Education and science in modern conditions». (pp. 16–23). Cheboksary: CNS «Interaktivplyus», No 4(9). URL: <https://interactive-plus.ru/e-publications/e-publication-276.pdf#page=17> (Date Views: 21.07.2019)[in Russian].

11. Andriyanova, O.Yu. (2011). Evolyucionnayapremstvennost' sudoproizvodstva po ugovolnymdelam v otnosheniinesovershennoletnih [Evolutionary succession of juvenile criminal proceedings]. LegalTechnique, 5, 82–89[in Russian].

12. Starodubcev, Yu.I. (1998). Osobyesyudydlyanesovershennoletnih v Rossii. Istoriko-pravovojaspekt [Special juvenile courts in Russia. Historical and legal aspect].Extended abstract of candidate's thesis.SPb, 255[in Russian].

13. Kudryavceva, N.I. (2003). Yuvenalnayayusticiya v RossiiiFrancii: sravnitelnyaharakteristika [Juvenile justice in Russia and France: a comparative description]. Kursk, 105 [in Russian].

14. Burdin, V.M. (2004). Osoblyvostikryminalnoyividpovidalnostinepovnolitnix v Ukrayini [Features of criminal responsibility of minors in Ukraine]. Kyiv: Atika, 240[in Ukrainian].

15. Rusanova, I.O. (2012). Problemyrozvytkuyuvenalnoyiyustyciyi [Problems of development of juvenile justice]. Problems of Legality, 120. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-razvitiya-ugolovnoy-yustitsii-po-delam-nesovershennoletnih> (Date Views: 23.07.2019) [in Ukrainian].

Nikolay Veselov

MÜASİR İNZİBATİ-HÜQUQİ TƏNZİMLƏMƏ KONTEKSTİNDƏ YUVENAL ƏDLİYYƏNİN YARANMA TARİXİNƏ BAXIŞ

Annotasiya

Məqalə yuvenal ədliyyə institutunun tarixi formalaşmasına həsr edilmişdir. ABŞ, İngiltərə, Rusiya, SSRİ və bir sıra digər ölkələrin nümunələrindən (əsas aspektlərdən) istifadə edərək yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı ədalət mühakiməsinin dünya miqyasında təkamül yolları öyrənilir. Ukrayna ərazilərində yuvenal ədliyyənin inkişaf tarixinə xüsusi diqqət yetirilir. Digər oxşar tədqiqatlardan fərqli olaraq, məqalədə inzibati-hüquqi kontekstə malik tarixi faktlara və hüquqi aktlara diqqət yetirilir.

Nikolay Veselov

THE VIEW ON THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF JUVENILE JUSTICE IN THE CONTEXT OF MODERN ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION

Summary

The article is devoted to the historical formation of the institution of juvenile justice. The ways of evolution of juvenile justice on a global scale are studied, using the example of the USA, England, Russia, the USSR and some other countries (main aspects). Particular attention is paid to the history of the development of juvenile justice in Ukrainian territories. Unlike other similar studies, the article focuses on historical facts and legal acts that have an administrative-legal context (in the modern sense of this category).

Rəyçi: h.ü.f.d., dos. R.Nəcəfquliyev

**Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri jurnalına
məqalələrin təqdim olunmasına dair tələblər**

Məqalənin mətni Microsoft Office Word proqramında, Times New Roman şriftində (şriftin ölçüsü 12), 1 intervalda, yuxarı və aşağıda 25 mm, soldan və sağdan 20 mm boş yer saxlamaqla yığılmalıdır.

Məqalənin strukturunda aşağıdakı informasiya təqdim edilməlidir:

- UOT (universal onluq təsnifat);
- məqalənin adı, müəllifin adı, soyadı, elmi dərəcəsi, işlədiyi qurumun adı və vəzifəsi, elektron poçt ünvanı və mobil telefon nömrəsi;
- açar sözlər (Azərbaycan, rus və ingilis dillərində - 5-7 söz);
- annotasiya (məqalənin adı, müəllifin adı və soyadı verilməklə azərbaycan, ingilis və rus dillərində - 4-5 sətir);
- istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı əlifba sırası ilə yazılmalı və nömrələnməlidir.
- Mətnədəki istinaddan sonra istifadə edilmiş ədəbiyyatın sıra nömrəsi və müvafiq səhifələr kvadrat mötərizədə göstərilir. Məsələn: [15, s.120-122]. Mətnin altında sətiraltı istinadlar verilməməlidir.
- Məqalənin həcmi 5-10 səhifə olmaqla azərbaycan, rus və ingilis dillərində təqdim oluna bilər.

Məqalələrin göndərilməsi üçün elektron ünvan: vuqar.mansurov@list.ru

Əlaqə telefonu: +994 55-553-44-17

poliselmi.xeberleri@bk.ru

Общие требования к оформлению научной статьи для публикации в журнале «Научный вестник Академии Полиции МВД Азербайджанской Республики».

Текст статьи должен быть набран в текстовом редакторе Word, шрифт Times New Roman, размер шрифта - 14, межстрочный интервал - 1,5, поля 2,5 см со всех сторон.

В статье должна быть представлена следующая информация об ее авторе:

- УДК (Универсальная Десятичная Классификация);
- фамилия, имя, отчество авторов и соавторов;
- ученая степень, ученое звание;
- должность, место работы (если таковое имеется);
- контактная информация (контактный номер телефона, e-mail);
- название статьи (на русском и английском языке);
- ключевые слова (5-7 слов) (на русском и английском языке);
- аннотация (4-5 строк) (на русском и английском языке);
- литература. В тексте ссылки нумеруются в квадратных скобках, номер указывает на источник в списке литературы. Сноски оформляются в []. Пример – [1, с. 44]
- Представляемые статьи должны соответствовать тематике журнала, быть оригинальными, не опубликованными ранее в других печатных или электронных изданиях.
- Объем статьи не должен превышать 5-10 страниц

Электронный адрес для направления научных статей: vuqar.mansurov@list.ru

Контактный телефон: +994 55-553-44-17

poliselmi.xeberleri@bk.ru

***Dərc olunan məqalələrin məzmununa görə redaksiya heyəti məsuliyyət daşıdır!
Редакция не несет ответственности за содержание публикуемых статей!***

Düzəlişlər

Əvvəlki nömrələrin mətnləri üçün: